

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОДНАР АНАСТАСІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 343.98:343.77

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.В. Боднар**

Науковий керівник **Чернявський Сергій Сергійович**,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Боднар А.В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

У дисертації досліджено теоретичні засади та практичні питання використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна, сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, що мають значення для криміналістичної науки, слідчої, експертної та судової практики.

Комплексно розкрито теоретичні основи дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. Запропоновано теоретичні положення і практичні рекомендації, які допоможуть слідчим у повному обсязі використовувати спеціальні знання під час розслідування знищення або пошкодження майна з метою досягнення максимального результату, удосконалять методику розслідування злочинів.

Запропоновано визначення криміналістичної характеристики розслідування знищення або пошкодження майна як системи узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків та рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки кримінально протиправних діянь, знання яких необхідне для організації та здійснення найбільш успішного виявлення, розслідування, розкриття і попередження таких кримінальних правопорушень. Визначено, що до типових елементів криміналістичної характеристики, які дають змогу забезпечити потреби слідчої практики, що формують повну типову

інформаційну модель розслідування знищення або пошкодження майна, належать предмет посягання, способи підготовки, вчинення та приховування злочину, слідова картина злочину, обстановка вчинення злочину, особа злочинця, особа потерпілого, мотив і мета вчинення злочину, характер матеріальної шкоди.

Доведено, що серед слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування найбільш ефективними у зібранні доказової інформації є огляд місця події та допит. Окреслено тактичні особливості підготовчого та робочого етапів їх проведення. Акцентована увага на значимості огляду місця події для розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії як основного джерела доказової інформації, наведений алгоритм дій спеціаліста при проведенні огляду та методи дослідження місця події, порядок здійснення взаємодії зі слідчим.

Визначено основні форми допомоги, що надаються спеціалістами відповідно до чинного КПК України. Варто вказати на поширеність практики використання такої форми допомоги фахівців під час розслідування знищення або пошкодження майна як участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Участь спеціаліста забезпечує належне отримання доказів у випадках, які вимагають застосування спеціальних знань, сприяє повному та чіткому виявленню доказів, які могли бути невиявлені слідчим через його необізнаність у спеціальних знаннях.

Встановлено, що загальне завдання використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту полягає в сприянні встановленню обставин кримінального правопорушення. Емпіричні дослідження засвідчили, що під час проведення слідчого експерименту застосовують дві основні процесуальні форми використання спеціальних знань: залучення спеціаліста до проведення слідчої (розшукової) дії та надання письмових консультацій спеціалістом. У непроцесуальній формі спеціальні знання під час проведення слідчого експерименту використовують переважно для усних консультацій.

Доведено доцільність використання спеціальних знань у формі проведення

експертиз у кримінальному провадженні з конкретизацією предмета, визначенням об'єктів та переліку запитань для окремих видів експертиз при розслідуванні знищення або пошкодження майна – трасологічної, пожежно-технічної, вибухо-технічної і товарознавчої експертиз для визначення тривалості горіння за обгорілими слідами; дослідження деревини, окалини, неорганічних будівельних матеріалів; визначення факту вибуху вибухового пристрою на місці події; визначення вартості майна.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціаліст, експерт, знищення або пошкодження майна, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза, форми використання спеціальних знань.

ANNOTATION

Bodnar A.V. Use of specialized knowledge in the investigation of destruction or damage to property. - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Law (Doctor of Philosophy) in the specialty 12.00.09 "Criminal process and criminalistics; forensic examination; operational search activities » (081 - Law). - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The thesis investigates theoretical foundations and practical issues of using special knowledge in the investigation of destruction or damage to property, formulated and substantiated a number of new provisions and conclusions relevant to forensic science, investigative, expert and judicial practice.

The theoretical bases of research of problems of use of special knowledge during investigation of destruction or damage of property are comprehensively revealed. Theoretical provisions and practical recommendations that will help investigators to fully utilize specialized knowledge in investigating the destruction or damage of property in order to achieve maximum results, will improve the method of investigation of crimes.

The definition of forensic characteristics of the investigation of the destruction or damage of property as a mere generalized factual data and the scientific conclusions based on those recommendations on the most typical forensically significant features of criminal wrongful acts, knowledge which is necessary for the organization of such an accomplishment, offenses. Visually, the types and characteristics of forensics, the characteristics adopted in many cases, and the practical methods that formally represent the types information model of the investigation of destruction or damage to property, belong to the subject of encroachment, methods of preparation, commission and concealment of the crime, the following picture of the crime, the situation of the crime, the person of the offender, the identity of the victim, the motive and purpose of the crime, the nature of pecuniary damage.

It is proved that among the investigative (investigative) actions of the initial stage of the investigation, the most effective in gathering evidential information is the inspection of the scene and the interrogation. The tactical features of the preparatory and working stages of their implementation are outlined. Emphasis is placed on the importance of the scene inspection for investigation of criminal proceedings of the specified category as the main source of evidentiary information, the algorithm of actions of the specialist in conducting the examination and methods of investigating the scene, the procedure of interaction with the investigator.

The role of the specialist in investigative (investigative) actions is determined. Forms of assistance provided by specialists in accordance with the CPC of Ukraine are disclosed. It is worth pointing out the prevalence of the practice of using this form of assistance of experts in the investigation of destruction or damage to property as a specialist in the conduct of investigative (search) actions. Specialist involvement creates a conditional guarantee of obtaining adequate evidence in cases requiring the use of specialized knowledge, facilitates the identification of evidence that may have been overlooked by the investigator due to his / her lack of knowledge in specific matters.

It is established that the general task of using special knowledge during the conduct of an investigative experiment is to facilitate the establishment of criminal offenses. Empirical studies have shown that during the investigation experiment two main procedural forms of the use of specialized knowledge are used: involvement of a specialist in investigative (investigative) action and provision of written consultations with a specialist. In non-procedural form, special knowledge is mainly used for oral consultations during the investigative experiment.

The expediency of using special knowledge in the form of criminal expertise with the specification of the subject, the definition of objects and the list of questions for certain types of expertise in investigating the destruction or damage of property - trasological, fire-technical, explosive and commodity expertise and determination of the expertise of the mountains on the burned tracks; research of wood, scale, inorganic

building materials; detecting the explosion of the explosive device at the scene; determining the value of property.

Keywords: criminal proceedings, specialist, expert, destruction or damage to property, investigative (search) actions, forensic examination, forms of use of specialized knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2017. № 3 (104). С. 46–58.
2. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. Київ: ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. № 1 (28). С. 56–61.
3. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2018. № 1 (106). С. 325–336.
4. Боднар А. В. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2018. № 2 (107). С. 281–292.
5. Боднар А. В. Призначення судової товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Visegrad journal on human rights*. міжнар. пр. вид. 2019. № 4 (193). Р. 15–20. (Словацька Республіка).
6. Боднар А. В. Криміналістична характеристика як основа формування методики розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Випуск 50. Т. 3. С. 184-189.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Боднар А. В. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: стан наукового дослідження. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 110–114.

2. Боднар А. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ: Європейський ун-т, 2018. С. 49–50.

3. Боднар А. В. Залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали круглого столу (Київ, 28 лют. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 41–43.

4. Боднар А. В. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна в інших країнах. *Захист прав і свобод людини: досягнення, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 14 черв. 2018 р.). Київ: Legal Activity, 2018. С. 62–65.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА.....	21
1.1. Стан наукових досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	21
1.2. Використання спеціальних знань як складова криміналістичної методики розслідування знищення або пошкодження майна.....	28
1.3. Криміналістична характеристика як основа формування методики розслідування знищення або пошкодження майна.....	39
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА.....	77
2.1. Участь спеціаліста у проведенні огляду під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	77
2.2. Залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	89
2.3. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	98
Висновки до розділу 2.....	110
РОЗДІЛ 3. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА.....	113
3.1. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	113

3.2. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	123
3.3. Вибухотехнічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	139
3.4. Товарознавча експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна.....	147
Висновки до розділу 3.....	157
ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	165
ДОДАТКИ.....	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГР	Горючі речовини
ДСНС	Державна служба з надзвичайних ситуацій
ГУНП	Головне управління Національної поліції
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ЛЗР	Легкозаймисті речовини
МВС	Міністерство внутрішніх справ
СОГ	Слідчо-оперативна група
ст.	стаття, статті
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Фундаментальне право власності як економічної першооснови існування будь-якого суспільства вважається однією з найважливіших гарантій реалізації невід'ємних конституційних прав і свобод людини. Захист об'єктів права власності визнано одним з пріоритетів державної кримінально-правової політики (ст. 17, 41 Конституції України).

Серед злочинів проти власності помітно виділяються випадки умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), учинені, зокрема, шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (за офіційною статистикою, упродовж 2017–2019 рр. обліковано 10,5 тис. кримінальних правопорушень цієї категорії).

Їхня суспільна небезпека полягає в тому, що такі діяння пов'язані з іншими тяжкими та особливо тяжкими злочинами, які завдають збитків у великих та особливо великих розмірах як громадянам, так і державі, а також підприємствам й організаціям усіх форм власності.

Складність розслідування таких злочинів полягає в тому, що при знищенні або пошкодженні майна найчастіше зникають (втрачаються) сліди їх підготовки та вчинення, які зберігалися на майні, що стало предметом посягання. Найбільш поширеними є знищення або пошкодження майна за допомогою підпалу (18,6 %), а також використання спеціальних технічних засобів (46 %). Розслідування більшості випадків знищення або пошкодження майна потребує використання широкого спектру спеціальних знань у галузі криміналістики, економіки, техніки, цивільної безпеки тощо. Збирання доказів події кримінального правопорушення, передусім на початковому етапі, неможливе без належної взаємодії слідчого з експертними підрозділами та спеціалістами різного профілю, кожен з яких надає консультації та безпосередню технічну допомогу, сприяє належному відшкодуванню завданих збитків, а також застосуванню відповідних профілактичних заходів.

Пошук шляхів удосконалення проблем методики розслідування злочинів проти власності залишався предметом активних дискусій вітчизняних і зарубіжних учених різних періодів, зокрема Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломєєвої, О. М. Васильєва, В. К. Весельського, А. І. Вінберга, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. С. Давиденка, В. А. Журавля, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Котюка, В. Я. Колдіна, В. А. Колесніка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мішина, В. В. Назарова, В. Л. Ортинського, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Проблеми розслідування умисного знищення або пошкодження майна, поєднаного з різними категоріями кримінальних правопорушень, досліджували В. В. Колесніков («Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами», 2004), А. М. Степанова («Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів», 2004), М. Ю. Бузинарський («Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу», 2011), Ю. Я. Олійник («Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», 2014), В. К. Слободянюк («Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна», 2016).

Однак, незважаючи на вагомий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики, їх наукові пошуки стосувалися лише окремих аспектів використання спеціальних знань під час розслідування умисного знищення або пошкодження майна. Викладене свідчить про актуальність обраної теми, у якій на основі положень кримінально-процесуального законодавства України вирішувались проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів з акцентуванням уваги на особливостях залучення спеціаліста до підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, призначення і проведення різних видів судових експертиз.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація відповідає положенням Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), пп. 2, 12 та 17 Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), п. 5.9 Плану дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (рішення Ради з питань судової реформи від 17 березня 2015 р.), пп. 7.3, 7.6, 7.10. Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р.).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 червня 2017 р. (протокол № 19) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень НАПрН України (п. 1015, 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- визначити стан наукового дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- виокремити форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- встановити зміст окремих елементів криміналістичної характеристики знищення або пошкодження майна та їх значення для встановлення певних обставин події кримінального правопорушення;
- окреслити особливості участі спеціаліста у проведенні різних видів огляду під час розслідування знищення або пошкодження майна;

- висвітлити тактичні особливості залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- узагальнити тактичні прийоми участі спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- визначити особливості призначення та проведення трасологічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- оцінити сучасні можливості пожежно-технічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- конкретизувати особливості призначення та проведення вибухотехнічної експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна;
- визначити можливості товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Об'єктом дослідження є злочинні вияви знищення або пошкодження майна, а також відповідна слідча, експертна й судова практика.

Предметом дослідження є використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. З урахуванням специфіки теми, мети та завдань дослідження використано такі методи: *діалектичний* – для розгляду питання теми в їх динаміці, виявлення їх взаємозв'язку, сприяння розумінню об'єкта дослідження з погляду поєднання потреб наукового пошуку та використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна (розділи 1–3); *історико-правовий* – для розкриття генезису ключових етапів становлення та розвитку криміналістичної методики розслідування знищення або пошкодження майна, інших умисних посягань на власність (підрозділи 1.1, 1.2); *формально-логічний* – для з'ясування структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень даної категорії та участі спеціаліста в підготовці й проведенні окремих слідчих

(розшукових) дій під час розслідування знищення або пошкодження майна (підрозділи 1.3, 2.1–2.3); *порівняльно-правовий* – для аналізу думок науковців щодо досліджуваної проблематики, наукових категорій, визначень і підходів та аналізу щодо використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна (розділи 1, 2); *статистичні* – для ілюстрації теоретичних висновків даними державної і відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3); *соціологічні* – для з’ясування думок працівників правоохоронних органів щодо проблем досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 194 КК України (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані дані державної та відомчої статистичної звітності за період з 2017 р. до першого кварталу 2019 р.; узагальнені матеріали вивчення 95 кримінальних проваджень про знищення або пошкодження майна (у зазначений період); систематизовані дані вивчення матеріалів з Єдиного реєстру судових рішень (1034 вироки суду); зведені дані соціологічного опитування 180 слідчих Національної поліції і 120 судових експертів НДЕКЦ МВС України у Вінницькій, Житомирській, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Одеській областях та м. Києві. Під час підготовки дисертації використано власний практичний досвід роботи автора в Експертній службі МВС України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в Україні монографічних досліджень, у якому здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних питань використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. Сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства, правозастосовної практики, криміналістичної тактики і методики розслідування знищення або пошкодження майна, зокрема:

вперше:

– комплексно розкрито особливості використання спеціальних знань під час розслідування умисного знищення або пошкодження майна, серед яких першочергове значення для збирання доказів учинення злочину шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом має участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій, консультаційна допомога спеціаліста, а також призначення трасологічних, пожежно-технічних, вибухотехнічних й товарознавчих експертиз;

– з огляду на практику залучення до кримінального провадження спеціалістів з різних галузей знань, законодавче закріплене тлумачення «...спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів» (ч. 1 ст. 71 КПК України) потребує розширення;

– розроблено рекомендації щодо використання спеціальних знань у формі призначення трасологічної, пожежно-технічної, вибухотехнічної та товарознавчої експертиз у поєднанні з іншими слідчими (розшуковими) діями, витребуванням (вилученням) та криміналістичним дослідженням документів на початковому етапі розслідування для визначення на місці події характеру та причин горіння, факту вибуху та застосування вибухового пристрою, оціночної вартості знищеного або пошкодженого майна;

удосконалено:

– визначення використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна як знань і навичок їх застосування в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, що набуті в процесі фахової підготовки та професійної діяльності особами, яких залучають до кримінального провадження відповідно до кримінального процесуального законодавства з метою збирання, перевірки та оцінки доказів;

– рекомендації щодо участі спеціаліста у проведенні огляду місцевості, приміщення, речей і документів, допиту свідка, потерпілого та підозрюваного, а

також слідчого експерименту під час розслідування злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна;

– правила призначення окремих видів судових експертиз у кримінальному провадженні з конкретизацією предмета, визначенням об'єктів та переліку запитань для експерта;

дістало подальший розвиток:

– положення щодо розвитку законодавства та доктринальних положень стосовно використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти власності в різні історичні періоди;

– система елементів криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження майна, яка містить узагальнені відомості про особу злочинця, предмет посягання, спосіб злочину, обстановку вчинення злочину, слідову картину;

– положення, що визначають особливості залучення спеціаліста на етапі призначення судової товарознавчої експертизи, що стосуються визначення переліку питань, які необхідно вирішити в конкретному кримінальному провадженні; вибору зразків для порівняльного дослідження, їх виду, кількості та якості.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й використовуються у:

практичній діяльності Національної поліції – у процесі розслідування знищення або пошкодження майна та підготовки нормативно-правових актів стосовно діяльності слідчих підрозділів (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 17 січня 2019 р.);

науково-дослідній сфері – у межах розвитку положень криміналістики, кримінально-процесуального права й судової експертизи (акт Національної академії внутрішніх справ від 21 січня 2019 р.);

освітньому процесі – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» (акт Національної академії внутрішніх справ від 31 липня 2019 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданні науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ. Результати дослідження оприлюднено на міжвідомчих науково-практичних конференціях, круглих столах: «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (Київ, 2017 р.); «Теорія та практика судово-експертної діяльності» (Київ, 2018 р.); «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (Київ, 2018 р.); «Захист прав і свобод людини: досягнення, проблеми та перспективи» (Київ, 2018 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено в 10 наукових працях, серед яких п'ять наукових статей опубліковано в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом МОН України, одна – в іноземному науковому виданні, та чотири тези доповідей на міжвідомчих науково-практичних конференціях і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій державною та англійською мовами, списку публікація здобувача за темою дисертації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (267 найменувань на 26 сторінках) і чотирьох додатків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, із них основний текст – 164 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА

1.1. Стан наукових досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна

Науковим підґрунтям дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна стали праці вчених, присвячені методиці розслідування окремих видів злочинів, Ю. П. Аленіна, Р. С. Белкіна, В. І. Гончаренка, О. В. Дулова, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, П. П. Іщенка, О. М. Колісниченка, В. О. Коновалової, М. П. Кузнєцова, В. І. Махова, Ю. К. Орлова, О. Р. Россинської, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, О. Б. Селіної, В. Ю. Шепітька, С. А. Шейфера, М. П. Яблокова та ін.

Питання кримінально-правової оцінки діянь, учинених шляхом знищення і пошкодження майна, незмінно перебували в полі зору радянських і російських науковців: Б. С. Волкова («Відповідальність за знищення та пошкодження майна за Радянським кримінальним правом», 1961) [1], Ю. М. Шаньгіна («Відповідальність за знищення або пошкодження державного чи громадського майна», 1976) [2], В. Ф. Колишкіна («Кримінальна відповідальність за знищення та пошкодження майна», 1977) [3], В. В. Харітошкіна («Кримінально-правова боротьба зі знищенням або пошкодженням майна вогнем в результаті підпалу або злочинного порушення правил пожежної безпеки», 1983) [4], А. В. Хабарова («Злочини проти власності: вплив цивільно-правового регулювання», 1999) [5], С. А. Єлісєєва («Злочини проти власності за кримінальним законодавством Росії (історико-теоретичне дослідження)», 1999) [6], Л. М. Файзрахманової («Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження чужого майна за КК Росії», 2002) [7], К. В. Нікітіної («Кримінальна відповідальність за умисне знищення та пошкодження майна», 2003)

[8], О. М. Плютіної («Знищення або пошкодження майна: проблеми кваліфікації і співвідношення з суміжними складами злочинів (за матеріалами судової практики Краснодарського краю)», 2005) [9], О. М. Шаріпова («Кримінально-правова оцінка знищення і пошкодження чужого майна», 2005) [10], І. Г. Шевченка («Знищення та пошкодження майна в кримінальному праві Росії: Еволюція норм», 2007) [11], А. Г. Безверхова («Знищення та пошкодження майна: питання історії, теорії, практики», 2010) [12] та ін. У сучасний період на монографічному рівні кримінально-правову характеристику притягнення до відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна висвітлено в роботах таких українських науковців, як: А. В. Сакун («Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна», 2010) [13], С. А. Миронюк («Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна», 2012) [14], В. А. Горбунова («Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу», 2012) [15] та ін.

Предметом зазначених досліджень були питання відповідальності за умисне і необережне знищення або пошкодження чужого майна. Особливу увагу в аспекті предмета нашого дослідження привертають інші кримінально-правові прояви знищення або пошкодження майна, зокрема використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Систематизовані наукові здобутки науковців із зазначених питань дали можливість з'ясувати, що більшість дисертацій спрямовано на розроблення методики розслідування окремих корисливих злочинів проти власності, злочинів, учинених шляхом підпалу, або ж кримінальним вибухам, а проблемним питанням розслідування присвячено незначну кількість робіт.

Проблемам, пов'язаним з розкриттям та розслідуванням пожеж, приділяли увагу багато вчених-криміналістів. Так, ще в 1915 р. в монографії С. М. Трегубова «Основи кримінальної техніки» містилася глава, присвячена розслідуванню пожеж і підпалів [16]. Починаючи з 1960-х рр. методика розслідування окремих видів злочинів розвивається за такими параметрами: розширюється коло

учасників наукових робіт, географія їх представництва, поглиблюються дослідження загальнотеоретичних проблем та окремих методик [17].

Так, у 1956 р. вийшла друком монографія М. С. Брайніна «Розслідування справ про пожежі» [18], в 1966 р. – робота Б. В. Мегорського «Методика встановлення причин пожеж» [19].

Крім того, проблеми методики розслідування злочинів, пов'язаних із пожежами, досліджено в роботах В. А. Притузової «Основні питання методики розслідування справ про підпали» (Москва, 1951) [20], А. П. Єгорова «Розслідування у справах про пожежі у потягах» (Москва, 1952) [21], З. Е. Шиманової «Пожежно-технічна експертиза» (Москва, 1963) [22], Г. Г. Зуйкова «Розслідування пожеж і злочинних порушень правил пожежної безпеки» (Москва, 1968) [23], О. С. Григорьяна «Розслідування підпалів» (Москва, 1971) [24], А. Г. Аюпова і І. І. Старокожева «Методика розслідування пожеж» (Ташкент, 1972) [25], М. В. Безуглова «Розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки» (Москва, 1972) [26], Г. М. Казакова «Розслідування та попередження підпалів, що вчинюються з метою приховування злочинів» (Москва, 1974) [27], Р. А. Міусської «Розслідування підпалів, що вчиняються з метою маскування інших злочинів» (Москва, 1975) [28], І. Ф. Пантелєєва «Розслідування і профілактика вибухів, пожеж, аварій та авіапригод» (Москва, 1975) [29], Л. Б. Барон «Судова пожежно-технічна експертиза на попередньому слідстві та в суді» (Москва, 1986) [30], А. В. Мішина «Розслідування підпалів особистого майна громадян» (Казань, 1986) [31], М. Граца «Методика розслідування підпалів (за матеріалами ЧРСР)» (Москва, 1987) [32], О. Я. Качанова «Розслідування кримінальних справ про пожежі» (Москва, 1988) [33], В. Ф. Ханіна «Тактичні операції при порушенні та розслідуванні кримінальних справ про пожежі» (Мінськ, 1988) [34], Ю. К. Пракшина і С. І. Зернова «Методика огляду місця пожежі» (Київ, 1988) [35], І. О. Попова «Розслідування пожеж: Правове регулювання. Організація і методика» (Москва, 1998) [36], А. А. Умаєва «Використання математичних

методів і моделей у розслідуванні справ про пожежі» (Москва, 1990) [37], Л. А. Ушакова і В. Г. Палюха «Дізнання у справах про пожежі» (Харків, 1995) [38], М. Л. Цимбала «Огляд місця події у справах про пожежі» (Харків, 1999) [39].

М. А. Михайлов [40] у науковій праці «Основи методики розслідування кримінальних вибухів» (Київ, 2000 р.) дослідив структуру злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами, розробив їх криміналістичну характеристику, окреслив низку найбільш типових способів приготування, вчинення та приховування злочинів і надав їх класифікацію, розглянув характеристику особи злочинця в системі елементів криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів, а також особливості методики їх розслідування. Т. М. Бульба [41] та І. П. Красюк [42] розглянули проблеми виявлення, попереднього дослідження та вилучення вибухових пристроїв, розробили перелік ситуаційних досліджень, які проводяться під час розкриття злочинів, пов'язаних з використанням вибухових пристроїв. Особливу увагу приділено криміналістичній характеристиці злочинів даного виду, побудові слідчих версій та плануванню розслідування, формуванню типових слідчих ситуацій, визначенню тактики окремих слідчих (розшукових) дій.

У багатьох роботах на цю тему висвітлено окремі елементи криміналістичної характеристики підпалів, вибухів, порушень правил протипожежної безпеки, наведено різноманітні відомості як про способи цих злочинів з описанням слідоутворення і типових слідів, так і про інші елементи криміналістичної характеристики (характеристика джерел вихідної інформації про подію злочину, предмет злочину, обстановку, особу злочинця та жертви злочину, цілі й мотиви злочинних дій тощо).

Очевидно, що багато із зазначених науковців проводили дослідження за російським законодавством, які прямо не стосувалися аналогічних положень КПК України 2012 р. Крім того, на монографічному рівні досліджувались криміналістичні аспекти розслідування злочинів, передбачених ст. 194 КК України, учинених тільки шляхом підпалу.

Актуальність обраної В. В. Колесніковим теми дослідження («Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами», 2004) визначалась на той час необхідністю ефективного забезпечення реалізації положень криміналістичної методики щодо розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, недостатністю теоретичного розроблення відповідних положень, невирішеністю низки організаційно-правових проблем, наявністю законодавчих прогалин у цій сфері. За справедливим міркуванням науковця, саме наслідки пожежі, як правило, є вихідною інформацією і фактором, що визначає характер слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування таких злочинів. Зазначена обставина обумовила спільність деяких теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розслідування цих злочинів. Вона дала підстави об'єднати їх в окрему однорідну, з криміналістичного погляду, групу для розроблення основних положень методики їх розслідування [43].

У дисертації А. М. Степанової («Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів», 2004) зосереджено головну увагу на з'ясуванні поняття, сутності, змісту і структури предмета доказування, а також на дослідженні криміналістичної характеристики елементів предмета доказування у справах про підпали, розкритті її значення для побудови версій на початковому етапі розслідування [44].

Об'єктом дисертаційного дослідження М. Ю. Бузинарського («Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу», 2011) стали кримінально-процесуальні відносини, у межах яких реалізується процес розкриття умисного знищення, або пошкодження майна шляхом підпалу та діяльність оперативних і слідчих підрозділів з виявлення й розслідування злочинів даної категорії. У роботі також визначено елементи криміналістичної характеристики вказаних злочинів, учинених шляхом підпалу, структуру організаційного забезпечення й тактику проведення окремих слідчих дій та застосування прийомів тактичного впливу [45].

У дослідженні Ю. Я. Олійника («Розслідування умисного знищення або

пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», 2014) на основі положень нового КПК України вирішувались проблеми криміналістичної методики розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ з акцентуванням уваги на організації початкового етапу розслідування, криміналістичному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій та особливостях використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії [46].

Проблеми розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна вивчав Б. К. Слободянюк («Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна», 2016). Учений надав криміналістичну характеристику умисного знищення або пошкодження чужого майна, визначив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, організацію і тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування.

На рівні окремих публікацій питання, пов'язані з розслідуванням злочинів, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна, розглядали В. О. Коновалова [47], Т. М. Івасишин [48], О. М. Плютіна [49], О. Ю. Татаров та І. Б. Газдайки-Василишин [50].

Цим зумовлено необхідність та своєчасність проведення даного системного теоретичного дослідження. Найбільш ґрунтовні дослідження із зазначеної проблематики здійснено наприкінці минулого століття. Сьогодні деякі положення методики розслідування умисного знищення майна, що розглядали науковці-попередники, з огляду на зміни в нормативно-правовому регулюванні процесу розслідування і в криміналістичній теорії, набувають дискусійного або незавершеного характеру, а окремі з викладених положень і рекомендацій виглядають застарілими та непридатними у використанні на практиці.

Отже, означене потребує здійснення комплексних системних досліджень, спрямованих на визначення стану наукових проблем використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна; обґрунтування

теоретично-правових засад розслідування знищення або пошкодження чужого майна за чинним законодавством; вирішення теоретично-прикладних засад використання спеціальних знань у процесі розслідування знищення або пошкодження майна; участі спеціаліста у проведенні слідчого експерименту та слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Нині в науці кримінального процесу та криміналістики України актуальними залишаються недостатньо досліджені питання: з'ясування елементів криміналістичної характеристики знищення або пошкодження майна; участі спеціаліста в підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування знищення або пошкодження майна; призначення та проведення експертиз у процесі розслідування знищення або пошкодження майна тощо.

Серед українських науковців дисертаційні дослідження, пов'язані з різними аспектами розслідування умисного знищення або пошкодження майна, здійснювали В. В. Колесніков («Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами») [51], А. М. Степанова («Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів» [52], М. Ю. Бузинарський («Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу») [53], Ю. Я. Олійник («Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» [54], Б. К. Слободянюк («Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна») [55].

Значну кількість наукових праць присвячено розслідуванню умисного знищення або пошкодження майна, учинених шляхом підпалу, водночас питання розслідування кримінальних правопорушень даної категорії, учинених іншими способами, не досліджені повною мірою.

Праці зазначених учених становлять значну теоретичну цінність і практичну значущість, водночас не охоплюють повного комплексу питань, спеціально присвячених проблемам методики розслідування злочинів, передбачених ст. 194 КК України.

1.2. Використання спеціальних знань як складова криміналістичної методики розслідування знищення або пошкодження майна

Викриття злочинів, їх розслідування і судовий розгляд нині неможливі без широкого застосування спеціальних знань, під якими, як правило, розуміють знання в галузі науки, техніки, мистецтва, що застосовуються для одержання доказової інформації спеціально підготовленими особами [174 с. 58]. Спеціальні знання, що застосовуються у кримінальному провадженні, характеризуються науковою обґрунтованістю, надійністю, можливістю застосування їх результатів для вирішення процесуальних завдань. Встановлення істини – складна багатостадійна процедура, що припускає використання значної кількості різної інформації: не лише доказової, а й орієнтуючої. Спеціальні знання в кримінальному провадженні застосовуються для пошуку, виявлення, одержання, закріплення фактичних даних (інформації), що підлягають встановленню в процесі доказування. Отже, у результаті своєчасного та обґрунтованого застосування спеціальних знань суттєво розширюються можливості встановлення фактів, необхідних для встановлення істини при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Незважаючи на те, що загалом досягнуто розуміння стосовно поняття процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі, єдність поглядів щодо форм їх використання під час розслідування окремих категорій злочинів не досягнута, у тому числі за фактами знищення або пошкодження майна. Дискусійними залишаються також проблеми, пов'язані з процесуальним статусом спеціаліста. З огляду на це, звернемо увагу на низку питань, які стосуються форм використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Під спеціальними знаннями, як правило, розуміються знання, якими володіє особа в якійсь певній галузі, зазначає В. І. Гончаренко й підкреслює, що «спеціальні знання повинні бути набагато ширше і глибше знань в аналогічних

галузях інших осіб; до спеціальних знань не належать знання загальновідомі і загальнодоступні» [56, с. 114]. Головну увагу у визначенні акцентовано на тому, що спеціальні знання – це ті, які отримані фахівцем у результаті професійної підготовки й досвіду зайняття конкретним видом діяльності.

В. М. Галкін визначає спеціальні пізнання як знання, набуті в результаті фахової освіти чи професійного досвіду [57, с. 8].

На думку Г. М. Надгорного, спеціальними знаннями є знання, що отримані в результаті професійної підготовки з наукових, інженерних, виробничих спеціальностей, а також інші загальновідомі знання, необхідні для вирішення питань у справі [58, с. 42]. Такий підхід до розуміння терміна «спеціальні пізнання» також не розкриває повною мірою його змісту, оскільки в ньому не йдеться про галузі, в яких вони застосовуються, і про відмінність цих знань від усіх інших.

А. А. Ейсман зауважує, що спеціальні знання – це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, такі, що не мають масового поширення; іншими словами, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, причому очевидно, що глибокі знання в галузі, наприклад фізики, є у зазначеному значенні спеціальними для біолога [59, с. 91].

В. Н. Махов вважає, що А. А. Ейсман правильно підкреслив істотну ознаку спеціальних знань, а саме те, що вони є не загальнодоступними і не загальновідомими [60, с. 55–56]. Таким чином, спеціальні знання повинні відрізнятися від знань повсякденних, тобто загальнодоступних і загальноведомих. Повсякденні знання у своїй сукупності утворюють повсякденну свідомість, що являє собою життєву практичну свідомість людей (масову й індивідуальну), яка виходить за межі будь-якої вузькоспеціалізованої, професійної галузі та є головною повсякденною пізнавальною діяльністю і регулятором людської поведінки та спілкування [61, с. 20].

З використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами знищення або пошкодження майна деякі вчені пов'язують загалом

застосування науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів [62, с. 24; 63, с. 105–142]. Так, зокрема, П. С. Елькінд зазначає, що науково-технічні засоби мають нормативне закріплення у формі дозволу на їхнє застосування; про це свідчить відсутність заборони їх використання нормами права [64, с. 113]. Водночас С. С. Алексєєв підкреслює, що загальна заборона поширюється на діяльність службових осіб й органів, наділених державно-владними повноваженнями, до яких, безумовно, належать особи, які здійснюють кримінальне провадження [65, с. 47]. Тому суб'єкти кримінального провадження вправі застосовувати лише ті науково-технічні засоби, що прямо передбачені в законі або дозволені ним.

У законі не закріплені техніко-криміналістичні засоби, а тому їх можна застосовувати, якщо це не суперечить йому. Проте пряме відображення таких засобів у законодавстві не є обов'язковою умовою використання в кримінальному процесі всіх техніко-криміналістичних засобів.

На нашу думку, у науковій літературі немає однозначного вирішення питання щодо форм використання спеціальних знань у процесі розслідування знищення або пошкодження майна. Проте ми поділяємо думки деяких авторів, які до основних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів у межах розслідування аналогічних злочинів відносять: 1) безпосереднє використання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх процесуальних функцій щодо збирання, дослідження й оцінки доказів; 2) участь спеціалістів при провадженні слідчих (розшукових) дій; 3) призначення і провадження судових експертиз [66, с. 50–51]. Так, Б. В. Романюк зазначає, що форма реалізації спеціальних знань залежить насамперед від суб'єкта, виду діяльності та мети їх застосування [67, с. 8–9].

З огляду на вищезазначене, розглянемо ці форми більш предметно, відповідно до специфіки розслідування знищення або пошкодження майна.

Можливість застосування власних спеціальних знань слідчим з метою виявлення, фіксації та вилучення криміналістично значущої інформації під час розслідування знищення або пошкодження майна видається нам дещо

суперечливою, насамперед, у процесі дослідження матеріальних об'єктів. За результатами розгляду цього питання В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль дійшли висновку, що слідчий за наявності в нього спеціальних знань і володіння методикою може здійснити ідентифікаційні дослідження. Однак такі дослідження будуть попередніми. Висновки, зроблені слідчим на підставі таких досліджень, не мають доказового значення і не можуть фіксуватися в процесуальних актах [68, с. 52], тобто не мають будь-якої процесуальної сили. Такої думки дотримуються й інші автори [69].

Стосовно неідентифікаційних досліджень В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль зауважують, що відомості про виявлений слідчим факт, умови, за яких він спостерігається, режим використання засобів та інше необхідно заносити до протоколу, і при дотриманні встановлених законом правил оформлення слідчих (розшукових) дій результати таких досліджень мають доказове значення у провадженні [70, с. 53]. Поділяючи таку думку, зазначимо, що застосовувати науково-технічні засоби суб'єкт доказування може в тих випадках, коли він не змінює досліджувані сліди та речові джерела, а прийоми надання інформації, які застосовуються, доступні розумінню всіх учасників кримінального провадження.

У контексті розгляду застосування власних спеціальних знань слідчим Б. В. Романюк стверджує, що «... забезпечити високу якість досудового слідства та встановлення об'єктивної істини в справі може тільки слідчий, який досконало володіє максимально можливою сумою спеціальних знань» [71, с. 10].

Безумовно, дослідження матеріальних об'єктів вимагає застосування спеціальних, головним чином, криміналістичних знань і науково-технічних засобів, причому на досить високому рівні. Проте майбутні слідчі під час навчання у вищих юридичних закладах освіти отримують спеціальні (переважно криміналістичні) знання в обсязі, достатньому для орієнтації в можливостях їх використання, але фактично не мають реальної можливості придбання стабільних практичних навичок застосування науково-технічних засобів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження матеріальних об'єктів, у тому числі за

фактами знищення або пошкодження майна, оскільки для цього не вистачає відведеного часу. Крім того, зі збільшенням навантаження під час виконання своїх службових обов'язків слідчий має все менше можливостей застосовувати власні спеціальні знання та науково-технічні засоби, навіть якщо він володіє ними на достатньо високому рівні. Тому на сучасному етапі власні спеціальні знання слідчого більшою мірою застосовуються для здійснення контролю за належним використанням спеціальних знань і науково-технічних засобів особами (спеціалістами), яких залучено до участі в слідчих (розшукових) діях [72, с. 10].

Отже, слідчий, за наявності в нього спеціальних знань і навичок у галузі криміналістичної техніки, може самостійно застосовувати їх, за винятком випадків, коли, згідно з КПК України, він зобов'язаний залучити фахівця в певній галузі. Проте це нераціонально і суперечить принципам розподілу праці. У зв'язку з цим, на нашу думку, дійсне поліпшення якості кримінального провадження можливе лише за умови залучення до розслідування з метою виявлення, фіксації, вилучення і дослідження доказів відповідних спеціалістів, та застосування ними сучасних науково-технічних засобів.

Нині поширена практика використання такої форми допомоги фахівцю процесі розслідування знищення або пошкодження майна, як участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Участь спеціаліста створює умовну гарантію одержання належних доказів у випадках, які вимагають застосування спеціальних знань, сприяє виявленню доказів, які можуть бути упущені слідчим через його непоінформованість щодо спеціальних питань [73, с. 35]. Отже, спеціаліст не є самостійною фігурою в кримінальному процесі. Він не має права самостійно здійснювати будь-які дії, а діє під безпосереднім керівництвом слідчого, надає йому допомогу в збиранні доказів.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 КПК

України) [74]. Вивчення наукових джерел та слідчої практики демонструє, що спеціалісти залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях (у тому числі за фактами знищення або пошкодження майна) у разі: 1) відсутності спеціальних знань і навичок у слідчого; 2) недостатнього оволодіння слідчим прийомами і засобами швидкого й доброякісного виконання тієї чи іншої роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних чи тактичних поглядів доручити здійснення визначених дій саме спеціалістові; 4) одночасного застосування низки науково-технічних засобів; 5) необхідності виконання значного обсягу роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок [75, с. 12].

Найбільш розповсюдженим різновидом допомоги фахівця є його консультативна діяльність. При цьому варто розрізняти типові види консультацій фахівця під час розслідування знищення або пошкодження майна, а саме:

1) консультації загального характеру, що дозволяють слідчому зорієнтуватися в події злочину, його механізмі, масштабах злочинної діяльності, колі учасників злочину тощо, у тій частині цих питань, що пов'язана зі спеціальними знаннями. Наприклад, при розслідуванні знищення майна такі консультації пов'язані з визначенням особливостей механізму вчинення злочину, знарядь та засобів реалізації злочинного умислу тощо. Отже, такі консультації фахівця мають ознайомлювальний характер і проводяться зазвичай у період здійснення початкових, невідкладних слідчих (розшукових) дій (зокрема, у процесі огляду місця події для фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо);

2) конкретні консультації із спеціальних питань під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій [76, с. 46]. Такі консультації фахівця є засобами підвищення ефективності окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, допит, слідчий експеримент та ін.). За допомогою і на основі таких консультацій слідчий більш точно визначає обсяг, напрям і межі з'ясування питань, що вимагають спеціальних пізнань. Наприклад, використання знань професійного психолога в наданні практичної та інформаційної допомоги допоможе органу

досудового розслідування з'ясувати основні мотивувальні чинники знищення або пошкодження майна. Для з'ясування деяких питань, що виникають при аналізі та оцінці даних, слідчий може залучати фахівця для якісного відтворення реальної картини протиправного діяння, а також перевірки достовірності фактів. Спеціаліст-консультант, беручи участь у підготовці слідчих (розшукових) дій за фактами знищення або пошкодження майна, може прогнозувати поведінку його учасників і способи унеможливлення небажаних ситуацій. Так, під час підготовки до допиту підозрюваного можуть бути окреслені можливі варіанти помилкових пояснень фактів, спроби їх маскування тощо. При цьому досвідчений спеціаліст може рекомендувати способи викриття неточних, неповних, помилкових показань, зазначити фактичний матеріал, на який варто посилатися в таких випадках. Як відомо, без певної частки слідчих «хитрощів» важко викрити допитуваного, який має тверду установку на неправдиві показання і досконало володіє знаннями з різних галузей науки й техніки. У такому випадку пораду надійного, досвідченого фахівця важко переоцінити [77, с. 53];

3) консультативну допомогу може бути надано і під час проведення слідчої (розшукової) дії; вона буде ще більш конкретною і сконцентрованою, проте може виключати ймовірність безпосереднього контакту (зокрема, завдяки засобам зв'язку). Наприклад, при допиті підозрюваного у вчиненні знищення або пошкодження майна чи свідка виникла ситуація, при якій слідчий через спеціальний характер питання, що з'ясовується, не може правильно оцінити позицію допитуваного, його показання і, власне, продовжити на належному рівні допит.

Поряд із наведеним залучені до участі в проведенні слідчої (розшукової) дії спеціалісти можуть надати ще й криміналістичну, методичну й технічну допомогу [78, с. 12–17; 79; 80, с. 32–33], у тому числі під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Дискусійним залишається питання щодо можливості фіксації в протоколі слідчої (розшукової) дії консультацій і пояснень, які надають спеціалісти з приводу спеціальних питань під час її проведення. Попри думок деяких

науковців, які висловлюються проти фіксації в протоколах таких консультацій і пояснень [81, с. 4], на наш погляд, результати діяльності спеціаліста, у тому числі й у формі консультацій, усе ж необхідно фіксувати в процесуальних документах, інакше допомога, яку вони надають, втрачає будь-який сенс. Так, С. Д. Кобернік і співавтори пропонують запровадити спеціальне доповнення до протоколів слідчих (розшукових) дій, проведених за участю спеціалістів, під назвою «Діяльність спеціаліста/ів/», яке стосується матеріалів, що додаються до протоколу та пояснюють його зміст. У такому додатку мають бути показані основні види сприяння спеціалістів слідчому: а) застосування науково-технічних засобів; б) консультації; в) рекомендації [82, с. 39]. Дану концепцію підтримав В. Л. Буркацький та запропонував результати діяльності спеціаліста, насамперед, під час огляду місця події фіксувати в «Довідці спеціаліста про результати огляду місця події». У такій довідці слід зазначати не тільки основні види сприяння спеціаліста (консультації, рекомендації), а й результати оцінки спеціалістом деяких елементів місця події [83, с. 54–55]. За результатами аналізу ст. 71 КПК України, висловлені пропозиції щодо консультацій, рекомендацій та результатів застосування науково-технічних засобів не суперечать вимогам закону, оскільки ч. 4 даної статті надає спеціалістові право ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу слідчого чи суду, звертати увагу слідчого або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів, що пов'язане з виявленням, закріпленням і вилученням доказів. З огляду на це, усні заяви необхідно фіксувати в протоколі, а письмові – долучати до протоколу.

Серед допоміжних процесуальних форм використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій слід виокремити залучення перекладача (ст. 68 КПК України); фахівців, які мають навички взаємодії з особами з психічними чи фізичними вадами (німі, глухі, сліпі тощо) (ст. 71 КПК України); присутність педагога або психолога під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України) [84].

Спеціальні знання, що застосовують у кримінальному судочинстві, також

можна поділити залежно від того, у якій науці їх отримано. Це дані природних, технічних і гуманітарних наук. Поділ наук на ці три групи обумовлений співвідношенням об'єктивного і суб'єктивного в них. У природничих науках переважає об'єктивність. До їх завдань входить виявлення і формулювання законів природи. Тому природничі науки ґрунтуються на емпіричних дослідженнях із застосуванням математичних та інших «точних» методів. Сформульовані згаданими науками закони покликані відображати об'єктивні явища, процеси, стани.

Технічні науки розробляють способи і методи впливу на навколишнє середовище з метою одержання сприятливого соціального результату. Тому в цих науках приблизно рівною мірою присутні об'єктивний і суб'єктивний аспекти.

Гуманітарні науки вивчають такий складний та історично мінливий об'єкт, як людина, її стосунки з іншими людьми й суспільством загалом, її потреби й інтереси. Тому в гуманітарних науках переважає суб'єктивна складова.

За результатами аналізу відповідних положень кримінально-процесуального закону, основним є урегулювання законодавцем порядку застосування в кримінальному судочинстві знань, отриманих природними і технічними науками. Такими знаннями можуть володіти експерт і спеціаліст.

Наступною формою використання спеціальних знань під розслідування знищення або пошкодження майна є судова експертиза (ст. 101, 102, 242-245 КПК України). Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення питань при провадженні необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання [85]. Назвати усі види спеціальних знань неможливо, вони явно не обмежуються знаннями в галузі науки, техніки й мистецтва. Це можуть бути, наприклад, не наукові, хоча і важкодоступні знання, до яких належать деякі різновиди хоббі тощо.

У літературі цілком обґрунтовано зверталася увага на те, що для призначення експертизи має існувати необхідність у використанні не будь-якого, а тільки наукового знання [86, с. 200–201]. П. Ф. Пашкевич, уточнюючи підстави призначення експертизи, писав: «Експертиза призначається у випадках, коли

обставини, що мають значення для кримінального провадження, не можуть бути виявлені без спеціальних наукових досліджень, які супроводжуються наданням висновку за їх результатами» [87, с. 173]. Про те, що експертиза являє собою дослідження, згадують А. А. Ейсман, В. Д. Арсеньєв, В. Г. Заблоцький, А. Я. Паліашвілі, В. А. Панюшкін, А. Р. Шляхов та ін. [88, с. 89; 89, с. 16–26; 90, с. 3–20; 91, с. 118; 92, с. 17]. Водночас ці вчені не розкривають поняття «дослідження», яке дає змогу чітко відмежувати експертизу від інших форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Як правило, під дослідженням розуміється процес вироблення нових знань, один з видів пізнавальної діяльності. Мета експертизи як різновиду пізнання – виявлення сутнісних сторін об'єкта дослідження, під яким розуміється головне, визначальне в предметі, таке, що обумовлено глибинними необхідними внутрішніми зв'язками і тенденціями розвитку та пізнається на рівні теоретичного мислення [93, с. 48]. Тому може йтися про необхідність призначення експертизи для виявлення «схованої», тобто недоступної безпосередньому сприйняттю інформації [94, с. 146]. Виявивши сутнісні сторони предмета дослідження, експерт як спеціаліст у певній галузі знання пояснює їх у своєму висновку, застосовуючи методи як емпіричного, так і теоретичного мислення.

На нашу думку, дослідницька діяльність характерна тільки для експертизи і відсутня в усіх інших формах застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Тому не можна погодитися з Ю. К. Орловим, який вважає, що спеціаліст, який бере участь у слідчих діях, теж проводить дослідження, що відрізняється від експертного наочністю фактів, які сприймаються, мають загальнодоступний характер і зрозумілі всім учасникам слідчих дій [95, с. 26]. Дії спеціаліста в даному випадку не можуть бути визнані дослідженням, оскільки вони не виявляють сутнісних властивостей об'єкта. Спеціаліст тільки пояснює загальнодоступні факти, які сприймають усі, хоча таке сприйняття іноді забезпечується за допомогою технічних засобів. Пізнання спеціаліста – це пізнання явищ, а не сутності; за своїм характером воно емпіричне. Пояснювальна

функція, що виконує експерт, на відміну від такої функції спеціаліста, дозволяє зрозуміти сутнісні, істотні «внутрішні» якості об'єкта. Вони (сутнісні якості) стають доступними для суб'єктів кримінального процесу тільки за допомогою експертного висновку, який викладає сутність об'єкта дослідження в доступних неспеціалістам вербальних формах. Таким чином, діяльність експерта спрямована на встановлення сутнісних, особливих, індивідуально-конкретних властивостей предметів, процесів, явищ, станів об'єктивної реальності шляхом застосування науково обґрунтованих методик у сполученні з емпіричними і теоретичними формами реалізації наукових знань [96, с. 113].

Судова експертиза є найбільш розповсюдженою формою використання спеціальних знань у кримінальному процесі. З нею пов'язані особливо гострі дискусії, наприклад, щодо питання допустимості її виконання до відкриття кримінального провадження. Ця проблема стосується не лише судово-медичних (зокрема, щодо особи), хімічних експертиз (для встановлення наркотичних речовин). Доволі часто проведення дослідження необхідне для вирішення питання про наявність ознак злочину та встановлення механізму протиправного діяння. Наприклад, при розслідуванні знищення майна шляхом підпалу чи вчинення інших умисних дій в аналогічний спосіб. У таких ситуаціях норми чинного КПК України унеможливають ефективне застосування спеціальних знань. Заборона проведення експертизи до відкриття кримінального провадження явно суперечить принципу оперативності й, загалом, логіці розслідування та змушує практичних працівників шукати інші шляхи вирішення питань, з'ясування яких є підставою для прийняття рішень [97, с. 47].

На наш погляд, аналіз судової експертизи, її проблем часто здійснюється без урахування інших форм використання спеціальних знань. Це підтверджується ставленням до судової експертизи як до єдиного джерела спеціальних знань у кримінальному процесі. Водночас законодавець не відносить судову експертизу до невідкладних слідчих (розшукових) дій. Слід також пам'ятати, що судова експертиза тим і відрізняється від методів роботи фахівців в інших формах, що

здійснюється, як правило, поза полем інших конкретних слідчих (розшукових) дій [97].

Судовий експерт у своєму дослідженні суворо обмежений матеріалами, представленими ініціатором призначення судової експертизи. Існують й інші специфічні риси даної форми, що становлять її природу. Будь-які зміни усталених принципів судової експертизи відображаються в її структурі, формі.

Очевидною є необхідність підвищення рівня якості судової експертизи, а домогтися цього можна тільки шляхом упорядкування системи форм використання спеціальних знань. При існуючому стані жодна окремо взята форма застосування спеціальних знань не використовується ефективно, а отже, і вся система форм не є оптимальною, не відповідає вимогам практики розслідування фактів знищення або пошкодження майна.

1.3. Криміналістична характеристика як основа формування методики розслідування знищення або пошкодження майна

Предмет злочинного посягання є одним із необхідних для всіх злочинів елементів, що мають криміналістичне значення і входять до криміналістичної системи механізму будь-яких злочинів, у тому числі й знищення або пошкодження майна. Предметом посягання знищення або пошкодження майна може бути будь-яке майно, що становить матеріальну цінність [53, с. 143].

При розслідуванні конкретного злочину необхідно визначити вичерпний перелік обставин, що підлягають доказуванню, не тільки з урахуванням загального вчення про предмет доказування, а й з урахуванням особливостей його криміналістичних ознак.

Це досягається шляхом аналізу злочину з криміналістичних позицій, тобто опису його криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика дає можливість слідчому у процесі розслідування з урахуванням особливостей

злочину конкретизувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, криміналістична характеристика є так званим засобом (інструментом) до розкриття злочину; вона орієнтує слідчого на пошук криміналістично значимої інформації, а також допомагає йому визначити пріоритети і спрямованість проведення слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та інших дій.

Сьогодні важливою і цілком науково самостійною понятійною категорією криміналістики стала криміналістична характеристика злочинів, що має значення як для її загальної теорії, теоретичних положень окремих її частин, так і для практичної криміналістичної діяльності з розслідування злочинів.

О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва визначають, що криміналістична характеристика – це інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику й засоби розслідування [98, с. 25].

Значимість криміналістичної характеристики злочинів як сукупності стійких, типових ознак злочину певного виду, що виявляються в системі матеріальних та ідеальних слідів, для криміналістичної теорії і практики пояснюється тим, що знання її дозволяє цілеспрямовано збирати докази та вирішувати завдання розкриття і розслідування будь-яких злочинів.

У науці існує значна кількість визначень криміналістичної характеристики. Розглянемо ті з них, які лаконічно характеризують означене явище, зокрема, у роботах В. Г. Гончаренка, Г. А. Кушніра, В. Л. Підпалого – «ідеальна сукупність криміналістично значимих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів і закономірності формування джерел доказової інформації, що сприяють швидкому, ефективному розкриттю та розслідуванню злочинів» [99, с. 5]; В. А. Журавля – «інформаційна модель, в якій на статистичному рівні відображені кореляційні зв'язки її елементів» [100, с. 63]; М. В. Салтевського – «інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів» [101, с. 310].

Ми поділяємо думку І. А. Возгіна про те, що криміналістичну характеристику знищення або пошкодження майна можна визначити як систему узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків та рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки злочинних діянь, знання яких необхідне для організації та здійснення найбільш успішного розкриття, розслідування і попередження таких злочинів [102, с. 13].

Криміналістична характеристика будь-якого злочину, виду (групи) злочинів складається з різних взаємопов'язаних між собою структурних елементів, які в комплексі становлять єдину систему характерних криміналістичних ознак (особливостей) даного злочину, виду (групи) злочинів. Критерієм виділення таких елементів може слугувати здатність різних явищ, подій і фактів, пов'язаних зі злочином, залишати різноманітні сліди (наслідки), які можуть бути об'єктом криміналістичного дослідження і характеризувати інші сторони злочину [103, с. 115].

На нашу думку, криміналістичну характеристику знищення або пошкодження майна можна визначити, як систему узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки кримінально протиправних діянь, знання яких необхідне для організації та найбільш успішного виявлення, розслідування, розкриття і попередження таких кримінальних правопорушень.

В. Є. Коновалова до криміналістичної характеристики підпалів відносить сукупність даних про способи вчинення злочинів та способи їх приховування, сукупність найбільш типових слідів, інформацію про особу злочинця і особу потерпілого [104, с. 339]. З огляду на те, що знищення або пошкодження майна (ст. 94 КК України) вчиняють й іншими загальнонебезпечними способами – шляхом фізичного впливу, відокремлення певних частин від предмета, затоплення, виведення з ладу об'єктів життєзабезпечення тощо, необхідне і їх урахування для побудови криміналістичної характеристики зазначеного злочину.

Узагальнені дані про ознаки зазначених елементів знищення або пошкодження майна як певної моделі взаємопов'язаних структурних елементів становлять криміналістичну характеристику цього виду злочинів. Елементами криміналістичної характеристики, які набувають особливого значення у даній категорії злочинів, опитані слідчі назвали способи вчинення злочину (70,0 %), типові сліди злочину (67,0 %), місце і час учинення злочину (60,0 %), обстановку вчинення злочину (47,0 %), предмет посягання (72,0 %), матеріальну шкоду (34,0 %), особу злочинця (30,0 %) (додаток А).

Отже, основними елементами криміналістичної характеристики знищення або пошкодження чужого майна будуть відомості про типові: а) предмети посягання; б) способи підготовки, вчинення та приховування злочину; в) особливості утворення матеріальних та ідеальних слідів і місць їх імовірного знаходження; г) обстановку вчинення злочину; д) особливості особи злочинця; е) відомості про потерпілого; ж) мотив і мету вчинення злочину; з) матеріальну шкоду.

Проблематика кримінально-правової охорони власності, що є традиційною для юридичної науки, досліджується протягом століть. Це, звичайно, не означає, що всі дискусійні питання, важливі в аспекті законотворчості і правозастосування, вирішені остаточно та однотайно.

У контексті криміналістики відомості про особливості предмета детермінують дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину, які пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів [105, с. 43]. Предмет посягання має принципово важливе значення у криміналістичній характеристиці злочинів цієї категорії, оскільки впливає на інші її елементи. Зокрема, детермінує певні способи вчинення та приховування злочину, характеристику особи злочинця [106, с. 203]. Інформація про об'єкт злочинного посягання – це інформація, що характеризує індивідуальні особливості якісного стану і зовнішньої будови певного об'єкта як матеріального предмета (чи матеріального утворення), що причинно-наслідково пов'язаний з подією злочину [107, с. 53].

Предметом знищення або пошкодження у злочині, передбаченому ст. 194 КК України, може бути тільки чуже майно. Не має значення, кому саме і за правом якої форми власності (державної, колективної, приватної тощо) належить майно, яке є предметом знищення або пошкодження. Знищення або пошкодження власного майна, у тому числі майна, яке є спільною власністю винного та інших осіб, не утворює складу цього злочину [13, с. 36].

Під майном слід розуміти предмети матеріального світу, які мають номінальну та споживчу вартість. Майно може бути рухомим і нерухомим. Наприклад, до рухомого майна належить: національна та іноземна валюта, монетарні метали, радіотехніка, предмети харчування, засоби виробництва, вироблена продукція тощо. До нерухомого майна (нерухомих речей, нерухомості), відповідно до ст. 181 Цивільного кодексу України – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [108]. Таке майно повинно перебувати у приватній, комунальній чи державній власності. Воно має бути чужим для злочинця. Предметом злочину можуть бути матеріальні цінності, що мають позитивні або негативні властивості, тобто матеріальні блага чи матеріальні антиблага [109, с. 103].

Отже, предметом посягання злочину, передбаченого ст. 194 КК України, може бути невелике коло об'єктів, що є особистим майном громадян, їх особистою власністю, будь-яке чуже майно у вигляді рухомих або нерухомих речей, грошей, цінних паперів, що володіє певною вартістю, не належить винному на законних підставах, шляхом протиправного впливу на яке відбувається порушення правомочностей власника або іншого власника. На відміну від крадіжки як предмет злочинного посягання можуть виступати й такі цінності, які не можна викрасти (будівлі, споруди та інша нерухомість). Додатково при вчиненні означеного злочину можуть постраждати життя і здоров'я людини.

За даними вивчення кримінальних проваджень, предметом знищення або пошкодження майна найчастіше є транспортні засоби (45,5 %), житлові будинки

(37,0 %), надвірні споруди (8,5 %), дачі і садові будиночки (7,0 %), торговельні підприємства (2,0 %) (додаток Б).

Слушної думки заслуговує питання визначення як предмета злочину, передбаченого ст. 194 КК України, транспортного засобу, адже існує спеціальна норма ст. 277 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність за умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів. Хоча в диспозиції цієї статті вживається назва «рухомий склад», про необхідність ідентичного розуміння цих понять зазначають і спеціалісти в галузі кримінального права [110, с. 503] на основі тлумачення норм Закону України «Про автомобільний транспорт [111]. На практиці часто виникає проблема правильної кваліфікації (розмежування), наприклад умисного знищення транспортного засобу шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК) та умисного руйнування (по суті – знищення) рухомого складу транспортного засобу, що створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків. Адже, як слушно зазначає М. А. Миронюк, у даному випадку поняття «діяння загальнонебезпечним способом» і «створення небезпеки життя людей» мають однаковий зміст [112, с. 21]. Так, наприклад, Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області відкрив кримінальне провадження за ч. 2 ст. 194 КК України відносно ОСОБИ 1, який, діючи у співучасті з ОСОБОЮ 2, 12.07.2016 р. о 03 год 30 хв біля приватного будинку по вул. Мазепи, 13 м. Прилуки здійснив підпал автомобіля MERCEDES-BENZ, що належав на праві власності ОСОБИ 3. У процесі розслідування було з'ясовано, що мотивом такої дії ОСОБИ 1 стала помста, унаслідок чого згорів автомобіль та згорілися належні йому підсобні приміщення й ОСОБИ 3 завдано майнову шкоду в особливо великих розмірах. Дії ОСОБИ 1 були кваліфіковані як умисне знищення чужого майна, що вчинено шляхом підпалу та заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах за ч. 2 ст. 194 КК, Матеріали провадження були направлені для розгляду до суду. Прилуцький районний суд розглянув матеріали кримінального провадження і перекваліфікував дії ОСОБИ 1 за ч. 1 ст. 277 КК як

умисне пошкодження рухомого складу транспортного засобу, що спричинило небезпеку для життя людей, та наклав штраф на суму 1700 грн. Вирок суду потерпілий оскаржив до апеляційної інстанції, у результаті чого Апеляційний суд Чернігівської області відмінив рішення вищого суду та притягнув ОСОБУ 1 до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 194 КК, змінивши вирок суду на позбавлення волі на шість років [113].

Предмет знищення або пошкодження майна має в криміналістичному плані істотне значення, оскільки пізнання його особливостей сприяє встановленню способу вчинення злочину, визначенню його наслідків, встановленню підозрюваного, співучасників і складу злочинної групи. Наприклад, встановлення підозрюваного за предметом знищення (пошкодження) здійснюється шляхом постановки і вирішення питань про те, особи якої категорії частіше посягають на такі предмети, хто міг бути зацікавлений у посяганні на даний предмет. Тому відомості про найбільш розповсюджені чи типові предмети знищення або пошкодження майна є одним з важливих структурних елементів криміналістичної характеристики цих злочинів.

Між ознаками злочину і способом його вчинення та приховування існує взаємний зв'язок: за ознаками роблять висновок про спосіб, знання способу дозволяє максимально повно виявити ознаки його застосування, а через спосіб і ознаки в сукупності – і подію загалом [114, с. 253].

У криміналістиці спосіб вчинення злочину розглядається як джерело інформації, необхідної для розкриття та попередження злочинів. Предметом дослідження криміналістики є, насамперед, як протиправні, так і нейтральні в правовому відношенні дії суб'єкта, якщо тільки вони були вчинені у зв'язку зі злочином. В. А. Попелюшко, розглядаючи в аспекті кримінального процесу спосіб вчинення злочину як частину предмета доказування, висловився про те, що цей спосіб потрібно однаково розуміти в усіх галузях знання, які включають його у предмет свого дослідження. Водночас він зазначив, що перевагу варто надавати визначенням, розробленим теорією кримінального права. На думку науковця,

спосіб вчинення злочину – «це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину, форма реалізації дії чи бездіяльності» [115, с. 123].

Як зазначає О. М. Плютіна, під знищенням чужого майна розуміється приведення його шляхом механічного, термічного, хімічного або іншого впливу до стану втрати ним властивостей, що виключає використання його за своїм призначенням. Водночас до пошкодження належить приведення майна шляхом механічного, термічного, хімічного або іншого впливу до стану втрати ним властивостей, що обмежує частково або тимчасово використання його за своїм призначенням [116, с. 8–9]. М. А. Шишкін під знищенням майна розуміє протиправний, винний вплив особи на чуже майно, при якому майно стає повністю непридатним для подальшого використання за цільовим призначенням [117, с. 173].

Отже, під знищенням слід розуміти такий зовнішній вплив на матеріальні предмети, унаслідок чого вони припиняють своє фізичне існування або приводяться в повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Знищене майно вже не може бути відновлене в первісному вигляді шляхом ремонту, заміни частин та ін.

На відміну від знищення, що означає непоправну втрату майна, пошкодження означає лише якісне погіршення предмета, яке може бути усунено шляхом реставрації, ремонту та ін. Пошкодження – це така зміна властивостей майна, при якому суттєво погіршується його стан, втрачається значна частина корисних властивостей і воно стає частково або тимчасово непридатним для господарського чи іншого цільового використання [55, с. 46].

В. В. Колесніков звертає увагу на те, що в Постанові Пленуму Верховного суду України «Про питання, що виникли в судовій практиці у справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення правил пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4 відзначено, що умисним знищенням або пошкодженням державного чи

колективного майна шляхом підпалу є знищення або пошкодження такого майна вогнем, якщо при цьому існувала загроза життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків. Тому умисне знищення або пошкодження майна вогнем, яке не створювало такої загрози (наприклад, спалення речі в печі) не можна розглядати як кваліфікуючу ознаку підпалу [118]. Відповідно до цього, науковець визначає підпал як умисне, протиправне, суспільно небезпечне діяння, яке викликало неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем та мало своєю метою і спричинило матеріальні збитки, людські жертви або інші тяжкі наслідки [119, с. 18]. Підпал – це загальнонебезпечний спосіб умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчинений різними засобами та прийомами, що викликає появу відкритого вогню, що переростає, як правило, у пожежу як неконтрольований процес горіння, що призводить до знищення або пошкодження матеріальних цінностей та створює загрозу суспільно-пожежної безпеки [120, с. 10]. Підпал належить до категорії так званих загальнонебезпечних способів. Підпал – типова форма суспільно небезпечного пошкодження, знищення майна, засіб вчинення чи приховання злочину [121, с. 13]. Відмінність підпалу від інших видів пожеж у тому, що він виникає внаслідок навмисних дій шляхом створення необхідних умов виникнення горіння.

Під «загальнонебезпечним способом» слід розуміти випадки, коли винний для досягнення злочинного наслідку використовує сили, які приводяться легко в рух і швидко перетворюються на руйнівні, що не піддаються контролю, стихійні сили, небезпечні для життя та здоров'я людей, а також великої кількості майна фізичних і юридичних осіб [122, с. 13].

До загальнонебезпечних способів знищення майна належать випадки, коли винний для досягнення злочинного результату використовує сили, які відносно легко приводяться в рух і швидко розростаються в невіддатливі обмеження та керуванню стихійні сили, небезпечні для великої кількості майна та безпеки людей. У разі підпалу такою силою є вогонь. Загальнонебезпечність підпалу

полягає в тому, що в результаті його вчинення виникає пожежа, тобто стихійне, некероване горіння, здатне заподіювати великої шкоди.

Отже, підпал як спосіб вчинення умисного знищення або пошкодження чужого майна можна визначити як умисний термічний вплив на об'єкт відкритим вогнем, що спричинив виникнення пожежі, тобто неконтрольоване горіння, яке призвело до часткового пошкодження або повного знищення об'єкта.

Виявлення найбільш поширених способів умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, їх дослідження і класифікація мають важливе практичне значення, оскільки це дає змогу виявити в них відповідні інформаційні властивості, що є результатом об'єктивного прояву в навколишній обстановці характерних ознак даного способу. Ознаки, що виявив слідчий, дають йому можливість орієнтуватися в розпізнанні того чи іншого способу підпалу. А виявлення типових способів знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, може бути основою для висунення версій, визначення напрямку розслідування і найбільш доцільних шляхів розшуку злочинця [55, с. 44].

При знищенні майна шляхом підпалу може бути застосовано такі способи: без спеціальної підготовки використання при підпалі горючих і легкозаймистих речовин та матеріалів, що знаходились на місці; застосування заздалегідь заготовлених допоміжних горючих або легкозаймистих матеріалів з метою забезпечення сталого розповсюдження горіння; створення сприятливих умов для самозаймання; використання спеціальних технічних засобів або запальних пристосувань, що забезпечують конспірацію і заданий час займання; імітація порушень заходів пожежної безпеки або необережності. Злочинці все частіше обирають як знаряддя вчинення злочинів вибухові пристрої. Це пояснюється тим, що вибух, володіючи потужною руйнуючою силою, здатний уразити жертву на значній відстані, може бути запрограмований на певний час, або ініційований будь-якими діями жертви, або радіосигналом. Вибухи використовують також з метою приховування інших злочинів. Після вибуху на місці події залишається

мінімальна кількість слідів як від самого злочинця, так і від використаного ним вибухового пристрою.

Обрання вибухового пристрою як знаряддя вчинення злочинів обумовлене відносною простотою його придбання, чи виготовлення. Зокрема, за даними В. С. Кряжева, 48 % від загального обсягу досліджуваних об'єктів вибухотехнічної експертизи становлять саморобні вибухові пристрої. За нашими даними, їх кількість становить 43,5 % [123, с. 67]. Це пов'язано, насамперед, з тим, що до регіону потрапляє значна частина вибухових пристроїв з місць військових дій на Сході країни і вибухових речовин з гірничодобувної промисловості, а виготовити саморобний вибуховий пристрій можливо способами, отриманими із загальнодоступної мережі «Інтернет», навіть не володіючи спеціальними знаннями у сфері вибухотехніки. Однак, як показує практика, через малокеровану енергію вибуху, а в окремих випадках через недосвідченість виконавців, не завжди злочинні задуми досягають бажаного результату (фізичного усунення конкретних осіб), але завжди спричиняють тяжкі наслідки у вигляді загибелі випадкових жертв, знищення або пошкодження будівель, майна та матеріальних цінностей.

Під вибухом розуміють явище, пов'язане з раптовою зміною стану речовини, що супроводжується різким звуковим ефектом і швидким виділенням енергії, яке визначається низкою суттєвих чинників [124, с. 2]. У техніці розрізняють різні види вибухів: хімічний (моментальне згоряння газів, пилу, волокноподібних, вибухових та інших речовин); електричний (потужні електричні розряди); тепловий (виділення енергії перегрітої пари); кінетичний (виділення енергії при зіткненні предметів); пружного стиснення (наприклад, балонів із стисненим газом) та ін. [125, с. 843]. У Новому тлумачному словнику української мови визначено вибух як хімічну реакцію (розрив вибухової речовини, спеціального снаряда, оболонки чого-небудь тощо) з дуже сильним звуком, при якій за дуже короткий час розширюються утворені гази, спричиняючи велику руйнівну дію [126, с. 267].

Вибух вчинюється зазвичай шляхом звільнення хімічної енергії вибухових речовин. Він призводить до утворення сильно нагрітого газу (плазми) з дуже високим тиском, який при розширенні надає механічну дію (тиск, руйнування) на навколишні тіла. Відображенням вибуху є пошкодження, руйнації і переміщення об'єктів навколишнього середовища та елементів, залишків вибухового пристрою [127, с. 34].

За своєю природою розрізняють фізичні, електричні, ядерні (атомні), нейтронні та хімічні вибухи. Зважаючи на вплив вибуху на навколишнє середовище і руйнування, що виникли внаслідок цього, розрізняють п'ять категорій вибухів: незначної сили (менше 50 г вибухових речовин у тротиловому еквіваленті); слабкі (від 50 до 1000 г); середні (від 1 до 10 кг); сильні (від 10 до 100 кг); дуже сильні (більше 100 кг).

Під іншими діями слід розуміти різні за характером загальнонебезпечні дії, здатні призвести до рівнозначних наслідків. Йдеться про найрізноманітніші дії, схожі за характером та інтенсивністю руйнівних-вважаючих властивостей до вибуху або підпалу. До них належать: руйнування водозахисних гребель; затоплення; обвали; каменепаді; радіоактивне, хімічне, бактеріологічне чи інше зараження місцевості, земель, води або запасів продовольства; виведення з ладу об'єктів життєзабезпечення; порушення технологічних або виробничих процесів; блокування транспортних комунікацій, створення аварій та катастроф на транспорті; псування сигнальних споруд або засобів зв'язку на залізничному, річковому або повітряному транспорті; організація масових отруєнь домашніх тварин та ін. [55, с. 46].

Як зазначає І. Б. Газдайка-Василишин, активна поведінка, спрямована на знищення чи пошкодження майна, може бути вчинена, наприклад, шляхом механічного впливу – відокремлення окремих частин від предмета; шляхом фізичного впливу – спалювання, затоплення, використання електроенергії тощо; шляхом хімічного впливу – розчинення в кислоті, використання отрути, вибухонебезпечних і сильнодіючих речовин та шляхом використання інших

способів впливу на предмети, унаслідок яких припиниться їх існування або вони приводяться у стан, що повністю, частково чи тимчасово непридатний для використання за цільовим призначенням [128, с. 656].

Пленум Верховного Суду України, узагальнивши ці способи, роз'яснив, що під ними слід розуміти «дії, небезпечні для життя і здоров'я людей, а також майна інших фізичних чи юридичних осіб» [129].

За результатами аналізу способів знищення або пошкодження чужого майна в кожному з них можна виділити відповідні складові елементи криміналістичного характеру: спосіб приготування до злочину, спосіб його безпосереднього вчинення і спосіб його приховування.

Зазначена диференціація дій винного за ознакою стадійності їх учинення дає можливість детальніше дослідити особливості підготовки, вчинення і приховування злочинів, передбачених ст. 194 КК України, а на основі знань про ці особливості встановити і викрити винного. Дії злочинця з підготовки до дій зі знищення (пошкодження) чужого майна, його приховання перебувають у глибокому взаємозв'язку та загалом становлять спосіб конкретного злочину, оскільки зумовлені єдиним планом і задумом.

Значущою складовою способу як елементу криміналістичної характеристики є аналіз способів проникнення на об'єкт знищення чи пошкодження. За результатами вивчення кримінальних проваджень виявлено такі способи:

а) правомірний вільний доступ (у 24,0 % проваджень). Поширеність даного способу пов'язана з тим, що значна частина підпалів, вибухів тощо вчиняється на ґрунті особистих неприязних стосунків під час конфліктів. У цих випадках винний потрапляє на об'єкт вчинення злочину з дозволу власника, і лише потім вчиняє його;

б) неправомірний вільний доступ. Коли злочинець проникає на об'єкт вчинення злочину, не долаючи жодних перешкод, але без згоди власника (25,0 %);

в) без проникнення на об'єкт злочинного посягання, коли винний, наприклад, підкладає вибухівку під днище автомобіля (36,0 %);

г) закидання джерела знищення (пошкодження) всередину об'єкта без безпосереднього проникнення туди самого злочинця (15,0 %);

д) злом заборів, вікон, підбір ключа та ін. (13,0 %) (додаток Б).

Злочинці обирають певний спосіб вчинення злочинних дій з метою знищення або пошкодження майна потерпілого та приховування злочинного характеру своїх дій, щоб залишитися невикритими в умовах сформованої обстановки.

У тих випадках, коли для реалізації злочинного задуму на шляху особи виникають певні «перешкоди», вона, враховуючи обстановку, що склалася, або відмовляється від учинення підпалу, вибуху в даний момент, або обирає інший варіант здійснення злочинного наміру. Водночас суб'єктивні чинники (стан психіки, фізичні можливості, професійні та злочинні навички) індивідуалізують дії злочинця, фіксуючись у його матеріальних слідах, і дають згодом можливість судити про належність цих слідів конкретній особі, тобто утворюють його певний почерк.

Значну частину злочинів, передбачених ст. 194 КК України, попередньо готують (66,0 %) (додаток Б). Винні заздалегідь продумують зміст і послідовність дій щодо реалізації свого злочинного задуму і приховання слідів злочину, визначають час здійснення злочинних дій, підбирають, виготовляють і набувають засоби та знаряддя вчинення злочину, підшуковують співучасників і розподіляють між ними ролі. Злочинці пристосовуються до обстановки, що склалася. Для цього вони використовують обставини, що сприяють вчиненню злочину (наприклад, відсутність водія автомобіля або мешканців у будинку), а часто самі створюють умови, які полегшують досягнення мети (виводять з ладу засоби пожежогасіння).

Найбільш розповсюджені способи вчинення вказаних злочинів – підпали вчиняються різноманітними способами. Це пояснюється, насамперед, різноманітністю засобів і знарядь, які обираються для його вчинення.

Б. В. Мегорський за ступенем підготовленості злочинцями засобів і знарядь, що вони використовують, виділяє такі способи підпалів: 1) з використанням засобів, які перебували на місці його вчинення; 2) з використанням допоміжних засобів і знарядь, підготовлених заздалегідь [130, с. 25].

У свою чергу способи підпалів з використанням заздалегідь приготовлених засобів можна поділити на: а) способи із застосуванням засобів, для виготовлення яких потрібні спеціальні знання; б) способи із застосуванням засобів, для виготовлення яких не потрібні спеціальні знання.

Найбільш поширеним є спосіб підпалу з використанням засобів, які перебували на місці його вчинення (у 41,5 % вивчених кримінальних проваджень). Для нього характерна відсутність з боку винних дій за спеціальною попередньою підготовкою до вчинення підпалу, оскільки для займання предметів, матеріалів і речовин не потрібно значного вогневого імпульсу. Такими засобами є всі легкозаймисті матеріали, які можуть потрапити до поля зору злочинця в місці, у якому він має намір вчинити підпал (папір, вата, промаслене ганчір'я, сіно та ін.). Вогонь у таких випадках зазвичай викликається за допомогою сірників, запальничок, недопалком тощо. «Техніка» підпалу в такому разі досить проста, саме горіння розвивається швидко, а час між виникненням вогню і його виявленням є нетривалим. У цьому випадку палій, як правило, не встигає далеко втекти і тому можливо організувати його пошук та переслідування [131, с. 25].

Зауважимо, що підпали, які вчиняють зазначеними способами, іноді важко відрізнити від пожежі, що спричинена необережним поводженням з вогнем. У разі таких підпалів на місці події рідко вдається встановити осередок пожежі, у зв'язку з чим зростає роль показань очевидців початкового етапу процесу горіння. Тому у випадках підпалів, учинених за допомогою підручних засобів, зосереджених у місці події, слідчий особливу увагу повинен приділяти виявленню і дослідженню матеріальних слідів на місці вчинення злочину та прилеглої до неї місцевості, які можуть стати важливими джерелами криміналістичної інформації.

Суб'єкт, реалізуючи злочинні цілі, не може втілити в життя свої задуми, наміри, що не вступили в процес взаємодії з об'єктами і предметами оточення. До цього процесу він залучає окремі елементи навколишнього середовища, які потім свідомо і цілеспрямовано перетворюються (чи ні) і використовуються для досягнення злочинного наслідку. Як засоби в такому разі можуть виступати різні речовини, інструменти, знаряддя та інші предмети, якими він користується, виконуючи певні дії, операції або руху.

На місці події слідчий може знайти засоби, за допомогою яких при розслідуванні вчиненого злочину можна зробити висновок про професію злочинця. За даними нашого дослідження, 56 % підпалів чужого майна вчинено з використанням допоміжних, заздалегідь заготовлених засобів. До таких засобів належать найбільш доступні для придбання легкозаймисті й такі, що повністю згоряють, рідини й речовини: гас, бензин, солярка, фарба та ін. Цей спосіб, як правило, призводить до завдання більш тяжкої шкоди, найпоширенішим випадком його використання є підпал автотранспорту. За результатами дослідження кримінальних проваджень, у 33,0 % випадків при підготовці або безпосередньому вчиненні злочину злочинці використовували різні засоби як фізичного, так і психічного впливу стосовно потерпілих й інших осіб, які можуть викрити винних (додаток Б).

Спосіб приховування як один з елементів способу вчинення злочину, передбаченого ст. 194 КК України, може містити в собі значний обсяг криміналістичної інформації. З'ясуванню способу приховування знищення або пошкодження чужого майна допомагає не тільки пізнання його механізму. Визначення кола осіб, підозрюваних у його вчиненні, дає можливість з меншою затратою сил і засобів визначити, чи вчинено в даному випадку злочин (і як його кваліфікувати), чи пожежа або вибух виникли з інших причин.

Інколи, прагнучи надати підпалу характер випадкової пожежі, винні навмисне залишають неподалік легкозаймистих речовин і матеріалів увімкненими електричні та газові прилади, розведені печі й багаття, недопалки цигарок та ін.

Іноді з цією метою вони навмисно створюють перевантаження електричних мереж (включаючи понад норму одночасно кілька різних електронагрівальних приладів), а також навмисне здійснюють неякісне з'єднання проводів або їх ізоляцію в місцях контактів. У деяких випадках з метою підпалу спеціально створюються неналежні умови зберігання або розміщення речовин або сировини, здатних під впливом атмосферних або інших умов самозайматися, наприклад, негашене вапно, торф, скипидар, бавовна, коноплі, вологе сіно, лакотканина тощо. Умисел на приховання злочину виникає в особи зазвичай на стадії підготовки до його вчинення. Іноді він може виникнути і під час вчинення або після вчинення злочину [132, с. 24].

Протидія розслідуванню завжди включає в себе кілька взаємопов'язаних дій, причому у провадженнях про тяжчі кримінальні правопорушення кількість прийомів, реалізованих у межах протидії, більша, ніж у провадженнях про менш тяжкі кримінальні правопорушення. У такому співвідношенні перебувають й особи, які здійснюють дії з протидії розслідуванню.

І. А. Варченко у цьому контексті зазначає: як правило, вибір злочинцями способів протидії розслідуванню обумовлюється тим, що, на їх думку, досить серйозні зміни матеріальної обстановки після таких подій максимально ускладнять або взагалі не дозволять виявити сліди, що вказують на кримінальний характер події, а тим більше на використання вибухового пристрою [133, с. 175].

Вивчення кримінальних проваджень зазначеної категорії показало, що найбільш типовими прийомами приховування факту знищення або пошкодження майна є такі: ужиття винним заходів щодо незалишення слідів на місці злочину (51,0 %); знищення і приховування слідів злочину, а також використаних злочинцем засобів і знарядь (27,0 %); неявка підозрюваного за викликом до органів досудового розслідування (13,0 %); дача неправдивих показань підозрюваними або зміна їх змісту (11,0 %) або відмова від дачі показань (7,0 %); висунення підозрюваним помилкового алібі (14,0 %); маскування і фальсифікація обставин злочину (12,0 %); приховування особами, які є учасниками злочинної

події, відомостей про носії криміналістично значимої інформації про сам злочин і його учасників; зміна місця проживання підозрюваним (11,0 %); інсценування некримінального знищення (8,0 %); створення умов для повного знищення предмету посягання (9,0 %) (додаток Б).

До менш поширених належать такі дії з протидії розслідуванню: симуляція злочинцем психічного чи іншого захворювання; примушування до дачі неправдивих показань свідка за плату або під загрозою фізичної розправи; вплив шляхом погрози або підкупу на осіб, які здійснюють відповідно до своїх функціональних обов'язків розслідування; вплив шляхом заподіяння матеріальної шкоди майну свідків чи потерпілого або викрадення близьких їм осіб з метою змінити або дати неправдиві свідчення; зміна зовнішності або окремих частин тіла (відрощування бороди і вусів; надягання спеціального одягу та пристосувань для приховування особи; зміна особи шляхом гримування та ін.) запідозреним чи підозрюваним. Їх загальна кількість при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 194 КК України, становила 8,0 % (додаток Б).

Надзвичайно важливим елементом криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 194 КК України, який доцільно проаналізувати, є особливості утворення матеріальних та ідеальних слідів і місць їх ймовірного знаходження. Адже, як слушно зазначається в юридичній літературі, фактично від якості роботи зі слідами залежить формування доказової бази. Іншими словами, досягнення мети повного, оперативного, усебічного та неупередженого розслідування неефективне без детального, належного, кваліфікованого збирання, зберігання, дослідження й оцінки слідів кримінально протиправного діяння.

Виявлення слідів і встановлення причинних зв'язків між ними дає змогу побудувати картину події, вірогідні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження цих слідів або речових доказів повинно вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити інші негативні обставини і сліди приховування злочину [134, с. 238].

У своїй сукупності сліди, що містяться в обстановці злочину, становлять слідову картину – збірне поняття, що включає опис матеріальних, ідеальних слідів-відображень й ознак злочину на момент його виявлення. Слідова картина, що міститься в обстановці злочину, має пізнавальну природу та містить у собі інформацію у вигляді системи взаємопов’язаних і взаємообумовлених слідів, які є носіями відомостей про розслідувану подію. Як зазначає М. В. Костенко, під слідовою картиною слід розуміти сукупність логічно взаємопов’язаних, матеріальних та ідеальних, слідів, що відображають як механізм злочину, так і дії його учасників [135, с. 11].

На практиці комплексний аналіз слідової картини, як правило, зводиться до дослідження окремих слідів у випадковій послідовності, залежно від того, у якій черговості їх помічають слідчий, експерт або інша уповноважена особа. Однак саме за допомогою системного аналізу слідової картини можна визначити закономірність появи та обґрунтованість наявності певного сліду в обстановці злочину, взаємозв’язок між обстановкою злочину та особою злочинця, способом злочину та об’єктом злочинного посягання; встановити детермінуючі фактори; ретроспективно відтворити модель події, що сталася у наявних умовах; визначити наявність негативних обставин; встановити ознаки інсценування.

Відповідно до способу вчинення злочинів, передбачених ст. 194 КК України, до матеріальних слідів знищення або пошкодження майна належать сліди підпалу, вибуху, затоплення, поміщення у воду дроту високовольтної лінії електропередач, застосування сильнодіючої отрути для отруєння домашніх тварин, забруднення парку, пляжу чи іншої місцевості небезпечними відходами, організація катастрофи тощо.

Типовими слідами знищення або пошкодження майна вважаються такі:

1) сліди людини, зокрема: ідеальні сліди (показання підозрюваного, свідків тощо); матеріальні сліди: сліди-відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, навичок; сліди-речовини – частинки крові, волосся, нігтів, шкіри; сліди-виділення (потожирові, слина, запах);

2) сліди знарядь учинення злочину спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (наприклад, запалювальна суміш, вибуховий пристрій); випадкові предмети (каміння, металеві предмети, дошка, палиця та ін.).

Відповідно до матеріальної сутності, місця знищення чи пошкодження чужого мана (переважно шляхом пожежі чи вибуху) завжди пов'язані зі значними змінами оточення, які залежать від характеру навколишньої обстановки до вибуху й під час вибуху, потужності вибухового пристрою, ліквідації наслідків вибуху та ряду інших обставин.

В. В. Колесніков визначає такі типові сліди підпалу: виявлення на місці події засобів підпалу (замаслені ганчірки, папір, солома, ємності з-під легкозаймистої речовини), вогню відразу в декількох місцях (декілька осередків пожежі), але можуть бути й інші причини, наприклад, аварійний стан електрообладнання; виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, спрямованих на створення умов, які сприяли виникненню пожежі (заздалегідь відкриті вікна, висунуті шухляди столів, шаф, розміщення поблизу джерела запалення легкозаймистих предметів); виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, спрямованих на ускладнення ліквідації пожежі (пошкодження пожежного інвентаря, системи водопостачання, закриття приміщень із засобами гасіння); одночасне виникнення пожежі в різних районах або повторні пожежі в одному районі; наявність відомостей про нелегальне проникнення на об'єкт сторонніх або матеріально відповідальних осіб; виникнення пожежі безпосередньо перед або під час ревізії; встановлення недостатчі (або надлишків) на об'єкті; наявність даних про заздалегідь проведений вивіз, винос із приміщень цінних речей; факти погроз на адресу потерпілого [136, с. 41–42].

У таких випадках до об'єктів огляду місця події мають належати: 1) територія, що прилягає до місця пожежі, і виявлені на ній сліди; 2) обгорілі та обвалені споруди, конструкції, незгорілі предмети й місця їхнього розташування, залишки електропроводки, устаткування, речей, документи; 3) місце осередку пожежі; 4) обгорілі трупи, залишки згорілих трупів людей, які загинули, та ін.,

об'єктів, наявні на них ушкодження; 5) попіл, сажа, шлаки й інші похідні сліди, що виникли при тлінні, горінні; засоби й знаряддя підпалу або їхні залишки (бікфордові шнури, змочене горючою речовиною ганчір'я, каністри з-під пального та ін.); 6) двері й запори або їхні залишки, пожежне сміття [55, с. 57].

Сліди вибуху варто теж виділити в самостійну групу слідів. Відповідно до видів впливу вибуху на навколишнє середовище, сліди вибуху, які виявляються на місці події, В. В. Поліщук поділяє на три групи. Перша група слідів стосується залишків вибухового пристрою, які містять ознаки, характерні для його конструкції. До другої групи належать сліди вибуху, що позначилися на навколишніх об'єктах (пробоїни, розриви, деформації, мікроструктурні зміни, нашарування мікрочастинок). Ці сліди, як наслідок використання вибухового пристрою, характеризуються на основі бризантного (подрібнювального), термічного, фугасного, акустичного, сейсмічного та світлового впливів. До третьої групи належать кіптява та залишки вибухової речовини у вигляді мікрочастинок, що не прореагували під час вибуху [137, с. 174].

Відтак необхідно як під час збирання доказів ще на місці події, так і при подальшому їх дослідженні й використанні, враховувати взаємозв'язок різних слідів, за допомогою яких можна уявно відтворити подію вчиненого.

До ідеальних слідів злочинів, передбачених ст. 194 КК України, належать факти, події та інформація, сприйняті у свідомості потерпілих і свідків. До даної групи слідів можна віднести відомості про спостереження ними самого факту вчинення дій зі знищення або пошкодження чужого майна, час і місце вчинення таких дій, поширення вогню, напрям і силу вітру під час пожежі, вибуху, дії та поведінку інших осіб під час вчинення дій зі знищення або пошкодження майна; про осіб, які висловлювали погрози на адресу потерпілих, та ін.

Така система слідів, незважаючи на складність її декодування, адекватно відображає особливості процесів злочинної діяльності осіб, винних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 194 КК України. Розуміння закономірних зв'язків між системою слідів і різними сторонами діяльності з підготовки та вчинення

знищення або пошкодження майна дає можливість правильно визначити методичну схему розслідування вказаного кримінального правопорушення.

Проведений аналіз слідчої практики за вивченими кримінальними провадженнями дозволив визначити типові недоліки стосовно організації розслідування цього виду злочину. До основних причин такого становища можна віднести те, що розкриття і розслідування даних злочинів належить до категорії найбільш складних і вимагає комплексної і системної участі в розслідуванні всіх зацікавлених служб. Ці недоліки пов'язані також із недостатньою увагою слідчих до питань дослідження та використання окремих слідів і речових доказів, виявлених на місці події. Недооцінка слідчими всіх доказів у їх сукупності призводить до того, що в протоколах огляду недостатньо повно відображається загальна обстановка місця події, передусім щодо стану та взаємного розташування різних предметів, що її становлять.

Обстановка вчинення злочину є одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, оскільки вона суттєво впливає на поведінку злочинця та вибір ним об'єкта, способу, засобів злочину. Варто відзначити методологічний принцип взаємної детермінації обстановки та інших елементів криміналістичної характеристики злочинів [138, с. 191].

При дослідженні обстановки злочину слідчий має ставити та вирішувати систему загальних й окремих завдань, успішна реалізація яких сприятиме досягненню головної мети пізнання обстановки злочину. Це стосується і злочинів, передбачених ст. 194 КК України.

Обстановка зазначеного злочину містить у собі достатньо багато непрямих доказів, що підтверджують факт перебування підозрюваного на місці його вчинення, наявність у нього певного мотиву до вчинення дій зі знищення (пошкодження) майна, наявність доказів поведінки підозрюваного та ін. Правильне пізнання обстановки злочину допомагає визнати або спростувати небезпечність обраного способу знищення чи пошкодження чужого майна. Встановлення обставин цього злочину неможливе без усебічного врахування всіх

компонентів його обстановки. Обстановка, що передує вчиненню знищення (пошкодження), являє собою систему умов й обставин, що стосуються місця, часу, характеру взаємин злочинця із зовнішнім середовищем і впливають на підготовку та вчинення злочину, обумовлюють його мотив і спосіб, що свідчать про підготовчі дії і можливості його вчинення.

Отримання даних, що характеризують обстановку вчинення цього злочину шляхом підпалу чи вибуху, дозволяє отримати уявлення про те, що вплинуло і якою мірою на специфіку вибуху чи процесу горіння, боротьбу з ним. Водночас слід мати на увазі, що чим значніше руйнування, тим істотніше змінюється початкова обстановка, тим більше потрібно зусиль і наполегливості для отримання відомостей про матеріальну обстановку», що передувала підпалу, вибуху тощо.

З'ясування умов, у яких відбувався процес горіння, закладення вибухівки й передусім на початку його розвитку, має важливе значення для визначення моменту вчинення підпалу, вибуху тощо. На жаль, у слідчій практиці ці обставини вдається встановити не завжди і, головним чином, тому, що, за рідкісним винятком, не буває очевидців, які спостерігали момент вибуху, виникнення горіння і його початковий розвиток.

Ми поділяємо думку, що обстановка як елемент криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження чужого майна є поняттям збірним, яке включає в себе: час вчинення злочину; місце вчинення злочину; місце приховання слідів злочинної діяльності. Тому для криміналістичної характеристики вказаних злочинів важливого значення набувають відомості про час, місце вчинення злочину та місце приховання слідів злочинної діяльності, які підлягають обов'язковому дослідженню, встановленню закономірних зв'язків між ними. Це дасть змогу правильно обґрунтовувати версії, визначати напрями їх перевірки вже на початковому етапі розслідування.

Основними (головними) елементами обстановки знищення (пошкодження) майна є місце, час, атмосферні умови, а також конструктивні особливості об'єкта,

який знищується чи пошкоджується. Саме вони здійснюють вирішальний вплив на інтенсивність і результати злочинної діяльності.

Обстановка вчинення злочинів, передбачених ст. 194 КК України, зазвичай обумовлена предметом злочинного посягання. Його певні особливості змушують злочинця вичікувати (67,0 %), підбирати (25,0 %) або навіть створювати (13,0 %) обстановку, що найбільш сприятлива для вчинення підпалу (додаток Б).

За порою року цей злочин вчиняється влітку – 42,0 %, взимку – 13,0 %, а навесні і восени приблизно однаково – 27,0 та 29,0 %. У зимовий час шляхом підпалу такі злочини вчиняють рідше (9,0 %), ніж в інші пори року. На наш погляд, це зумовлено побоюванням залишити фіксовані сліди в зоні підпалу через велику ймовірність їх виявлення на снігу. Рідкістю є вчинення підпалу в сиру і дощову погоду, оскільки вона заважає активному поширенню вогню (6,0 %) (додаток Б).

Найбільш небезпечним для таких злочинів часом доби є нічний (з 0 до 6.00 год) – 57,0 % та ранній (з 6.00 до 12.00 год) – 14,0 %, вечірній (з 18.00 до 24.00 год) – 17,0 %. Найменше таких злочинів учиняється в денний час (з 12.00 до 18.00 год) – 9,0 % (додаток Б). Отже, ці злочини частіше вчиняються у вечірні та нічні години, оскільки в цей час зменшується контроль за об'єктом знищення (пошкодження) і полегшується відхід винного з місця злочину непоміченим до виявлення пожежі, вибуху тощо.

Місце вчинення знищення (пошкодження) майна як місце злочину обирається з урахуванням розташування предмета злочинного посягання, воно є одночасно і місцем події. За просторовими характеристиками це місце відрізняється порівняно невеликою площею (ділянка місцевості, приміщення, будівля, споруда), де вчинено вибух, пожежу тощо.

У кримінальних провадженнях про знищення або пошкодження майна шляхом підпалу для обстановки, що склалася після вибуху, пожежі, характерні такі особливості: істотна її відмінність від початкової обстановки (82,0 % до загальної кількості вивчених кримінальних проваджень); схильність її до

мінливості під впливом атмосферних та інших випадкових чинників (78,0 %); відносна складність її дії на об'єкт пошкоджень та руйнувань (73,5 %); локалізація на місці злочину певних слідів і речових доказів, що можуть вказувати на підпал, вибух тощо (55,0 %); наявність сторонніх предметів на місці вчинення злочину (36,0 %) (додаток Б).

Важливе значення має встановлення обстановки, що склалася на місці вчинення злочину після знищення чи пошкодження певних об'єктів. З'ясування її необхідне для отримання інформації про причинний зв'язок між фактом пожежі, вибуху, їх наслідками і діями певних осіб; про закономірності утворення слідів злочину, а також зміни, які відбулися після нього з певних причин.

Досліджуючи особливості особи злочинця та його зв'язок як елемента криміналістичної характеристики злочину з іншими її елементами, А. Н. Хоменко стверджує, що особа злочинця є найбільш активною складовою всієї системи елементів у криміналістичній характеристиці злочинів. За своєю сутністю – це той елемент, який здійснює діяльність із вчинення злочину, «створює» всі обставини події злочину та перебуває в безпосередньому взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики [139, с. 221]. Крім того, особа злочинця у спеціальній літературі розглядається як основна об'єднуюча ланка криміналістичної характеристики злочину [140, с. 422].

Як зазначає Г. М. Гетьман, побудова типової моделі особи підозрюваного являє собою процес відбору необхідної, ситуаційно зумовленої інформації, об'єднання такої інформації в ціле, її аналіз та виведення нового знання, що сприятиме встановленню особи невідомого злочинця [141, с. 7].

Таким чином, погоджуємось із твердженням В. А. Образцова, що розроблення типової моделі особи підозрюваного в розглянутій категорії злочинів має важливе практичне значення, оскільки недостатня кількість фактичних даних про його особу створює певні труднощі, передусім на початковому етапі розслідування. Вони пов'язані з тим, що вчинюються зазвичай в умовах неочевидності. Тому знання такої типової моделі дає можливість слідчому

використовувати дані, що характеризують типового палія, для насичення недостатньої інформації «інформацією моделі, сформульованої спочатку його уявою» [142, с. 45]. Це допоможе виявленню і розшуку особи, яка вчинила злочин, визначенню тактики і напряму розслідування кримінального провадження.

В. Г. Лукашевич і М. В. Салтевський описують особу злочинця як соціально-біологічну систему, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочинів. До таких властивостей, на думку авторів, належать фізичні, біологічні та соціальні [143, с. 22].

Вивчення особи злочинця передбачає виділення окремих криміналістично значущих відомостей, що стосуються різних її сторін. Вони мають містити дані про вияви особистості в основних сферах діяльності суспільства (праця, суспільно-політична діяльність, побут). Крім цього, вони повинні містити дані про його соціально-психологічні та емоційно-вольові якості; соціально-демографічну інформацію про нього, що міститься у відомостях про вік, стать, освіту, соціальне становище, професію, що дозволить дати цілісне, закінчене уявлення про особу.

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень про знищення або пошкодження майна виявлено такі особистісні якості суб'єктів цих злочинів.

Суб'єктами вказаних злочинів здебільшого є особи чоловічої статі (78,0 %). За віком особи, які вчинили злочини, розподіляються так: від 14 до 16 років – 7,0 %; від 16 до 18 років – 4,0 %; від 18 до 24 років – 9,0 %; від 24 до 30 років – 31,0 %; після 30 років – 40,0 % (додаток Б). Ці відомості вказують на те, що найбільшою криміногенністю володіють особи віком від 30 до 40 років. Вік злочинця значною мірою визначає його мислення, поведінку, активність протиправних дій.

За даними вивчення кримінальних проваджень, 31,0 % осіб раніше мали судимість, 16,0 % з них були судимі більше одного разу. За результатами аналізу

якісної структури повторності можна зробити висновок, що близько третини засуджених були судимі за злочини майнового характеру, а 13,0 % – за хуліганство.

На нашу думку, вживання алкоголю або наркотичних засобів негативно позначається на психічній діяльності особи і впливає на вибір способу й безпосереднє вчинення злочину, передбаченого ст. 194 КК України. Так, частка злочинців, які на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, становить 57,0 % (додаток Б).

Серед злочинців мешканці міста становлять 66,0 %, а мешканці сільської місцевості – 41,0 %. Загальноосвітній рівень характеризується таким чином: 29,0 % – злочинців мали базову загальну середню освіту; 24,0 % – повну загальну середню освіту; 18,0 % – базову вищу освіту (молодший спеціаліст); 29,0 % – повну вищу освіту (спеціаліст). На момент вчинення злочину менша половина засуджених (47,0 %) не працювала або не навчалася. Працював лише кожний третій (32,0 %) і кожний п'ятий навчався (у школі – 14,0 %; коледжі – 7,0 %; вищому закладі освіти тощо – 8,0 %) (додаток Б).

Переважає більшість злочинців, які вчинили зазначені злочини, позитивно характеризуються і в побуті, і за місцем роботи (71,0 %). Лише 28,0 % – виключно негативно, а інші – 8,0 % мають у своїх характеристиках суперечливі відомості, з різних джерел (додаток Б). На наш погляд, таку обставину можна пояснити поверховим ставленням трудового колективу, житлових організацій до вивчення особистісних якостей громадян, складанням ними характеристик на громадян за єдиним шаблоном, без належної об'єктивності.

Соціально-демографічні властивості осіб, які повідомили завідомо неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, тісно взаємозалежні з їхніми психологічними якостями. Психічні властивості, що визначають характер людини – індивідуальні, вони мають більшу сталість, і тому виявляються в діях, учинках (у тому числі злочинних) і поведінці під час слідства [144, с. 222].

Залежно від того, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння, слід виділяти такі мотиви знищення або пошкодження майна: особистий, у тому числі ревності (13,0 % випадків з досліджених); хуліганський (29,0%); корисливий (20,0 %); расової, національної чи релігійної нетерпимості (4,0 %); інші (39,0 %) (додаток Б). До того ж мотив і мета не є обов'язковими ознаками цього злочину, але їх встановлення є важливим щодо плані відмежування його від інших злочинів, учинення яких може супроводжуватись знищенням чи пошкодженням майна. Це, зокрема, стосується таких злочинів, як диверсія (ст. 113 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), терористичний акт (ст. 258 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України) [145].

Отже, знищення або пошкодження майна вчиняють переважно чоловіки (78,0 % випадків досліджених кримінальних проваджень), у стані алкогольного сп'яніння (57,0 %), без вищої освіти (63,0 %), без постійного місця роботи (87,0 %), одружені та такі, що мають дітей (51,0 %).

Близькими є й типологічні криміналістично значимі риси осіб, які вчиняють аналізовані злочини. Ґрунтуючись на дослідженні матеріалів кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 194 КК України, поділяємо думку В. В. Поліщука, який досліджував злочини, пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв [146, с. 13], що можна виділити три типи особистості злочинців, які вчиняють умисне знищення або пошкодження майна: «аматор», «напівпрофесіонал», «професіонал».

Інформацію про особливості особи злочинця можна отримати шляхом вивчення предмета злочинного посягання, обстановки вчинення злочину, показань свідків, оперативно-розшукових та інших даних, а також за допомогою використання спеціальних знань – таких, як звернення до криміналістичних обліків, отримання консультацій, довідок залученого фахівця до складання суб'єктивного портрета, так і за допомогою процесуальної форми – висновку експерта. Наявність цієї інформації має важливе криміналістичне значення,

оскільки дозволяє визначити напрям пошуку злочинця, його швидке затримання і викриття у вчиненні злочину.

У дослідженні особи злочинця, криміналістику, насамперед, цікавлять ті дані, які вказують на закономірні зв'язки між ним і вчиненим злочином. Як правило, механізм злочину співвідноситься з особою злочинця і навколишнім середовищем. Плануючи злочин, злочинець визначає програму своїх дій і систему критеріїв успішної діяльності.

Ми виявили певний взаємозв'язок між предметом знищення (пошкодження) й особою злочинця. Так, підпал автомобілів та гаражів зазвичай (91,0 %) вчинюють особи чоловічої статі за мотивами помсти, нанесення шкоди з метою вимагання, отримання страхового відшкодування. Встановлено, що особи жіночої статі на названі вище предмети посягають рідко. Вони, як правило, вчинюють знищення (пошкодження) предметів одягу, меблів, надвірних будівель, дач [147, с. 34].

За даними вивчення кримінальних проваджень цього виду, злочини, передбачені ст. 194 КК України, вчиняються здебільшого поодинці – 74,0 %. Але особливу складність при розслідуванні становлять випадки вчинення даного злочину групою осіб. При цьому слідство буде цікавити не тільки безпосередній виконавець цього злочину, але і його організатор і співники.

Умисне знищення або пошкодження майна, що вчиняють організовані злочинні групи, у 76,0 % випадків з розподіленням ролей співучасників; у 30,0 % – не були чітко розподілені такі ролі; у 7,0 % – відомості відсутні. Лідер організованої групи в 40,0 % випадків мав попередню судимість. Наявність корумпованих зв'язків злочинної групи – у 30,0 % випадків; відсутність таких зв'язків – у 43,0 %; зв'язок у процесі розслідування не встановлювався – у 33,0 %.

Значна частина таких злочинів заздалегідь готується (66,0 %). Тобто злочинець продумує зміст і послідовність дій з реалізації свого злочинного наміру і приховання слідів злочину, визначає час його вчинення, підбирає, виготовляє і здобуває засоби та знаряддя, підшукує співучасників і розподіляє ролі між ними.

У багатьох випадках підготовка до вчинення злочину полягала в розробленні плану (17%), розподілі ролей між співучасниками, підшукуванням засобів і знарядь (9,0 %), отриманням інформації про об'єкт посягання (17,0 %), попередній розвідці (8,0 %), підшукуванням транспорту (22,0 %), підготовці засобів маскуванню зовнішності (9,0 %) (додаток Б).

У способі вчинення прослідковуються загальні й типові для всіх діянь, об'єднані в окрему групу ознаки і риси. Близькі типологічні криміналістично значимі риси осіб, які вчиняють аналізовані злочини в групі. Багато в чому збігаються злочинні мотиви і цілі цих осіб. Як правило, вони характеризуються зухвалістю, продуманістю діяння за способом, часом і місцем вчинення, визначеністю вибору об'єкта посягання. При вчиненні злочину за участю групи осіб простежується чіткий розподіл ролей, високий рівень узгодженості дій злочинців, попередня підготовка до вчинення діяння (попереднє спостереження за об'єктом посягання, рекогносцировка місцевості, прогнозування шляхів відходу, використання заздалегідь підготовленого транспорту, засобів маскуванню, зв'язку, документів та ін.). [137, с. 11].

Використання даних про особу потерпілого має важливе практичне значення, що в умовах відсутності інформації про підозрюваного дає змогу висунути, з урахуванням даних про особливості обстановки і способу вчинення знищення чи пошкодження майна, деякі припущення про його особу, мотиви вчинення злочину і допомагає точніше визначити передбачуване коло осіб, серед яких може перебувати злочинець. Надзвичайно важливими є узагальнення даних про особу потерпілого, у тому числі й тому, що в даному випадку вона є складовою частиною обставин, що сприяли вчиненню злочину. Тому поділяємо думки окремих науковців щодо розширення змісту криміналістичної характеристики злочину і сфери її застосування у правоохоронній діяльності.

Як показує узагальнення слідчої та судової практики, особистісні властивості потерпілого, характер зв'язку «злочинець – жертва злочину» певним чином впливають на механізм вчинення випадку умисне знищення або

пошкодження чужого майна, а отже, їх можуть брати до уваги слідчий, оперативний працівник при виборі засобів та шляхів розкриття і розслідування вчиненого. На наше переконання, знання особливостей такого зв'язку при врахуванні інших взаємопов'язаних елементів криміналістичної характеристики дозволяє використовувати відповідну інформацію для встановлення обставин знищення або пошкодження майна.

Соціальний зв'язок між потерпілим і злочинцем може бути як стійкий, так і нестійкий (періодичний або тимчасовий). Так, у 14,0 % вивчених кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 194 КК України, було вчинене у зв'язку з випадковими контактами між жертвою і злочинцем, у тому числі при віктимній поведінці потерпілого. Найчастіше це були знайомі потерпілого за місцем проживання або роботи (57,0 %), родичі або члени сім'ї злочинця (39,0 %) (додаток Б). Іншими словами, злочини, передбачені ст. 194 КК України, вчиняють переважно особи, які перебували з потерпілим у певних стосунках.

Найбільш характерними психологічними особливостями жертв знищення чи пошкодження майна є безпечність, легковажність, самовпевненість, ризикованість, неуважність тощо. Вказані особи можуть викликати відповідні реакції, провокувати підпал, вибух, ображати і навіть принижувати винного, зраджувати йому, влаштовувати з ним сварки, скандали, бійки та ін. Тому виявлення відомостей про потерпілого, його зв'язки і поведінку в ситуаціях недостатнього обсягу криміналістично значимої інформації відіграє визначальну роль, оскільки встановлення злочинця в таких випадках значною мірою здійснюється в напрямі – «від потерпілого до підозрюваного».

Зміст криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 194 КК України, зобов'язує слідчого звертати особливу увагу на приховані сліди, як знищення (пошкодження) майна, так і провокуючих, «винних» дій самого потерпілого. Така поведінка називається віктимною (віктимогенною), за якої жертва певним чином сприяє вчиненню злочину, свідомо чи несвідомо створює

об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, нехтуючи запобіжними заходами [148, с. 127].

Користуючись терміном «віктимологія», криміналісти мають на увазі саме його криміналістичний аспект. Провина потерпілого й вина підозрюваного (обвинуваченого) пов'язані між собою [149, с. 4].

Як слушно зазначає Д. А. Сорокотягіна, при вивченні жертви злочину як елемента криміналістичної характеристики необхідно враховувати закономірності віктимізації перетворення осіб на жертв злочину [150, с. 36–39] і забезпечувати комплексний підхід до вивчення чинника жертви злочину. Органи досудового розслідування насамперед повинні цікавити властивості, якості, риси жертви, що мають криміналістичне значення. У кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна це, крім відомостей про стать, вік, вид занять, також дані про особливості професійної діяльності, родинні зв'язки, сімейний, посадовий, суспільний і матеріальний стан, статус жертви, спосіб життя, зв'язки і стосунки з різними людьми, поведінку до, під час і після вчинення злочину, час і місце злочинного посягання тощо.

Віктимна поведінка у вказаній категорії кримінальних проваджень полягала у створенні конфліктної ситуації з малозначних причин, висловленні образ на адресу іншої сторони, шантажу тощо. Часто потерпілими стають особи, у яких були явні або приховані тривалі конфліктні стосунки з оточуючими. За результатами аналізу кримінальних проваджень про умисне знищення або пошкодження чужого майна, у 30,0 % потерпілих виявлено певну віктимогенну деформацію особи, коли вона, здійснюючи свою діяльність саме через свої психологічні особливості, провокує вчинення щодо неї злочину. Проте в більшості (72,0 % кримінальних проваджень) за відношенням до виконання своїх професійних обов'язків та за способом життя – це особи суспільно-нормальної групи, досить активні в громадському житті, які вступають у конфлікт не з особистих егоїстичних мотивів або через конфліктність рис своєї вдачі та діяльності (додаток Б).

Дослідження й облік характеристик осіб-жертв злочинів потрібні для недопущення віктимного рецидиву [151, с. 12]. Тому необхідно провести профілактичну роботу з потенційним потерпілим. Це стосується віктимного аспекту профілактики або віктимологічної профілактики [152, с. 13], комплексу заходів, спрямованих на виявлення осіб, які, зважаючи на їхню поведінку або сукупність особистих якостей, можуть стати жертвами злочинців, з метою запобігання процесу віктимізації.

У результаті аналізу особи потерпілого від знищення або пошкодження майна з'ясувано, що в більшості випадків це дрібні підприємці, рідше – особи, які певним чином пов'язані з кримінальними структурами; посадові особи, які обіймають відповідальні посади; сторонні особи, які випадково перебували в місці вчинення злочину. Потерпілим від злочину крім фізичної особи може бути і юридична особа, майно якої було знищено або пошкоджено, а також особа, яка загинула або отримала інші тяжкі наслідки в результаті цих дій винного. У 6,0 % випадків саме юридична особа виступала потерпілою від цього злочину.

У 80-х роках минулого століття в науковій літературі зазначалося про необхідність перегляду такого підходу і включення в поняття «потерпілий», зокрема «жертва», і юридичних осіб, які зазнали моральної, фізичної або майнової шкоди від злочину [153, с. 61]. Зазначена пропозиція видається цілком слушною, оскільки врахувати, а тим більше дієво захистити інтереси юридичної особи, майно якої знищено чи пошкоджено, можна тільки поширивши на неї права потерпілого в кримінальному процесі. На законодавчому рівні це питання врегульоване у ст. 55 КПК, у якій зазначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним провадженням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [154].

Мотив і мета вчинення злочину. Спонукальним чинником діяльності завжди виступає мотив, тобто об'єктивний результат зіткнення людських потреб і предмет, що його задовольняє, який може бути і матеріальним, і ідеальним, але

обов'язково реальним. Але мотив є предметом доказування та кримінального права. Для криміналістики важливо саме те, що предмет, який задовольняє потребу, виступає як дійсний мотив діяльності. Мотив надає їй певної спрямованості і забарвлення.

І. А. Варченко виділяє такі категорії мотивів, які спонукають до вчинення вибуху: ідеологічні мотиви, засновані на релігійному ґрунті, расовому конфлікті, політичному протесті й тероризмі; отримання будь-якої вигоди (до цієї групи можуть ставитися вимоги про звільнення захоплених, отримання грошової вигоди, приховування іншого злочину, усунення конкуренції або зміцнення свого становища); емоційні дії (доведені до відчаю люди нерідко закінчують своє життя суїцидом з допомогою вибуху; спонукання ревності і помсти, що виникла на ґрунті ненависті або сімейних негараздів); вандалізм (руйнування заради руйнування), що здебільшого характерне для підлітків; постановка експериментів і тестування виготовлених вибухових пристроїв (виникають як з цікавості, так і з необхідності випробувати роботу вибухового пристрою перед застосуванням) [155, с. 178].

Важливою обставиною, що підлягає встановленню і доведенню у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна, є вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, оскільки обов'язкова ознака його об'єктивної сторони – суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння шкоди у великих розмірах (ч. 1 ст. 194 КК України) або в особливо великих розмірах (ч. 2 ст. 194 КК України).

Крім того, відомості про вид та розмір шкоди як елемент його криміналістичної характеристики мають значення не тільки для визначення напряму розслідування, пошуку та використання засобів і прийомів виявлення реальної шкоди, а прямо стосуються вирішення питань, пов'язаних з цивільним позовом, заявленим у кримінальному провадженні.

Ознака значної шкоди повинна встановлюватися з урахуванням не лише вартості знищеного майна або відновлення пошкодженого майна, а й

матеріального становища потерпілого та значущості цього майна для нього і його сім'ї. Заподіяння значної шкоди юридичним особам встановлюється з урахуванням вартості майна, його значущості для господарської чи іншої діяльності підприємства або організації, а також розміру збитків, завданих у зв'язку зі знищенням або пошкодженням їх майна.

Таким чином, при з'ясуванні виду та розміру шкоди, завданої злочином, передбаченим ст. 194 КК України, з'ясовується, які конкретні наслідки його вчинення, хто є потерпілим, кому і на яку суму завдано шкоду, чи є вона значною, а також, чи бажає потерпілий подати позовну заяву про відшкодування шкоди і на яку суму.

До майнової шкоди в особливо великих розмірах унаслідок знищення або пошкодження чужого майна судова практика відносить, зокрема, загибель великої кількості худоби, спричинення інших особливо великих матеріальних збитків. Отже, ми розглянули найбільш загальні положення криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 194 КК України. Окремі особливості її використання в розкритті та розслідуванні знищення або пошкодження майна залежать від складності слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування.

Висновки до розділу 1

1. Проведення дослідження показало що сьогодні можна констатувати недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості розслідування знищення або пошкодження майна. Тому виникає необхідність наукового дослідження криміналістичної характеристики розслідування та знищення майна, зокрема способу вчинення, слідової картини, особи злочинця тощо. Необхідність наукового дослідження питань участі спеціаліста в розслідуванні знищення або пошкодження майна посилюється тим фактором, що нині відсутні наукові роботи з цієї проблеми.

2. Незважаючи на різноманітність за кримінально-правовими ознаками, злочини, що пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, мають спільну, з криміналістичного погляду, рису. Вона полягає в тому, що ці злочини залишають однакові наслідки – результати фізичної дії ззовні, які, як правило, і є підставою початку досудового розслідування. Схожість механізму злочинів даної категорії обумовлює і схожість основних положень методики їх розслідування. Найбільш ефективним каналом розширення сфери використання спеціальних знань у процесі розслідування знищення або пошкодження майна є участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК України). Саме ця форма має визнаватися головною, а судова експертиза – особливою, вищою формою використання спеціальних знань, з усіма наслідками.

3. Розслідування знищення або пошкодження майна є досить складною та багатоетапною процедурою. Залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань допоможе встановити об'єктивну істину в розслідуванні знищення або пошкодження майна.

4. Криміналістичну характеристику умисного знищення чи пошкодження майна визначено як систему узагальнених фактичних даних та заснованих на них наукових висновків і рекомендацій про найбільш типові криміналістично значущі ознаки цих кримінально протиправних діянь, знання яких необхідне для організації та здійснення найбільш успішного виявлення, розслідування, розкриття і попередження таких кримінальних правопорушень.

5. Основними елементами криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження чужого майна є відомості про типові: а) предмети посягання; б) способи підготовки, вчинення та приховування злочину; в) особливості утворення матеріальних та ідеальних слідів і місць їх імовірного знаходження; г) обстановку вчинення злочину; д) особливості особи злочинця; е) відомості про потерпілого; ж) мотив і мету вчинення злочину; з) матеріальну шкоду.

6. Предметом знищення або пошкодження у злочині, передбаченому ст. 194 КК України, може бути невелике коло об'єктів, що є особистим майном громадян, їх особистою власністю, будь-яке чуже майно у вигляді рухомих або нерухомих речей, грошей, цінних паперів, що володіє певною вартістю, не належить винному на законних підставах, шляхом протиправного впливу на яке відбувається порушення правомочностей власника або іншого власника (транспортні засоби, житлові будинки, надвірні споруди, дачі і садові будиночки, торговельні підприємства).

7. У результаті аналізу способів умисного знищення або пошкодження чужого майна в кожному з них виділено відповідні складові елементи криміналістичного характеру: спосіб приготування до злочину, спосіб його безпосереднього вчинення і спосіб його приховування, визначено способи проникнення на об'єкт знищення чи пошкодження.

8. Визначено найбільш типові прийоми приховування факту знищення або пошкодження чужого майна: ужиття винним заходів щодо незалишення слідів на місці злочину; знищення і приховування слідів злочину, а також використаних злочинцем засобів і знарядь; неявка підозрюваного за викликом до органів досудового розслідування; дача неправдивих показань підозрюваними або відмова від дачі показань; висунення підозрюваним помилкового алібі; інсценування некримінального знищення тощо.

9. Типовими слідами умисного знищення або пошкодження майна є такі: 1) сліди людини, зокрема: ідеальні сліди-відображення у свідомості людей і збережена в їхній пам'яті криміналістично-значуща інформація (показання підозрюваного, свідків тощо); матеріальні сліди: сліди рук (папілярних візерунків); сліди взуття, ніг - босих, взутих у панчохи, шкарпетки; сліди зубів; сліди нігтів; сліди ділянок тіла, де відсутні папілярні лінії (губ, вуха, чола, ділянок носа й ін.); сліди одягу; 2) сліди знарядь учинення злочину, спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (наприклад, запалювальна суміш,

вибуховий пристрій); випадкові предмети (каміння, металеві предмети, дошка, палиця та ін.).

10. Обстановка як елемент криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження чужого майна є поняттям збірним, яке включає в себе час вчинення злочину, місце вчинення злочину, місце приховання слідів злочинної діяльності.

РОЗДІЛ 2

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА

2.1. Участь спеціаліста у проведенні огляду під час розслідування знищення або пошкодження майна

Викриття злочинів, їхнє розслідування і судовий розгляд нині неможливі без широкого застосування спеціальних знань, під якими, як правило, розуміються знання в галузі науки, техніки, мистецтва, що застосовуються для одержання доказової інформації спеціально підготовленими особами – спеціалістами.

Водночас під час розслідування кримінальних проваджень щодо знищення або пошкодження майна найбільшим джерелом доказової інформації є огляд місця події – слідча (розшукова) дія, яка може проводитись до відкриття кримінального провадження. При розслідуванні цієї категорії злочинів, на відміну від інших, місце події в більшості випадків містить сліди вчинення злочину, оскільки предметом злочинного посягання виступає майно і після його вчинення майже завжди залишається не знищена частина майна, усе але пошкоджене майно, мікрочастини знищеного майна або знаряддя його знищення (легкозаймистих, вибухових або токсичних речовин, дерев'яних або металевих виробів, інструментів, підручних матеріалів та предметів тощо), сліди горіння, затоплення, розчинення, іншого руйнування тощо.

У сучасних умовах соціально-політичних та економічних перетворень, реформування всіх сфер державного апарату управління та суспільного життя народу України, виникає потреба суспільства в дієвих засобах і методах протидії з таким негативним соціальним явищем, як злочинність. Привертає на себе увагу різке підвищення мобільності, організованості і суспільної небезпеки дій

злочинців. Найбільш помітно це на прикладі злочинів проти власності, питома вага яких у загальній структурі злочинності залишається значною. Найбільш небезпечними кримінальними правопорушеннями даної категорії є умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України).

Зазначені суспільно небезпечні діяння стають поширеним засобом психологічного впливу в боротьбі з конкурентами і нанесенням їм матеріальної шкоди. Нерідко такі кримінальні правопорушення, вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом [156], спричиняють загибель людей, пов'язані з вимаганням, отриманням необґрунтованого страхового відшкодування, приховуванням тяжких злочинів.

Зрозуміло, що потребує певних дій процес збирання доказів сторонами кримінального провадження, серед яких: пошук і виявлення доказів, фіксація доказової інформації, вилучення та збереження доказів для їх подальшого дослідження, оцінка й використання отриманих доказів під час доказування у кримінальному провадженні та ін.

Серед шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження, зазначених у ст. 93 КПК України, є й такі, що передбачають участь спеціаліста та потребують використання спеціальних знань при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, у тому числі й при огляді місця події за фактами пошкодження або знищення майна.

Уже на етапі проведення слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому провести попереднє дослідження виявлених об'єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що мають доказове значення у кримінальному провадженні, не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їх стану та маючи на увазі, що в майбутньому для поглибленого дослідження таких об'єктів може бути призначено судову експертизу [251, с. 7].

Згідно зі ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні щодо знищення або пошкодження майна є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати

консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [157]. Участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях передбачена ст. 237 КПК України.

Як зауважив Н. А. Селіванов, спеціаліст допомагає слідчому вирішити два надзвичайно важливі завдання. По-перше, отримати і залучити до провадження судові докази, що часто мають вирішальне значення для розслідування. По-друге, за допомогою отриманих даних здійснити досить об'єктивне і цілеспрямоване планування подальшого розслідування, точно визначити напрям подальшої роботи зі збирання доказів [158, с. 3].

На думку В. А. Серова, до об'єктивних причин, що обумовлюють необхідність широкого залучення спеціалістів до участі в розслідуванні кримінальних проваджень, потрібно віднести: підвищення складності слідчих (розшукових) дій у зв'язку із загальним розвитком науки, техніки; значний розвиток криміналістичної техніки; появу нових видів експертиз, заснованих на дослідженні об'єктів, виявлення, фіксація і вилучення яких пов'язані із застосуванням спеціальних знань і навичок [159, с. 126].

Оскільки «зачасту встановлення слідів та інших речових доказів, що вирішують долю кримінального провадження, залежить у вирішальній мірі від спеціалістів, залучених до участі в огляді місця події або іншої слідчої (розшукової) дії» [160, с. 26], то постає питання про розроблення концепції техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальні провадження щодо знищення або пошкодження майна належать до складних, з погляду юридичного аналізу та здійснення досудового розслідування. Це значною мірою пояснюється характером способів учинення як

руйнівних процесів, що спричиняють знищення багатьох слідів кримінального правопорушення; труднощами проведення окремих слідчих (розшукових) дій; відсутністю достатньої кількості слідчих, які володіють спеціальними знаннями і навичками розслідування даної категорії проваджень. Крім того, слідчі висувають не всі версії, а перевірка висунутих проводиться поверхово. Ці недоліки обумовлені специфікою боротьби з такими кримінальними правопорушеннями, витонченістю і різноманіттю способів, механізмів їх вчинення та приховування. Цими та іншими обставинами зумовлено низький рівень розкриття кримінальних правопорушень, передбачених ст. 194 КК України [161, с. 5].

Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незміненому стані, тому що будь-яке зволікання призводить до втрати речових доказів, зміни слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину [162].

Огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова) дія відіграє значну роль у розкритті та розслідуванні цієї категорії злочинів.

Загальне завдання огляду місця події – виявлення і процесуальне закріплення криміналістично значимої інформації (фактичних даних) про обставини події, об'єкти й осіб, які причетні до неї, їх зв'язки та взаємодію. Для ефективного вирішення цього завдання слідчому потрібно: а) з'ясувати та зафіксувати в протоколі огляду місця події матеріальну обстановку, в якій відбулася досліджувана подія; б) виявити, зафіксувати і вилучити матеріальні сліди злочину (сліди рук, ніг, знарядь злому, транспортних засобів, плям крові, а також знаряддя злочину й інші предмети, кинуті або втрачені злочинцем); в) спробувати з'ясувати зв'язок слідів та інших об'єктів з особою, яка вчинила злочин, потерпілим та іншими особами і об'єктами; г) отримати вихідні відомості для розшуку винного, організації та проведення оперативно-розшукових заходів,

таких, як переслідування по «гарячих слідах», подворовий (поквартирний) обхід і подальших слідчих (розшукових) дій, що входять до даної тактичної операції.

Під час огляду можуть вирішуватися й окремі завдання: а) з'ясування оперативним і слідчим шляхом можливих очевидців та свідків (наприклад, хто, зважаючи на обстановку місця події, міг спостерігати або чути подію); б) визначення слідів, що могли залишитися на особах, які не брали участі в події; в) виявлення речових доказів, які необхідно вилучити з місця події, тощо.

Вирішення цих завдань під час проведення огляду місця події може допомогти слідчому отримати відповіді на деякі важливі питання кримінального правопорушення, що розслідується, а саме: коли і в якому місці вчинено вибух або почалася пожежа; яка безпосередня причина вибуху, пожежі; який розмір завданої матеріальної шкоди; які предмети або сліди, що можуть вказати на винуватця злочину і де вони локалізуються; при встановленні слідів підпалу, застосування вибуху і виявлення речових доказів – хто міг бути винним у вчиненні злочину.

Своєчасний, повний і тактично правильний огляд місця події в подальшому дозволить побудувати правильні версії, направити розкриття злочину потрібним шляхом, виявити злочинця і не дати йому вчинити новий злочин, а також отримати важливі відомості щодо багатьох обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні: часу, місця, способу, мотивів і цілей вчинення злочину, чинників, які сприяють його вчиненню, виду та розміру шкоди тощо. Під час огляду виявляється і досліджується значна частина найважливіших слідів злочину і злочинця, інших речових доказів. Результати слідчого огляду, передусім такого його виду, як огляд місця події, дозволяють слідчому визначити напрям розслідування, уявити механізм вчиненого, особу злочинця. Однак, незважаючи на значну розробку тактики слідчого огляду в криміналістичній науці та практиці, значення і можливості огляду нерідко недооцінюються. Це призводить до поверхового, квапливого або просто формального його проведення та не розкриття злочинів [163, с. 118].

Найчастіше до участі в слідчих (розшукових) діях залучаються інспектори-криміналісти (техніки-криміналісти), які, відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 р. № 1339, входять до структури відповідних органів досудового розслідування, та працівники Експертної служби МВС України у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями й можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок, та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [164]. Важливо, щоб спеціаліст мав не лише спеціальні знання в певній галузі, але й достатні навички їх застосування на практиці.

Як зазначає В. О. Яремчук, при проведенні огляду спеціаліст може надати таку допомогу: 1) організаційно-технічну: підготовчу допомогу – під час організації і планування проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів у межах тактичної операції; консультативну – при розробленні програми здійснення тактичної операції спеціаліст пояснює довідкові дані з метою ефективного її проведення; 2) інформаційну – спеціаліст повідомляє слідчому та іншим виконавцям тактичної операції інформацію щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інших заходів з метою зменшення тактичного ризику при здійсненні тактичної операції; 3) аналітичну – спеціаліст бере участь в обговоренні результатів здійснення слідчих (розшукових) дій та інших заходів; 4) допомогу у формі надання «висновку спеціаліста» в разі необхідності, у результаті проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів [165, с. 63].

Спеціаліст може надати слідчому допомогу в забезпеченні готовності до огляду необхідних криміналістичних засобів у їх застосуванні для виявлення,

фіксації і вилучення доказів, з'ясуванні стану замків, запорів на вікнах і дверях, наявності зломів, описі виявлених слідів і речових доказів та ін. Особливу роль при огляді місця пожежі відіграє фахівець у сфері пожежної справи і теорії горіння. Його участь в огляді може допомогти слідчому обрати найбільш правильну тактику огляду.

Спеціаліст звертає увагу особи, яка здійснює розслідування, на обставини, що мають значення для кримінального провадження, виявлені ним при вивченні слідів, предметів, технічних засобів, знарядь і пристосувань, які могли використовуватися при вчиненні злочину. Він повідомляє необхідні довідкові дані; зазначає обставини, що сприяли вчиненню злочину; висловлює міркування про можливості перевірки зібраних даних за криміналістичними обліками (колекціями, картотеками, інформаційно-пошуковими системами, автоматизованому банку даних). У зв'язку з цим, огляд місця події без спеціаліста можна розцінювати як тактичну помилку.

За результатами опитування слідчих, існують певні проблеми щодо надання спеціалістами допомоги в проведенні огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій.

Головними причинами недостатньої допомоги спеціалістів близько 90,0 % респондентів назвали неналежний рівень їх знань і практичних навичок, близько половини (47,5 %) – слабку криміналістичну підготовку спеціалістів, що цілком можна було очікувати. Також незадовільним визнано рівень науково-технічного та методичного забезпечення.

Проведення огляду без участі спеціаліста – організаційна помилка, яка стала в слідчій діяльності «хронічною», хоча працівники правоохоронних органів, які розслідують злочини, досить чітко уявляють собі негативні наслідки таких упущень.

Це стосується й незастосування під час огляду технічних засобів або неналежного їх застосування. Таке організаційно-тактичне упущення тісно пов'язане з попереднім. Техніко-криміналістичні засоби застосовують переважно

під час огляду тоді, коли в ньому бере участь експерт-криміналіст. Однак і в тих випадках, коли експерт-криміналіст бере участь в огляді, технічні засоби також використовують не в повному обсязі. Головним при цьому є те, що зазначені засоби значно підвищують результативність сприйняття слідчим інформації про обставини вчинення злочину; сприяють встановленню точних характеристик об'єктів пізнання; забезпечують точну фіксацію об'єктів, фактів та обставин, а також накопичення, обробку і видачу необхідної інформації, полегшують її вивчення [166, с. 89].

П. В. Цимбал до таких відносить усі розробки науки й техніки, які сприяють підвищенню рівня і якості виявлення, фіксації, дослідження та використання даних, отриманих за їх допомогою у кримінальному судочинстві, тобто технічні засоби, методи, матеріали, прийоми, методики, способи організації діяльності тощо [167, с. 7].

Ми поділяємо думку І. Ф. Герасимова та Є. П. Іщенка, що здійснення спеціалістом-криміналістом роботи з відшукування матеріальних слідів і речових доказів під час оперативно-розшукових заходів надає слідчому більше можливості для проведення аналізу того, що сталося, версійного мислення, використання організаційно-тактичного значення місця події [168, с. 184].

На етапі підготовки до виїзду у складі слідчо-оперативної групи спеціаліст повинен прибути за викликом до слідчого або чергової служби органу або підрозділу, при якій створено слідчо-оперативну групу [169], і мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації. Зазвичай інспектори-криміналісти використовують технічні засоби, що наявні в уніфікованих криміналістичних валізах.

У подальшому інспектор-криміналіст отримує від слідчого (чергового) максимально відому інформацію про подію (яке майно пошкоджено, яким чином, місцезнаходження об'єкта огляду (приміщення чи відкрита місцевість), які

наслідки настали під час знищення майна) та визначається з додатковими технічними засобами, що можуть знадобитись під час огляду (додаткові засоби освітлення, пакування, самозахисту, огороження, додаткове електроживлення тощо). Якщо на підготовчому етапі стає відомо, що можуть настати інші наслідки через пошкодження або знищення майна (об'єкта) (розповсюдження пожежі, значне забруднення водою, можливість аварійної ситуації під час руху тощо), інспектор-криміналіст може надати пропозицію щодо залучення як додаткових інспекторів-криміналістів, так і спеціалістів з інших напрямів науки, техніки, мистецтва або ремесла.

Після прибуття на місце події спеціаліст може бути присутнім під час попереднього опитування свідків, очевидців, заявників для правильного вибору тактики й методики огляду. При цьому, з дозволу сторони кримінального провадження, він може ставити запитання учасникам процесуальної дії про обставини події, з'ясовувати зміни, що відбулися в початковій обстановці місця події, дії, що здійснені до початку огляду, виявлені сліди та можливу локалізацію найбільш вагомих слідів, свідків, які могли залишити власні сліди, їх характер тощо [170]. На цьому етапі також можливо визначитись із додатковим залученням спеціалістів із конкретних напрямів науки й техніки, що нададуть більш кваліфіковану допомогу в огляді місця події або проконсультують слідчого з необхідних питань.

У подальшому інспектор-криміналіст спільно зі слідчим розробляють план детального огляду, визначають межі та послідовність проведення огляду місця події, способи пошуку слідів та інших речових доказів. На даному етапі спеціаліст та слідчий визначаються щодо способу їх взаємодії (робота у зв'язці або роздільно) [171]. Здійснюється огороження ділянки або місцевості та проводиться орієнтовна і оглядова фотозйомка місця події. За умов, що виявлені сліди можуть бути пошкодженими або втраченими, інспектор-криміналіст забезпечує їх збереження шляхом позначення спеціальними або підручними вказівниками. У процесі вилучення матеріальних слідів та інших речових доказів

інспектор-криміналіст повинен проводити їх фіксацію й упакування, а слідчий – виконувати реквізити упаковки, які потрібні. За необхідності відібрання зразків для порівняльного криміналістичного дослідження цю роботу можуть виконати як інспектор-криміналіст, так і слідчий, який володіє спеціальними криміналістичними знаннями. Якщо слідчий не володіє такими знаннями, то ці дії має здійснювати тільки інспектор-криміналіст.

С. М. Сирков зауважує: «питання про придатність використання слідів доцільно вирішувати на місці події» [172, с. 49]. На нашу думку, вирішення цього питання потрібно проводити з обов'язковою участю спеціаліста-криміналіста, незалежно від того, наділений чи ні слідчий спеціальними криміналістичними знаннями. Адже слідчі не завжди знають експертні методики дослідження, а тому не завжди зможуть самотійно визначити питання придатності вилучених слідів для експертного дослідження за конкретною методикою.

Якщо виникає необхідність пересування учасників огляду місця події, понятих або інших осіб безпосередньо по ділянці, що оглядається, визначаються доріжки для пересування. Перед тим, як використовувати службового собаку, спеціаліст повинен детально оглянути місце, від якого його будуть застосовувати, та, якщо на цьому місці є інші сліди, повідомити про це кінологу.

Як зазначалось раніше, фіксація пошкодження або знищення майна має бути в первісному, незміненому стані місця події. Найпоширенішим видом зйомки, що виконує спеціаліст, є фотозйомка місця події. До фотографічної фіксації місця події ставляться такі вимоги:

- 1) порядок фотозйомки та процедури огляду місця події є взаємопов'язаними;
- 2) фотозйомка повинна передувати іншим методам фіксації;
- 3) засоби і методи фотозйомки обираються залежно від ситуації огляду, для забезпечення повноти, усебічності й точності фіксації;
- 4) сукупність фотознімків повинна давати повне й чітке уявлення про обстановку злочину, його сліди і деталі;

5) до внесення будь-яких змін в обстановку необхідно сфотографувати загальний вигляд місця події і взаємне розташування об'єктів; окремі сліди і предмети спочатку фотографують у тому вигляді, в якому їх було виявлено [174, с. 58].

Особливу увагу здійсненню фотофіксації місця події необхідно приділяти в разі несприятливих погодних умов (дощ, сніг, туман тощо) або, коли процес злочинної дії щодо пошкодження або знищення майна продовжується (пожежа, забруднення водойм тощо). Враховуючи можливості сучасної фототехніки, спеціалісту не слід нехтувати проведенням фотозйомки одного й того самого об'єкта або місцевості декілька раз.

На стадії загального огляду спеціаліст здійснює орієнтування на місці події, сприймає обстановку загалом і в нерухомому стані, визначає вихідну точку огляду (умовного центру, периферії), послідовність та необхідні техніко-криміналістичні засоби, методи обстеження місця події, які поділяються на види:

- за характером дослідження: статичний і динамічний;
- за охопленням обстановки: вибірковий (суб'єктивний) і суцільний (об'єктивний);
- за глибиною дослідження (загальний і детальний);
- за напрямом дослідження (ексцентричний – від центру до периферії (по спіралі, що розгортається); концентричний – від периферії до центру (по спіралі, що згортається); фронтальний (лінійний) – від однієї межі до іншої; секторний – від центра до периферії, обмежуючись сектором в 30–45°; вузловий – частина обстановки, на якій зосереджені найбільш істотні сліди та об'єкти. Статичний і загальний методи характерні для стадії загального огляду, динамічний і детальний – для детального. Бажано застосовувати суцільний метод, тому що при використанні вибіркового методу можуть бути втрачені деякі сліди (тому він вважається менш ефективним) [173].

На стадії детального огляду з використанням обраних методів і техніко-криміналістичних засобів спеціаліст планомірно й ретельно, щоб нічого не було

пропущено, обстежує обстановку і всі об'єкти, що знаходяться на місці події, встановлює їх місцезнаходження, взаєморозташування стосовно двох орієнтирів, форму, розміри, особливості (усе, що може мати значення для розслідування кримінального правопорушення щодо знищення або пошкодження майна). Також вивчається характер утворення сліду для встановлення його стосунку до правопорушення, вивчаються предмети обстановки та інші об'єкти, що могли бути знаряддям злочину, або належати злочинцеві. Встановлюються шляхи підходу та відходу злочинця і засоби пересування. Під час детального огляду об'єкти можна брати в руки, переміщати. Перед переміщенням об'єкта необхідно здійснити його вузлову та детальну фотозйомку. Для виявлення слідів застосовують насамперед неруйнівні методи, а в разі недосягнення позитивного результату – руйнівні. Тому перед використанням руйнівних методів отримується від слідчого згода на їх застосування та визначається пріоритетна слідова інформація, що підлягає виявленню, для подальшого проведення досліджень у лабораторних умовах.

Як показує практика, при виявленні злочинів, особливо тяжких та резонансних, усі учасники огляду (і не тільки учасники) намагаються потрапити до епіцентру події, незважаючи на те, що після кожного можуть бути залишені сліди, особливо сліди взуття. Тому спеціалісту під час проведення детального огляду першочергово слід звертати увагу на виявлення саме цих слідів, або тих слідів, які можуть бути втрачені вже під час огляду.

Про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації інформується слідчий. За можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-носіями. За неможливості – здійснити їх фотографування та виготовити копії (відбитки, зліпки) цих слідів.

На заключному етапі огляду місця події спеціаліст надає допомогу слідчому щодо пакування та опису специфічних ознак виявлених слідів, їх локалізації, способу виявлення та складання плану і схем. Під час складання протоколу спеціаліст допоможе слідчому правильно вказати вилучені зразки для

порівняльного лабораторного дослідження, описати їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які необхідно в ньому відобразити. Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки під час відбору зразків, а й при оцінці їх достатності та придатності для дослідження [174].

На цій стадії аналізують та оцінюють отриману інформацію, будують версії про характер події загалом та окремі її обставини зокрема. Звертають увагу на негативні обставини й ті, що суперечать висунутій версії та звичайному для такої ситуації перебігу, розвитку подій.

2.2. Залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна

Допит є найпоширенішою слідчою дією і, незважаючи на це, складною дією, тому що просто запис відомостей, що повідомляє допитуваний, не є її змістом. За допомогою допиту необхідно досить повно, чітко, з необхідною деталізацією зафіксувати саме ту інформацію, яка є доказовою, свідчить про обізнаність допитуваної особи, достовірність її показань. У протоколі повинні бути чітко вказані джерела інформації, яку повідомляє допитуваний: або він є їх свідком, або вона підкріплюється іншими даними, достовірність яких не викликає сумніву [165, с. 34].

Особливо складним є допит в умовах явної або прихованої протидії розслідуванню знищення або пошкодження майна. Усе частіше в суді свідки відмовляються від наданих ними раніше під час допитів показань. У зв'язку з цим, важливого значення набуває проблема об'єктивізації вербальної (словесної) інформації, що отримана в процесі допиту.

Показання будуть більш цілеспрямовані, якщо, наприклад, допитуваний описуватиме не в загальних рисах, а в деталях, як він виготовляв знаряддя злочину, які саме матеріали для цього використовував, які засоби і технологічні

прийоми застосовував для виготовлення вибухового пристрою або саморобної вогнепальної зброї.

Відомо, який вплив на підозрюваних здійснює уміле використання при допиті речових доказів, вилучених при огляді місця події, обшуку. Добре зарекомендувало себе використання аудіо- та відеозасобів фіксації інформації, яка повідомляється під час допитів. Ці засоби не лише дозволяють точно передати особливості усного мовлення, його змістовну частину, а й відобразити поведінку допитуваного, умови, обстановку допиту, виключити подальше можливе звинувачення слідчого в здійсненні впливу на допитуваного.

Дані, що повідомляються під час допиту про зовнішній вигляд особи, яка втекла з місця злочину і раніше незнайомої потерпілому або свідку, зазвичай не мають інформаційної цінності, тому що не містять ознак, які індивідуалізують розшукуваного. У таких ситуаціях доречним було б складання суб'єктивного портрета вже під час допиту, а не після його завершення. Слідчому необхідно встановити психологічний контакт з допитуваним, він обізнаний вже про умови сприйняття ознак зовнішності й може оцінити достовірність отримуваних відомостей про ознаки зовнішності. Такі умови будуть оптимальними для підготовчого етапу перед виготовленням суб'єктивного портрета, яке здійснює інспектор-криміналіст у присутності та за участю слідчого.

Практика показала ефективність такої спільної роботи слідчого і спеціаліста для фіксації інформації про ознаки зовнішності. Портрет буде додатком до протоколу допиту.

У ст. 224 КПК України, що визначає загальні правила проведення допиту, у ч. 5 зазначено, що під час допиту можуть бути проведені фотографування, аудіо- і (або) відеозапис. Кваліфіковане та ефективне застосування технічних засобів передбачає їх використання спеціалістом. Про участь у допиті спеціаліста і застосування фото-, відео- та аудіофіксації має бути зазначено в протоколі допиту.

Згідно із ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього [175]. Ось чому в таких випадках доцільно залучати спеціаліста для застосування науково-технічних засобів. Так, В. В. Клевцов пише, що спеціаліст здійснює звуко- та відеозапис. Автор стверджує, що слідчий має спостерігати одночасно і за допитуваним, і за роботою спеціаліста щодо фіксації перебігу допиту [176, с. 22.]. На наше переконання, слідчий насамперед має підтримувати психологічний контакт з допитуваною особою. А фіксувати технічними засобами проведення допиту має запрошений спеціаліст.

Важлива роль спеціаліста під час участі в окремих видах допиту при розслідуванні знищення або пошкодження майна, зокрема, у процесі допиту в режимі відеоконференції. При залученні декількох (групи) спеціалістів одні з них допомагають слідчому в користуванні комп'ютерною технікою, а інші фіксують перебіг допиту з використанням відеозйомки. Зі сторони допитуваної особи, яка перебуває поза місцем проведення допиту (в іншому місті або в іншій країні тощо), спеціалісти також допомагають в організації допиту в режимі відеоконференції. У разі участі спеціалістів при проведенні допиту у протоколі слід зазначити, які дії вони здійснювали. За необхідності спеціалісти мають право вносити доповнення чи робити зауваження [165, с. 68].

Плануючи допит, слідчий має визначити предмет допиту, чи міститиме він дані, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання певного виду. Лише в такому разі допомога конкретного спеціаліста буде насправді ефективною. М. Г. Щербаковський зазначає, що спеціаліст під час допиту може допомогти слідчому в такому: точніше і правильніше зрозуміти допитуваного, який у мові використовує спеціальні терміни; розібратися у спеціальних правилах, інструкціях та нормативних актах, з якими була пов'язана діяльність допитуваної особи; виявити неправдиві показання, що пов'язані зі спеціальними питаннями;

отримати певні відомості, які необхідні для залучення експерта; встановити певні обставини кримінального правопорушення – спосіб тощо. [177, с. 24].

З метою розширення практики залучення спеціалістів до проведення допиту можна зробити таку диференціацію спеціалістів, яких запрошують під час проведення допиту: 1) залежно від місця роботи спеціалістів – для залучення з державних чи недержавних підприємств, установ, організацій; 2) залежно від мети, з якою залучають спеціалістів під час допиту – для отримання технічної допомоги, пояснень певних термінів, допомоги у формулюванні питань та постановці запитань допитуваній особі з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, для допомоги в застосуванні науково-технічних засобів, отримання консультаційно-довідкової допомоги, зокрема, під час підготовки до допиту або при складанні слідчим протоколу допиту; 3) залежно від форм допомоги вибір спеціаліста визначає слідчий, яку той надає; 4) залежно від категорії допитуваної особи (наприклад, спеціалісти, яких залучено до допиту іноземних громадян або осіб з психічними або фізичними вадами, або неповнолітніх та ін.); 5) залежно від фаху спеціальних знань – лікарі, перекладачі, хіміки, мистецтвознавці, ІТ-фахівці, економісти, будівельники, товаровознавці, екологи, фахівці у військовій сфері та ін. [178].

Актуальним є питання надання спеціалістом консультацій при підготовці та проведенні допиту. Так, В. Г. Гончаренко зауважує, що спеціаліст у ролі консультанта є відносно новою фігурою у судочинстві. Такий аспект його діяльності задіяний далеко не повною мірою [179, с. 37]. І. М. Комаров визначає консультаційно-довідкову діяльність спеціаліста у кримінальному провадженні як процесуальну і непроцесуальну взаємодію спеціаліста і слідчого з метою передання у письмовій чи усній формі необхідних спеціальних (професійних) знань у галузі науки, техніки, ремесла чи мистецтва. Така взаємодія може відбуватися у формі довідки, акта, поради, консультацій, свідчень про характер явищ, процесів та об'єктів, що має значення для розслідування [180, с. 24]. Так, В. В. Клевцов слушно зазначає, що участь спеціаліста в допиті передбачає

попереднє вивчення ним всіх обставин, що становлять предмет допиту особи. Спеціаліст може консультувати слідчого щодо кола питань із довідкової літератури та разом зі слідчим обирати тактику допиту [181, с. 22]. На нашу думку, доцільно запросити спеціаліста до підготовки до проведення допиту, а також для надання консультацій під час цієї слідчої (розшукової) дії.

Участь спеціаліста-криміналіста з метою надання допомоги слідчому в техніко-криміналістичному забезпеченні доцільно здійснювати на всіх стадіях допиту: підготовчій, основній, заключній.

На стадії підготовки до допиту спеціаліст може допомогти слідчому сформулювати питання, які потребують знань у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла. На цій же стадії він, за вказівкою слідчого, готує технічні засоби для фіксації допиту, розміщує їх з урахуванням особливостей приміщення, в якому буде проводитися допит. Так, звукозапис може вимагати додаткових мікрофонів, а відеозйомка – освітлення. У деяких випадках потрібно підготувати для пред'явлення під час допиту речових доказів, наприклад, відеомагнітофона, телевізора для демонстрації відеозапису і т.п.

Підготовка до допиту – важливий момент, від якого залежить результат допиту. На данному етапі спеціаліст-криміналіст може надати пояснення щодо питань механізму утворення слідів, або з яким іншим спеціалістом і які питання необхідно уточнити (у сфері техніки, бухгалтерії тощо); встановлення кола обставин, які необхідно з'ясувати. Для цього, як правило, звертаються до матеріалів кримінального провадження, аналізують усі наявні версії. На деякі незрозумілі моменти, володіючи спеціальними знаннями, може звернути увагу і спеціаліст-криміналіст, передусім той, який брав участь у попередніх слідчих діях (огляд місця події, обшук тощо). Він може допомогти у формулюванні питань, якщо для цього необхідні його спеціальні знання; вивченні особи, яку допитують; встановленні місця, обстановки, часу і способу виклику на допит; визначенні кола учасників допиту; підготовці необхідних матеріалів і виборі технічних засобів фіксації; складанні плану допиту.

На основній стадії спеціаліст підключається до допиту після того, як слідчий з'ясував усі потрібні йому обставини, і з дозволу слідчого задає допитуваному питання, які стосуються деталей, пов'язаних із спеціальними знаннями, що потребують уточнення.

Беручи участь у допиті, спеціаліст допомагає слідчому більш точно усвідомити обставини провадження, передусім у провадженнях, пов'язаних із порушенням правил виконання робіт, що спричинило тяжкі наслідки (смерть, каліцтво людей) при розслідуванні аварій на залізничному, водному, повітряному транспорті.

На заключній стадії спеціаліст забезпечує правильне відображення застосованих науково-технічних засобів.

Після завершення допиту спеціаліст може надати допомогу слідчому щодо аналізу отриманої інформації, вибору напрямів її подальшого використання.

Таким чином, спеціалісти при допиті можуть сприяти слідчому у виявленні і фіксації доказів, зокрема, допомогти йому краще, точніше і повніше зрозуміти допитуваного, який вживає в показаннях спеціальні терміни; розібратися в діючих спеціальних правилах, інструкціях та інших документах; встановити спосіб вчинення злочинних дій; попередити неправдиві показання, що стосуються спеціальних питань; зафіксувати за допомогою технічних засобів перебіг і результат допиту [182].

Допит як процесуальна (слідча (розшукова)) дія посідає чільне місце в кожному кримінальному провадженні. У контексті теорії кримінального процесу та криміналістики він являє собою процесуальну дію, змістом якої є отримання і фіксація уповноваженою особою у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань, що містять фактичні дані – докази, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи [183, с. 7].

Допит – багатопланове явище, яке має процесуальний, криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти. Під час його проведення широко використовуються криміналістична тактика, судова психологія, логіка,

педагогіка і судова етика. Тому допит – це слідча (розшукова) дія, яка потребує від слідчого високої майстерності та здібностей. Не є виключенням у цьому аспекті проведення вказаної слідчої (розшукової) дії при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 194 КК України.

Проблеми участі спеціалістів у проведенні допиту досліджували у своїх роботах О. М. Зинін [184], А. М. Єкимовська [185], І. М. Комаров [186, с. 22–24], В. О. Коновалова [187, с. 114], І. В. Пиріг [188, с. 283–287], В. В. Циркаль [189, с. 51–54], В. Ю. Шепітько [190, с. 274] та інші вчені.

Допит можна уявити як процесуальну форму спілкування, змістом якої є одержання інформації, що стосується розслідуваного провадження [191, с. 14].

Як зазначає В. Ю. Шепітько, допит є найбільш поширеним способом одержання доказів. Водночас допит – найскладніша слідча (розшукова) дія, що потребує від слідчого високої загальної і фахової культури, глибокого знання психології людини [192, с. 3] та зазвичай відбувається за умов конфліктності й протистояння допитуваного [193, с. 111]. До окремих видів допиту належать: допит свідка, допит потерпілого, допит підозрюваного, допит обвинуваченого, допит експерта [194, с. 182].

Незважаючи на велику кількість проведених досліджень щодо проблем допиту, ми спробували з'ясувати та розглянути залучення спеціаліста до проведення допиту підозрюваного, потерпілого, свідків при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна.

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями, і, користуючись ними, допомагає слідчому [195, с. 264]. Участь спеціалістів у проведенні допиту під час досудового розслідування передбачено ч. 3 ст. 224, ч. 1 ст. 226 і ч. 1 ст. 227 України [196, с. 150–170]. У ч. 3 ст. 224 КПК України зазначено, що в разі потреби до участі в допиті залучається перекладач. В. К. Весельський зауважує, що про участь цього

спеціаліста йдеться й у ст. 68 КПК України, якщо виникає необхідність перекладу пояснень, показань або документів [197, с. 76].

Згідно з ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який долучається до нього [198]. Ось чому в таких випадках доцільно залучати спеціаліста для застосування ним науково-технічних засобів. Так, В. В. Клевцов зазначає, що спеціаліст здійснює аудіо- та відеофіксацію, а слідчий має спостерігати одночасно і за допитуваним, і за роботою спеціаліста щодо фіксації перебігу допиту [199, с. 22]. Ми переконані, що слідчий насамперед, має підтримувати психологічний контакт з допитуваною особою, не втручаючись у роботу спеціаліста з технічними засобами.

Спеціаліст відіграє вагомую роль в окремих видах допиту, зокрема, у допиті в режимі відеоконференції. При залученні двох і більше спеціалістів одні допомагають слідчому в користуванні комп'ютерною технікою, інші фіксують перебіг допиту з використанням відеозйомки. Зі сторони допитуваної особи, яка перебуває поза місцем проведення допиту (в іншому місті або в іншій країні тощо), спеціалісти також допомагають в організації допиту в режимі відеоконференції. У разі участі спеціалістів при проведенні допиту у протоколі слід зазначити, які дії вони здійснювали. За необхідності спеціалісти мають право надавати доповнення чи зауваження [178, с. 60].

На переконання А. М. Єкимовської, використання спеціальних знань при допиті є одним із тактичних прийомів його проведення, цим слідчий демонструє допитуваній особі широкі можливості слідства [200, с. 133]. Ми схильні до того, що таке обґрунтування хибним, адже присутність спеціаліста під час допиту не завжди позитивно впливає на результат його проведення. Усе залежить від організації слідчим проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також від особливостей допитуваної особи. О. О. Новіков пропонує чітко визначити

випадки, коли обов'язково слід залучати спеціаліста, як це зроблено щодо запрошення експерта [201]. Однак ми поділяємо думку І. В. Пирога, що при допиті обсяг і різновиди спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, особи допитуваного, способу вчинення, кількості наявних доказів [202, с. 283–289]. Тобто доцільність запрошення спеціаліста визначає слідчий у кожному окремому випадку. Важливим є продумування слідчим форм допомоги і функцій, які виконуватиме спеціаліст під час допиту. Дискусійною є позиція І. В. Пирога, який стверджує, що під час робочого етапу проведення допиту спеціаліст має уважно слухати показання допитуваної особи щодо спеціальних питань і за потреби робити позначки, проте він у допит не втручається, навіть коли допитувана особа надає свідомо неправдиві показання. Надалі ж, якщо допит проводиться у формі питання – відповідь, то спеціаліст може втручатися у допит після з'ясування питань, що ставить слідчий [203, с. 285–286]. На наше переконання, спеціаліст може втручатися у допит (ставити запитання, роз'яснювати показання та ін.) на етапі вільної розповіді або ж на етапі «питання – відповідь» лише з дозволу слідчого.

Так, В. В. Клевцов слушно зазначає, що участь спеціаліста в допиті передбачає попереднє вивчення ним усіх обставин, що становлять предмет допиту особи. Спеціаліст може консультувати слідчого щодо кола питань із довідкової літератури та разом зі слідчим обирати тактику допиту [204, с. 22]. На нашу думку, доцільно запросити спеціаліста до підготовки до проведення допиту, а також для надання консультацій під час цієї слідчої (розшукової) дії.

Отже, для вибору потрібного спеціаліста (або спеціалістів) слідчий має визначитися: а) із фахом спеціаліста, якого слід залучити, залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення, що він враховує в організації і тактиці проведення допиту; б) із категорією (віком, професією та ін.) допитуваної особи; в) із предметом допиту, чи містить він відомості, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання; г) у разі клопотання сторони захисту про залучення спеціаліста слідчий має попередньо вирішити питання про таку доцільність та вжити

відповідних організаційних заходів; д) із завданнями, які буде виконувати спеціаліст; е) яка саме потрібна допомога спеціаліста (надання консультативно-довідкової допомоги, роз'яснення показань допитуваної особи та ін.); є) у разі проведення певних видів допиту (наприклад, допит у режимі відеоконференції або з використанням поліграфа, або одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб) може виникнути необхідність залучення кількох спеціалістів [165, с. 127].

2.3. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна

На сучасному етапі розвитку суспільства не викликає сумніву, що результати боротьби зі злочинністю значною мірою залежать від застосування досягнень науки і техніки у практиці розкриття та розслідування злочинів. Провідну роль у цьому відіграють спеціальні знання. Постійне розширення кола завдань, вирішення яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовуються під час проведення слідчої (розшукової) дії за участю спеціаліста або здійснення експертизи, ставить їх у ряд найбільш об'єктивних, а значить, цінних джерел доказів у кримінальному провадженні. Особлива актуальність використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, пояснюється тим, що їх застосування дає змогу встановити сам факт підпалу, вибуху, іншого способу знищення або пошкодження майна, унаслідок якого створюється небезпека життю чи здоров'ю багатьох людей, завдається шкода багатьом матеріальним об'єктам, на основі виявлення слідів ініціаторів горіння, вибуху тощо. Володіння слідчим інформацією про застосований засіб вчинення злочину виступає підставою для висунення версії про особу, яка вчинила злочин, передбачений ст. 194 КК України, спосіб знищення або пошкодження майна, унаслідок якого створюється

небезпека життю чи здоров'ю багатьох людей, заподіяння шкоди багатьом матеріальним об'єктам тощо [209, с. 192].

Відповідно до ст. 240 КПК України, під час досудового розслідування слідчий, прокурор з метою перевірки й уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Зазначена слідча (розшукова) дія відіграє значну роль у доказуванні за кримінальним провадженням. Водночас вона є досить складною в організаційному і тактичному аспектах, що вимагає значних зусиль слідчого для її підготовки та проведення.

Питання участі спеціаліста у слідчому експерименті розглянуто в роботах Л. Є. Ароцкера, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, О. В. Глазуріна, Г. І. Грамовича, О. О. Ейсмана, А. В. Іщенко, П. П. Іщенко, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, Є. Б. Мельникова, С. В. Салтевського, Н. А. Селіванова, З. М. Соколовського, М. С. Строговича, В. Ю. Шепітька та інших учених. Значущість проведених наукових досліджень нині досить велика, оскільки використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту є розповсюдженим способом збирання фактичних даних і надає можливість встановити причетність певних осіб до злочинної діяльності й розкрити злочин. Однак питання щодо проблеми залучення спеціаліста, використання ним спеціальних знань та організації, тактики проведення слідчого експерименту потребують детальнішого висвітлення з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Перебування на місці події стимулює психічні процеси згадування та упізнання. У цій обстановці максимально виявляються такі психологічні особливості людини, як тип і сприйняття, пам'ять, мислення, уява. У психологічному плані слідчий експеримент є дуже інтенсивною розумовою діяльністю, що зумовлює емоційне напруження, посилює або пригнічує інтелектуальну активність [210, с. 326].

Інформацію, за допомогою якої можна встановити сутність кримінального правопорушення, висунути версії та визначити напрями розслідування, можна отримати шляхом моделювання способу дій злочинця, експериментального аналізу наслідків, що настали, зокрема шляхом штучного відтворення відповідних умов. Саме тому слідчий експеримент стає все більш популярною слідчою (розшуковою) дією, оскільки науково-технічні досягнення дають можливість максимально відтворити обстановку проведення експерименту й середовища, у якому було вчинено кримінальне правопорушення. У багатьох випадках об'єктивна перевірка й оцінка отриманих доказів можливі лише за проведення слідчого експерименту, що дозволяє слідчому дослідним шляхом перевірити достовірність отриманих під час розслідування відомостей, правильність гіпотез і висновків, а також відтворити подію в повному обсязі з урахуванням взаємозв'язків, різних деталей та особливостей [205, с. 162].

Проведення слідчого експерименту щодо підпалу у вказаній категорії кримінальних проваджень, на думку С. І. Зернова, може бути виправдане в таких випадках: визначення можливості виникнення і розвитку горіння в осередку пожежі; встановлення причини утворення джерела запалювання певного виду, під дією якого, згідно зі слідчою версією, початково виникло горіння; з'ясування обставин, пов'язаних з появою джерела запалювання або горючої речовини в осередку пожежі внаслідок певних дій підозрюваного (наприклад, шляхом закидання пляшки з легкозаймистою речовиною в приміщення через віконний проріз та ін.); з'ясування обставин допоміжного характеру (наприклад, перевірка можливості заповнення вигорілого приміщення певною кількістю конкретних товарно-матеріальних цінностей з метою уточнення розміру матеріальних збитків від пожежі, реконструкція обстановки місця події за моментом виникнення пожежі та ін.) [206, с.95].

І. А. Варченко зазначає, що в принципі можливі й такі посвідчувальні дії, як здійснення вибухів, наприклад, для усунення сумнівів у тому, що свідок у певній обстановці дійсно міг бачити або чути вибух, якщо ці показання важливі для

кримінального провадження. Але проведення таких експериментів допустимо лише в умовах, що абсолютно виключають небезпеку для життя і здоров'я людей, і одночасно істотної матеріальної шкоди. Однак у багатьох випадках експерименти для перевірки даних, що стосуються вибухових пристроїв, можна ефективно провести і без використання вибухових речовин [207, с. 197].

На думку І. М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає в такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни перебігу процесу в певному напрямі. Зміст цього методу становлять будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, серед інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку стосовно можливості існування в схожих умовах аналогічного явища в минулому або майбутньому [208].

Слідчий експеримент дає змогу уточнити, звідки спостерігав кожен зі свідків ознаки виникнення і розвитку пожежі, оцінити, наскільки правдиві їхні показання з урахуванням відстані до об'єкта спостереження, просторового розташування та інших чинників. Слідчий експеримент дозволяє залучати ресурси їх зорової та асоціативної пам'яті, уточнювати й доповнювати дані, що повідомляються. На нашу думку, показання свідків можуть бути перевірені з виходом на місце за участю спеціаліста, про допомогу якого, на жаль, вкрай рідко згадується в методичній літературі.

Особливістю слідчого експерименту є те, що для сприйняття його результатів, що відображаються у протоколі, не застосовуються спеціальні знання (інакше призначається експертиза), а вся інформація є наочною і доступною при безпосередньому сприйнятті, зокрема, присутніми під час провадження слідчого експерименту понятими.

Позитивним чинником використання слідчого експерименту є можливість уникнення необхідності призначення пожежно-технічної експертизи, що істотно

скоротить строки розслідування, а також дозволить більшій кількості осіб переконатися чи спростувати одну зі слідчих версій, з огляду на свою наочність, що важливо для подальшої оцінки доказів у суді.

За результатами вивчення кримінальних проваджень (120) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289), таку слідчу дію проводили лише у 6,5 % загальної кількості кримінальних проваджень; у 23,0 % – не проводили, що, зрозуміло, певною мірою знижує якість проведення досудового слідства. Потребують також удосконалення й організаційно-підготовчі й тактичні заходи проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, про що зазначили 48,0 % опитаних слідчих (додаток А).

Водночас з його допомогою можуть бути порівняно швидко і легко отримані й закріплені в матеріалах кримінального провадження фактичні дані про обставини, пов'язані з виникненням і розвитком пожежі. На нашу думку, в розширенні практики проведення слідчих експериментів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, полягає один з важливих резервів у підвищенні результативності їх розслідування [209, с. 168].

Проведення слідчого експерименту у кримінальних провадженнях щодо пожежі, вибуху, затоплення тощо, зазвичай, вимагає суттєвого технічного забезпечення. При підготовці та проведенні експерименту необхідно вжити заходів, що виключають неконтрольоване поширення горіння за межі виділеного для цих цілей вогнища, вплив полум'я та продукти горіння на людей, тварин та обладнання [210].

Велику групу процесуальних об'єктів застосування спеціальних знань становлять спеціалісти. Отже, ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового

розгляду справ з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [211, с. 206].

Участь спеціаліста у кримінальному судочинстві регламентовано ст. 71, 228, 236, 237, 240, 245, 360 Кримінального процесуального кодексу України. Слідчий залучає спеціалістів до процесу розслідування кримінального провадження для надання йому консультативної, технічної та іншої допомоги під час прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих (розшукових) дій. Аналіз літературних джерел та практики залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій дозволяє нам виділити основні види допомоги, що надає спеціаліст при виявленні, фіксації та вилученні доказів: криміналістична, методологічна, консультативна й технічна [212, с. 64].

Л. Є. Владимиров ще у період зародження інституту спеціалістів у Росії писав, що «вони викликаються ... тільки для того, щоб повідомити ... деякі відомості, які необхідні для розуміння тієї чи іншої сторони справи» [213, с. 24].

Частина 2 ст. 105 Кримінального процесуального кодексу України детально регламентує можливості з вищевказаних видів допомоги сторонам кримінального провадження та суду, а також форми їх фіксації в протоколах процесуальних дій, у проведенні яких спеціалісти брали участь. Усе це однозначно підвищує ефективність судочинства в частині використання спеціальних знань.

Осіб, яких залучають як спеціалістів та залежно від виконання ними функцій, можна поділити на три групи: 1) особи, які працюють у судово-експертних установах та обіймають посаду експерта-криміналіста; 2) особи, які працюють у правоохоронних органах і до обов'язків яких належить упровадження спеціальних методів та науково-технічних засобів у практику роботи цих органів; 3) особи, які не працюють у судово-експертних установах або правоохоронних органах, але володіють спеціальними знаннями [214, с. 27].

Спеціаліст допоможе слідчому точніше реконструювати обстановку місця події, передусім, якщо необхідно використовувати певні технічні пристрої та обладнання, вимірювальні прилади. Він прослідкує за технічною правильністю

посвідчувальних дій, допоможе повно і чітко усвідомити, зафіксувати в протоколі й оцінити результати експерименту. Важлива роль спеціаліста в забезпеченні відповідності основних визначальних параметрів досліджуваного процесу в ситуації, що реально мала місце, і в експерименті, оскільки при моделюванні в принципі не може бути досягнута повна адекватність об'єкта та його моделі: частина сторін, факторів стане упущеною, неврахованою. Ці моменти повинні бути ретельно продумані й обговорені в протоколі слідчого експерименту з урахуванням того, що надалі не виключена можливість висловлення притягнутої до відповідальності стороною сумнівів у достовірності результатів експерименту через не врахування будь-яких факторів [210, 330].

Загалом, проведення слідчого експерименту можна поділити на три основні *етапи*:

- 1) підготовка до проведення слідчого експерименту /підготовчий/;
- 2) безпосереднє проведення експерименту /робочий/;
- 3) фіксація перебігу та результатів експериментальних (дослідницьких) дій /заключний/.

Розглянемо кожний етап проведення слідчого експерименту окремо.

Однією з головних умов результативного та ефективного проведення слідчого експерименту є якісна, ретельна й усебічна підготовка до його проведення. Слідчий експеримент, порівняно з іншими слідчими діями, вимагає, як правило, більш ретельнішої підготовки, залучення великої кількості учасників, підбору необхідних матеріалів, багатократного проведення випробувань у різних умовах та ін. Проте отримані результати не завжди дозволяють слідчому зробити безперечні, категоричні та однозначні висновки стосовно тієї чи іншої події (факту). Тому відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти експериментально-дослідницьких дій.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення експерименту і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце проведення слідчої дії, так і на місці дослідницьких випробувань.

1. До виїзду на місце проведення слідчого експерименту слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії:

- вивчити матеріали кримінальної справи;
- прийняти рішення про проведення слідчого експерименту;
- визначити мету слідчої дії та факти, які підлягають перевірці;
- визначити завдання та способи проведення експериментальних дій (випробувань);
- за необхідності провести додатковий або повторний допит особи, яка буде брати участь в експериментальних (дослідницьких) діях;
- отримати добровільну згоду особи на участь в експерименті (за умови, якщо участь вказаної особи є обов’язковою) та встановити причетність її до цього заходу;
- виявити мотиви погодження підозрюваних (обвинувачених) на участь у цій слідчій дії;
- попередньо ознайомитися (за необхідності) з місцем проведення слідчого експерименту, щоб добре орієнтуватися в навколишній обстановці під час проведення слідчої дії;
- визначити найбільш сприятливі місце, час та умови слідчого експерименту, які мають бути максимально наближеними до обстановки, що перевіряється. Так, експерименти з визначення можливості сприйняття будь-якого факту, як правило, проводяться на тому самому місці, де і відбувалася подія, приблизно в той самий час. Якщо експериментальні випробування планується провести на території підприємств, організацій чи установ, а так само на об’єктах приватної власності громадян, слідчому рекомендується погодити це питання з відповідними керівниками цих установ або приватними власниками;
- підібрати конкретний склад учасників слідчої дії та визначити функції кожного з них (за необхідності завчасно залучити необхідну кількість понять);
- визначити черговість проведення слідчого експерименту (якщо кілька підозрюваних або обвинувачених виявили бажання взяти участь у цій слідчій дії);

- за необхідності здійснити реконструкцію обстановки загалом або окремих об'єктів для проведення слідчої дії;
- підготувати (підібрати або виготовити) об'єкти, які необхідні для проведення дослідницьких випробувань (як зазначалося раніше, усі об'єкти, що становлять будь-яку загрозу життю та здоров'ю учасникам експерименту, повинні бути замінені копіями або предметами-аналогами);
- завчасно продумати доставку зазначених об'єктів до місця експерименту та перевірити їх стан;
- визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт, засоби зв'язку;
- за необхідності ознайомитись зі спеціальною літературою або отримати консультації у спеціалістів (фахівців) з метою набуття відповідних спеціальних знань і навичок та створення відповідних умов слідчого експерименту;
- скласти письмовий план проведення слідчої дії.

На місці проведення експериментальних дій слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення слідчого експерименту й гарантувати безпеку його учасникам;
- зафіксувати обстановку, у якій будуть відбуватися дослідницькі випробування;
- видалити з місця проведення слідчої дії усіх сторонніх осіб, які не мають прямого стосунку до експерименту;
- перевірити відповідність (схожість) умов слідчого експерименту з тими, у яких відбувалася подія, що підлягає перевірці;
- за необхідності провести нову реконструкцію обстановки;
- роз'яснити усім учасникам слідчого експерименту їхні права та обов'язки;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (зокрема, роз'яснити мету та зміст досліджень, порядок проведення експериментальних дій,

обов'язки учасників, попередити про неприпустимість розголошення даних слідчого експерименту тощо);

- визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками слідчого експерименту;

- визначити порядок проведення експерименту [179, с. 128].

Після проведення усіх необхідних організаційно-підготовчих заходів слідчий пропонує усім учасникам слідчої дії зайняти визначені місця і відповідно до поставлених завдань, виду та змісту випробувань, переходить до робочого етапу слідчого експерименту.

Загальна тактика проведення слідчого експерименту. До основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести:

- проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалися подія, факт або явище;

- використання під час експерименту тих самих приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події;

- неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах;

- проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце насправді (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо);

- обмежена кількість учасників слідчої дії;

- залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту;

- проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо та ін. [195, с. 127].

Зазначені тактичні умови слідчого експерименту, зі слів Р. С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що може застосувати слідчий [215, с. 80].

Завершальною фазою участі спеціаліста в підготовці та проведенні слідчого експерименту має бути спільне зі слідчим обговорення його результатів щодо інформативності та планування їх використання в розслідуванні.

Не підлягає сумніву твердження С. К. Чернецького, що висновки результатів слідчого експерименту слідчий може використати при подальшому розслідуванні як підставу для повторного проведення окремих слідчих (розшукових) дій і в якісному проведенні слідчих (розшукових) дій, які ще не проводили, або взагалі не планували проводити [216].

Перебіг слідчого експерименту й отримані при цьому результати необхідно процесуально зафіксувати. Основним способом фіксації результатів слідчого експерименту є складання протоколу цієї слідчої дії відповідно до вимог ст. 103, 104, 105 КПК України.

Протокол слідчого експерименту містить такі відомості, які відрізняють його від протоколів інших слідчих (розшукових) дій: а) мету проведення слідчого експерименту; б) вказівку на добровільність участі особи, чиї показання перевіряються; в) вказівку на точку початку і закінчення руху та маршрут прямуювання, фіксовані точки проміжних зупинок під час показань на місці; г) вказівку на послідовність і характер проміжних дій; д) вказівку на наявність, характер і результати дослідницьких дій; е) вказівку на місце і характер виявлених додаткових доказів; є) інформацію про застосовані засоби і методи криміналістичної техніки; з) дані про вилучені речові докази; ж) вказівку на те, що особа, чиї показання перевіряються, сама визначала маршрут руху і показувала місце розташування слідів та інших речових доказів, які вилучались; і) відомості про наявність чи відсутність заяв і зауважень учасників слідчої (розшукової) дії [217, с. 37–38].

Крім загальних для кожного протоколу реквізитів, у його вступній частині необхідно відображати: попередження свідків і потерпілих про відповідальність за давання неправдивих показань та ухилення від їх давання;

короткий зміст показань обвинувачених, підозрюваних, свідків і потерпілих по суті факту, що перевіряється; мету слідчої (розшукової) дії.

Протокол слідчого експерименту – це основний процесуальний документ, у якому докладно викладаються умови, перебіг і результати проведеного слідчого експерименту. Для того, щоб протокол міг бути доказом у кримінальному провадженні, він повинен відповідати таким вимогам: 1) має складати слідчий особисто. Інші учасники слідчого експерименту можуть внести, за дорученням слідчого, лише чорнові записи, а фахівець – аудіозапис перебігу слідчого експерименту, фото- та відеофіксацію; 2) містити опис лише тих дій, які виконувалися при проведенні слідчого експерименту, у тій послідовності, у якій вони виконувалися; 3) бути складеним таким чином, щоб у ньому містилися всі необхідні реквізити, та відповідати процесуальним вимогам КПК України (ст. 104, 105 КПК України) [210, с. 330].

Будь-який протокол слідчої (розшукової) дії загалом і протокол слідчого експерименту зокрема складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

Відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України, рішення про фіксацію слідчого експерименту за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, зокрема у процесі розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить слідчий експеримент. Якщо клопотання про застосування технічних засобів фіксування заявляють учасники слідчого експерименту, таке фіксування є не правом, а обов'язком слідчого, прокурора.

Про застосування технічних засобів фіксування слідчого експерименту заздалегідь повідомляється особам, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

У протоколі слідчого експерименту має бути точно зазначено, які дії і який момент проведення слідчого експерименту фіксується за допомогою технічних засобів. Якщо здійснити безперервний запис неможливо, то кожен випадок перерви заноситься до протоколу слідчого експерименту із зазначенням причин та періоду припинення технічного документування [210, с. 331].

Враховуючи динамічність слідчого експерименту, краще застосовувати для його фіксації відеозапис, оскільки наявність повної картини експерименту значно полегшує оцінку отриманої доказової інформації.

При проведенні слідчого експерименту для встановлення можливості бачити і чути що-небудь рекомендується складати плани або схеми, у яких зазначаються: найменування об'єкта, умовні позначення, розташування світла; якщо план складений у масштабі, то його масштаб; підписи слідчого і понятих, дата складання.

Плани і схеми мають відобразити, головним чином, дислокацію учасників експерименту й об'єктів у місці його проведення. Для фіксації динамічних стадій експерименту схеми складаються стосовно кожної стадії експерименту окремо. Як відомо, схеми креслять довільно, не в масштабі, а необхідні розміри проставляють безпосередньо на відповідних ділянках [218, с. 159].

Ознайомлення з протоколом слідчого експерименту та його підписання здійснюється відповідно до загальних правил, визначених КПК України.

Висновки до розділу 2

1. Огляд місця події має особливості, залежно від місця вчинення злочину (пошкодження) майна – у приміщенні, на транспорті або на місцевості. Виокремлено сукупність матеріальних слідів, які можна виявити при проведенні огляду місця події: сліди рук, ніг, знарядь злочину, транспортних засобів, плям крові, а також знаряддя злочину й інші предмети, що кинув або втратив

злочинець. Завдання слідчого або оперативного працівника при організації роботи на місці події з матеріальними слідами повинно полягати: а) у залученні необхідних спеціалістів до огляду місця події; б) у зверненні уваги спеціалістів на об'єкти, що містять криміналістично значиму інформацію.

Під час встановлення меж огляду до ділянок місця події включали: місце, де відбувся злочин, де були виявлені сліди або предмети, що мають ознаки речових доказів (100 %); приміщення чи ділянку місцевості, де перебував злочинець безпосередньо перед вчиненням злочину (13,0 %); ймовірні шляхи прямування злочинця до місця вчинення злочину та шляхи, якими він його залишив (17,0 %); ділянку місцевості або приміщення, де були виявлені знаряддя злочину (18,0 %); інші ділянки, які були носіями слідів учиненого злочину або місця знаходження вилучених предметів, що мають відношення до події злочину (7,0 %).

Найбільш часто під час огляду місця події використовувалась фотофіксація (68,0 %), відеофіксація (25,0 %). Однією з типових помилок слідчих є поверхова фіксація в протоколі огляду місця події виявлених об'єктів (31,0 %).

2. У процесі допиту спеціаліст допомагає слідчому з'ясувати обставини провадження та правильно оцінити отримані показання. Ретельна підготовка до допиту та консультації зі спеціалістами часто не усувають можливість потрапити в скрутне становище, тому що відповіді допитуваного іноді виявляються для слідчого несподіваними. Участь спеціаліста в допиті і проведенні ним попередніх досліджень з пред'явлення досліджуваних об'єктів особі, яку допитують, дає можливість уникнути неправдивих показань

Спеціаліст, який бере участь у допиті, сприяє вирішенню таких основних завдань: визначення й уточнення мети, завдань, предмета допиту, тобто допомагає окреслити коло найбільш значущих обставин, що підлягають з'ясуванню в допитуваного; визначення припущень про версії захисту, які може висунути допитуваний; визначення доказів, необхідних для пред'явлення в ході допиту; з'ясування максимально можливого кола питань; вибір найбільш доцільних тактичних прийомів допиту; з'ясування й уточнення обставин, для розуміння яких

необхідні спеціальні знання; отримання повних, конкретних і правдивих показань, об'єктивне оцінювання їх доказового значення, зведення до мінімуму або виключення додаткових допитів.

У кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 194 КК України, у середньому допитувалось від семи до одинадцяти свідків.

Неповноту допитів виявлено у 47,0 % з вивчених матеріалів кримінальних проваджень, що негативно позначилося на якості розслідування.

3. Спеціаліст, долучаючись до слідчого експерименту, використовує свої спеціальні знання для допомоги слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів, а також для надання довідкової та орієнтуючої інформації. Спеціаліст бере участь у вивченні майбутньої обстановки проведення слідчого експерименту, учасників слідчого експерименту, що спрямовано на уявну побудову моделі вчиненого злочину.

Залучення спеціаліста до проведення слідчого експерименту надає слідчому конкретну допомогу під час виконання таких завдань: забезпечення безпеки учасників слідчого експерименту; відтворення обстановки й умов проведення дослідів, максимально наближених до події злочину; забезпечення проведення дослідів і контролю за їх виконанням; надання допомоги в проведенні дослідів; формулювання з дозволу слідчого запитань учасникам слідчого експерименту, оцінювання їх відповідей; корегування плану слідчого експерименту; використання науково-технічних засобів відповідно до поставлених завдань; тлумачення та проміжне оцінювання отриманих результатів.

РОЗДІЛ 3.

ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА

3.1. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна

Відповідно до ст. 84 КПК України, джерелом доказів у кримінальному провадженні є висновок експерта. Водночас у розслідуванні та розкритті злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, трасологічна експертиза посідає одне з головних місць. Це пов'язано з тим, що така злочинна діяльність орієнтована на матеріальні цінності, на які здійснюється вплив знаряддям також матеріального світу, а трасологія вивчає і досліджує саме матеріальні сліди-відображення. Наведені завдання та можливості такого виду експертиз створюють уявлення про ефективність використання спеціальних знань у галузі трасології з метою встановлення фактів, що мають значення для розслідування та з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Одним із злочинів проти власності є умисне знищення або пошкодження чужого майна. Зважаючи на те, що ми живемо в епоху глобальних змін не лише в Україні, а й поза її межами, час від часу окремі прошарки нашого суспільства стихійно чи організовано вивільняють своє незадоволення становищем у певній сфері життя, що супроводжується знищенням або пошкодженням державного чи приватного майна.

Крім того, завжди мали місце аналогічні злочини, що вчинялися на ґрунті побутових сварок, неприязні або з хуліганських мотивів, у зв'язку із недотриманням правил дорожнього руху на транспорті тощо.

Особливістю цих злочинів є те, що вони вчиняються переважно таємно, оскільки, в разі притягнення до відповідальності зловмиснику доведеться сплатити значну суму для відшкодування збитків.

Тому в розслідуванні та розкритті злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна, важливу роль відіграє експерт, який проводить трасологічні дослідження. Саме йому доведеться встановити зв'язок між підозрюваним, місцем події та знаряддям вчинення злочину під час проведення трасологічної експертизи.

Проблематику щодо проведення трасологічної експертизи під час розслідування злочинів проти власності досліджено в роботах Ф. Г. Амінева, Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова, Г. І. Грамовича, Л. Я. Драпкіна, В. Д. Зеленського, А. В. Іщенка, Є. П. Іщенка, Н. І. Порубова, С. В. Салтевського, Н. А. Селіванова, О. М. Сліпушко, В. Ю. Шепітько, В. В. Яременко та багатьох інших. Значущість проведених наукових досліджень нині досить велика, оскільки проведення трасологічної експертизи є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних та має на меті встановлення причетності певних осіб до злочинної діяльності, зокрема, спрямованої на знищення або пошкодження майна.

Однак питання стосовно проблеми проведення якісного огляду місця події в провадженнях щодо знищення або пошкодження майна, призначення завдань трасологічної експертизи за цією категорією злочинів потребують більш детального висвітлення.

Трасологія є окремою галуззю знань, однак входить до розділу криміналістики «Криміналістична техніка» та вивчає сліди у вузькому їх значенні. Вона вивчає механізм утворення слідів й особливості відображення взаємодіючих об'єктів з метою криміналістичної ідентифікації.

У криміналістичній літературі виділяють три аспекти дослідження слідів злочину: криміналістичний, слідоведення і трасологічний. Так, криміналістичний аспект орієнтує дослідника на використання усіх слідів злочину, як матеріальних, так і ідеальних, нанесених будь-якими об'єктами живої та неживої природи. Аспект слідоведення передбачає використання всіх матеріальних слідів. Це сліди фізичних тіл, що перебувають у будь-якому агрегатному стані, тобто сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини. Трасологічний аспект

дослідження охоплює лише ті матеріальні сліди, які відображають ознаки будови слідоутворюючого об'єкта. Тому об'єктами трасологічного дослідження не можуть бути рідинні та газоподібні речовини. Речовина, яка не має стійкої зовнішньої форми, може слугувати лише матеріалом для копіювання форми твердого тіла, утворення пофарбованих слідів, наприклад, взуття, знаряддя зламу, протектора шин тощо [219, с. 141–142].

Водночас матеріальні сліди злочину мають певні властивості, зокрема, інформативності, індивідуальності та сталості.

Інформативність означає, що слід може містити три види інформації: 1) відтворювати зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта та відповідати на запитання «Який цей об'єкт, що відображається, або його частина, що контактує?»; 2) свідчити про механізм слідоутворення, тобто відповідати на запитання «Як утворився слід?»; 3) інформувати про навички суб'єкта взаємодії, який використовує предмет в якості засобу, та відповідати на запитання «Хто діяв та якими прийомами?». Індивідуальність слідів означає тотожність об'єкта з самим собою, свідчить про неповторність сукупності його властивостей та ознак. Об'єкти індивідуального виробництва завжди тотожні самі із собою. Предмети масового виготовлення, як правило, схожі (однорідні), наприклад, гудзики, взуття на литій підшві, цвяхи, скріпки тощо. Такі об'єкти стають індивідуальними лише після їх експлуатації, коли вони набувають експлуатаційних ознак. Сталість слідів – це властивість об'єктів певний час зберігати свою зовнішню будову та внутрішню організацію. Період, протягом якого об'єкт зберігає свої ознаки та властивості, що дозволяють ототожнювати його, називається ідентифікаційним періодом. Оскільки всі об'єкти матеріального світу змінюються, сталість слід розуміти як відносну властивість, коли зміни, що настали, є такими, за яких річ ще залишається сама собою [220, с. 142]. Саме такі властивості і має встановити судовий експерт під час трасологічного дослідження представлених йому об'єктів.

Трасологічне дослідження завжди здійснюється стосовно слідів матеріального світу. Водночас предметом злочинного посягання при знищенні або пошкодженні майна виступає майно – цінності матеріального світу.

Серед науковців може виникнути питання щодо спірності належності поняття «майно» до об'єктів матеріального світу. Однак ми поділяємо думку А. А. Патики та вважаємо, що поняття «майно» значно вужче поняття «власність» [221].

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Звертаємо увагу, що в тексті статті поняття «річ» та «майно» ототожнюються [222].

За тлумачним словником української мови, майно – це речі, які комусь належать; рідко – рухомість, нерухомість [223]. Тому дотримуємося цієї думки.

У загальній криміналістиці джерела інформації поділяються на три групи: особистісні, речові та змішані (складні або системні). Ця класифікація підходить для систематизації джерел інформації при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі знищенням та пошкодженням майна, зокрема:

1) особистісні джерела – це люди, які ідеально відображають реальну дійсність. У кримінальному процесі люди – джерела криміналістичної інформації – це підозрюваний, обвинувачуваний, потерпілий, свідок, спеціаліст, цивільний позивач та відповідач. Вони зберігають у пам'яті інформацію про подію злочину у вигляді розумових образів – слідів пам'яті. За характером формування слідів пам'яті джерела інформації також поділяють на: 1) осіб, які безпосередньо сприймали або брали участь у знищенні або пошкодженні майна (підозрюваний, обвинувачуваний, свідок-очевидець); 2) осіб, які опосередковано сприймали подію цього злочину (свідки-неочевидці, поняті, технічні помічники, спеціалісти); 3) сторонні особи, які не причетні до знищення або пошкодження майна, але володіють іншою інформацією (професійними знаннями, досвідом) (спеціалісти);

2) речові джерела – це матеріальні сліди вчинення знищення або пошкодження майна. Речі є джерелами криміналістичної інформації та поділяються на такі підгрупи: 1) об'єкти безпосереднього злочинного посягання: речі, цінності, гроші, транспортні засоби, оргтехніка, тварини, об'єкти рослинного та біологічного походження, тканини та органи людини тощо; 2) знаряддя знищення або пошкодження майна – інструменти, предмети, зброя, фізичні явища, сильнодіючі, наркотичні та радіоактивні речовини тощо; 3) предмети обстановки місця події – матеріальне середовище (стілець, стіл, будова, обстановка рухома та нерухома тощо); 4) предмети, залишені злочинцем, пособниками на місці події (головний убір, недопалок, сірник, запальничка тощо); 5) речі, що випадково потрапили чи умисно залишені на місці події після знищення або пошкодження майна;

3) змішані (складні або системні) джерела інформації – це джерела, які виникають у результаті поєднання двох попередніх (простих) джерел. Поєднуючись, ці джерела утворюють систему «особа – річ», яка є окремим джерелом інформації. Тобто під час певних процесуальних дій, при поєднанні ідеальної (отриманої від особи) та матеріальної (з речі) інформації, отримується нова інформація про обставини злочину. Наприклад, спеціаліст, користуючись своїми знаннями (ідеальною інформацією), дослідивши слід взуття (матеріальну інформацію), встановив приблизний зріст власника сліду, хоча сам слід безпосередньо це не відображає, тобто отримав інформацію зі змішаного джерела [224, с. 145–147].

Враховуючи зазначені обставини, основним джерелом надходження об'єктів для трасологічного дослідження є проведення огляду місця події.

Обстановка на місці події у провадженнях щодо знищення або пошкодження майна може включати в себе всі види трасологічних слідів, що утворились унаслідок механічного, хімічного, біологічного й температурного впливу.

До слідів механічного впливу можуть належати сліди тиску, ковзання, тертя, розпилювання, свердління тощо. Їх виявляють як окремо, так і в поєднанні з іншими слідами. А від правильної фіксації та вилучення таких слідів залежить наступне моделювання слідоутворювального об'єкта, встановлення джерела його походження та ідентифікація.

Якщо ж на місці події виявлене саме знаряддя вчинення злочину, спеціалісту, при його огляді, необхідно звернути увагу на дві групи механічних слідів, зокрема: залишені на об'єкті (знарядді) під час його виробництва та набуті час його експлуатації (у т. ч. під час вчинення злочину).

Знищення або пошкодження майна за допомогою хімічних речовин також доволі розповсюджене явище. Хімічні речовини, як правило, використовуються як: 1) знаряддя зламу; 2) знаряддя знищення майна; 3) знаряддя для пошкодження майна.

Наприклад, для відкриття/зламу запираючих пристроїв сховища з майном може використовуватись рідкий азот, який викликає глибоке заморожування різних матеріалів, а при нагріванні до 20 градусів за Цельсієм утворює 700 л газу з 1 л азоту. Також можуть використовуватись різні соляні розчини й кислоти, зокрема, сірчана кислота.

Однак частіше хімічні речовини використовуються для знищення або пошкодження майна, шляхом провокування виникнення хімічних реакцій між хімічними елементами речовини (знаряддя злочину) і майна (предмета злочинного посягання), що призводить до зміни властивостей майна та його знецінення. Окремі речовини у значній концентрації, при контакті з різними поверхнями залишають характерний слід, що нагадує танення, зокрема, сліди розливу на ґрунті.

Одним із прикладів знищення майна хімічними речовинами є умисне забруднення нафтопродуктами штучного водоймища рибного господарства з метою отруєння промислової риби [228, с. 284].

Останніми роками, у зв'язку із збільшенням в Україні автомобілів та відсутності належної кількості паркувальних місць, набули поширення випадки пошкодження автомобільного лакофарбового покриття шляхом нанесення розчину діамантового зеленого (зеленки), гальмівної рідини, кислотних розчинів тощо, що залишають стійкий слід на покритті тривалий час, змінюють покриття назавжди або взагалі призводять до знищення лакофарбового покриття.

Трасологічними слідами біологічного походження можуть бути будь-які плями (потожирові, крові, слини, сечі тощо), сліди зубів, відбитки інших частин тіла, волосся. Наприклад, при дослідженні на місці події плями крові можна встановити висоту, кут, напрям падіння краплі, руху її пораненого власника, швидкість руху, місце уповільнення та зупинки. Ці сліди можуть бути умисно або не навмисно залишені злочинцем на місці вчинення знищення або пошкодження майна.

Також на місці вчинення знищення або пошкодження майна можуть бути виявлені сліди термічного впливу, а саме: сліди підпалу або пожежі, застосування низьких температур, зокрема, недотримання температурного режиму в холодильних камерах при зберіганні рідин або продуктів харчування (фруктів, овочів).

Під час проведення огляду місця події в домоволодінні, де мало вчинено знищення або пошкодження майна, важливо зафіксувати взаємне розташування залишків знищеного майна стосовно тих предметів, які розташовані неподалік. Так, наприклад, при фіксації взаємного розташування автомобіля та пляшки із запахом бензину, що стояла поруч, 20–30 см між ними можуть повністю спростувати версію щодо підпалу та підтвердити версію щодо інсценування, наприклад, для отримання страхового відшкодування [228, с. 286].

Припустимо, що коли при проведенні огляду місця події мало місце застосування оптимального в цій конкретній ситуації варіанта використання основного та допоміжних засобів фіксації (у таких випадках доцільно використовувати такий варіант застосування засобів фіксації, який забезпечить

фіксацію якомога більшого обсягу інформації, що може бути умовно позначений як тотальний), тобто протокол слідчої (розшукової) дії має достатній обсяг доказової інформації, фотознімки автомобіля та оточуючої обстановки, а схеми таплани домоволодіння, де було виявлено автомобіль, виконані з урахуванням рекомендацій криміналістики, вилучені предмети зі слідами, знаряддя вчинення злочину та інші речові докази, тоді матеріали кримінального провадження забезпечують можливість встановлення істини у провадженні навіть у тому разі, коли домоволодіння, де було виявлено автомобіль, буде вщент знищене одразу після закінчення слідчої (розшукової) дії [225, с. 114].

Тому перед вилученням фрагментів із трасологічними слідами з місця події вкрай важливо спочатку провести вузлову та детальну фото- або відеозйомку об'єкта, на якому він знаходиться, загалом.

У випадках розслідування проваджень за фактом вчинення неочевидного злочину, при невстановленні особи підозрюваного, слід за найбільш короткі строки (у тяжких злочинах – протягом доби) направити вилучені об'єкти на судову експертизу. Це виправдано, оскільки під час огляду місця події можуть бути вилучені сліди рук, взуття, інші об'єкти та речові докази (кулі, гільзи, предмети одягу тощо), експертні дослідження яких з подальшим внесенням інформації до системи криміналістичної реєстрації дозволяє встановити за «гарячими слідами» особу підозрюваного [226, с. 575].

Безумовно, усі згадані вище сліди є корисними для процесу доказування за даною категорією злочинів. Однак не усі вони підпадають під трасологічне дослідження. Так, відповідно до наказу № 53/5 від 08.10.1998 р. трасологічна експертиза має підвиди, а саме: дактилоскопічна експертиза, експертиза слідів ніг людини та взуття, слідів лап та зубів тварин, слідів зламу та інструментів та засобів виробництва масових виробів, замикальних та запобіжних пристроїв, цілого за частинами, холодної зброї та експертиза вузлів [227].

Згідно з п. 5.1 цього наказу, серед основних завдань трасологічної експертизи виділяють такі: 1) ідентифікація або визначення родової (групової)

належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; 2) діагностика (встановлення властивостей, станів) об'єктів; 3) ситуалогічні завдання (встановлення механізму слідоутворення тощо); 4) встановлення фактів, що належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів.

Важливою особливістю, яка впливає на результати проведеного трасологічного дослідження, є сукупність об'єктів, які слід надіслати експерту, зокрема такі як: 1) слід з об'єктом носієм, а за неможливості – копія сліду; 2) об'єкт, яким можливо був залишений слід; 3) за необхідності схеми та дані про місце, час виявлення слідів, умови, у яких були об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу [228].

Під час підготовки матеріалів на експертизу особливу увагу слід звернути на упакування усіх об'єктів. Наприклад, досліджувані об'єкти упаковують ще у процесі огляду місця події і саме там слід забезпечити такий вид упаковки, щоб уберегти слід від пошкодження у процесі транспортування чи збереження до направлення на експертизу. Мається на увазі те, що поверхня предмета, на якому є сліди, наприклад сліди рук, різні нашарування тощо, не повинна контактувати з матеріалом упаковки. Водночас порівняльні зразки упаковуються таким матеріалом, але окремо від досліджуваних об'єктів.

Важливим для вирішення завдань є формулювання питань експерту. Так, питання мають містити інформацію про вид сліду, місця його виявлення, найменування предмета, яким згідно з припущенням утворено слід, місця вилучення цього предмета, а якщо питання ставиться стосовно певної особи, то її прізвища, ім'я та по батькові (повністю) [229, с. 527–528].

Розглянемо деякі підвиди трасологічної експертизи. Так, дактилоскопія – розділ трасології, що вивчає будову шкіряних візерунків на пальцях рук людини для використання їх слідів з метою ототожнення, а також реєстрації та розшуку

злочинців. Вона включає в себе також пальмоскопію та плантоскопію, що вивчають візерунки долонь рук та стоп ніг людини.

Головним завданням дактилоскопічної експертизи є: 1) встановлення на предметах обстановки місця події невидимих або слабовидимих слідів та придатності їх для ідентифікації особи; 2) ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події; 3) визначення механізму слідоутворення, особливостей будови руки, яка залишила слід тощо.

Важливою є також експертиза слідів ніг людини та взуття. Головними завданнями цього виду трасологічної експертизи є ідентифікація людини за слідами: босих ніг, шкарпеток, панчіх, взуття та вирішення діагностичних завдань зі встановлення особливостей пересування людини, розміру взуття, зросту людини тощо [228, с. 287].

За слідами ніг (взуття) можливо з'ясувати напрям руху осіб до місця події, як вони там пересувались, куди пішли, організувати переслідування винних. За слідами ніг можна встановити обставини вчинення злочину та деякі особливості суб'єкта, який їх залишив (що необхідно для його розшуку), ототожнити людину (його взуття). Рідше зустрічаються сліди босих ніг. В об'ємних слідах ніг особливості стопи відображаються більш повно: видно папілярні візерунки та різні дефекти шкіряного покриву: мозолі, шрами, рубці, складки тощо. Трасологічна експертиза слідів ніг призначається для встановлення фактичних обставин справи, загальних і характерних ознак взуття та самого злочинця (по доріжці слідів), а також ототожнення взуття, вилученого у підозрюваного [230, с. 159].

Сліди знарядь злому та інструментів і робота з ними являють собою окремий розділ трасології, який присвячено дослідженню різних механічних слідів від знарядь злому, інструментів, виробничих механізмів, а також замків, замикаючих пристроїв, пломб тощо [231, с. 126].

Сліди, залишені на місці події знаряддям зламу, залежать від виду застосованого знаряддя, властивостей матеріалу перепони та способу зламу. На

трасологічну експертизу слід направляти всі об'єкти зі слідами зламу. Для вирішення завдань щодо ідентифікації у розпорядження експертів передають також самі знаряддя зламу (якщо вони до цього часу виявлені та вилучені). У випадках, коли неможливо направити на експертизу сам предмет (об'єкт) зі слідом, направляються зліпки з цих слідів [232, с. 169].

Експертизою цілого за частинами встановлюється, чи мають частини предмета (знайдені уламки, шматки, осколки тощо) спільну лінію (поверхню) розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле.

Іноді при розслідуванні розглядуваних злочинів необхідно призначати експертизу вузлів та петель. Звичай об'єктами досліджень є вузли та петлі, що виконані (утворені) на мотузках, ремнях тощо. Перед направленням об'єкта на експертизу доцільно сфотографувати вузол з усіх боків за правилами масштабної зйомки для усунення труднощів дослідження у випадках, коли в процесі експертизи проводитимуться експерименти (розв'язування і зав'язування вузла тощо). Слідчому забороняється розв'язувати вузол [233].

3.2. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна

Пожежа – це складне фізико-хімічне явище неконтрольованого горіння, яке супроводжується утворенням специфічної слідової картини. Тому, як ми зазначали, розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки вимагає застосування різноманітних спеціальних знань на різних його етапах. Однією з форм використання спеціальних знань є призначення та проведення судових експертиз. Судова експертиза під час розслідування злочинів дає змогу використовувати можливості сучасних науково-технічних засобів, розширюючи таким чином пізнавальні межі слідства та суду,

нерідко є ефективним та результативним способом встановлення важливих обставин провадження [234, с. 170].

Порядок призначення судових експертиз, обов'язки, права та відповідальність експертів, суб'єкти експертної діяльності, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів визначено КПК України [235], Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. [236], Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 [237], наказом МВС України «Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами» від 24 липня 2017 р. № 621 [238] та іншими нормативно-правовими актами.

Різноманіття предметів дослідження вимагає різнобічних знань обізнаних у цьому осіб (експертів), які проводять спеціальні дослідження (експертизу) явищ, пов'язаних з пожежею, вибухом, деформацією тощо.

Враховуючи те що злочини, пов'язані зі знищенням або пошкодженням майна, найчастіше вчиняються шляхом підпалу, найпоширенішим видом судових експертиз, що призначаються при розслідуванні таких злочинів, є пожежно-технічна. Це пов'язано з тим, що висновок даної експертизи суттєво впливає на вирішення питання щодо причини пожежі, зокрема, про наявність підпалу або його відсутність.

Сучасний рівень розвитку пожежно-технічної експертизи дозволяє вирішувати широке коло завдань ідентифікаційного і діагностичного характеру. Розроблені досить надійні методики дослідження проб, вилучених з місця пожежі, вибуху, на наявність у них слідів легкозаймистих і горючих рідин нафтового ряду, вибухівки [209, с. 192].

Легкозаймисті і горючі рідини (ЛЗР і ГР) є одними з основних засобів для здійснення підпалів. При відпрацюванні версії про підпал одним з головних завдань працівників ДСНС і слідства є виявлення і вилучення речових доказів для подальшого їх дослідження з метою виявлення залишків ЛЗР і ГР. Об'єктами-носіями залишків ЛЗР і ГР можуть бути різні за своєю природою речовини і предмети, наприклад, деревина, ґрунт, тканина, скляний посуд та його залишки тощо.

Залишки ЛЗР і ГР, що збереглися на місці пожежі, передусім легких (бензинів, розчинників для лаків і фарб), за рахунок дифузії та випаровування легко втрачаються протягом короткого проміжку часу, тому своєчасне їх вилучення, правильне пакування і швидке доставляння до лабораторії є важливим чинником для здійснення подальших досліджень [239].

В окремих випадках, коли на місці пожежі виявлено краплі або розтікання невідомої рідини, їх слід збирати шприцом, скляними капілярами, у крайньому разі ватяними тампонами або фільтрувальним папером. Чистий зразок використаної вати або паперу також повинні надаватися для порівняльного дослідження. Змочені рідиною тампони, папір складають в ємність, що герметично закривається, наприклад, у скляну банку з гвинтовою кришкою. При збиранні на місці пожежі рідини необхідно вживати заходів, що виключають її контакт зі шкірою рук. Якщо на місці пожежі виявлено залишки ГР у пляшці, їх слід закупорити чистою поліетиленовою або корковою пробками. Якщо залишок ГР виявлений у тарі, яку неможливо герметизувати (банка, бідон, розбита пляшка тощо), рідину потрібно перелити в чисту пляшку (пробірку) зі скляною, корковою або поліетиленовою пробкою (але не гумовою).

У більшості випадків пожеж залишки ЛЗР і ГР сорбуються в різних предметах-носіях. Завдання особи, яка проводить огляд місця пожежі, у цьому випадку полягає у визначенні, виходячи з припущення про місце виникнення пожежі, об'єктів ділянки конструкцій і предметів, на які могли потрапляти ГР і на яких вони могли зберегтися під час пожежі. Такими є, насамперед, не обвуглені

ділянки конструкцій і предметів, які були тим чи іншим чином закриті (екрановані) від дії полум'я і теплового випромінювання. Це пази шпунта в паркеті й дошках підлоги, їх тильна сторона; основа підлоги, виконана у вигляді лаг, обрештування, прошарку та підстилкового шару; пази в меблях; підлога під шафами, ліжками, іншими меблями.

За результатами проведених досліджень, майже при будь-яких режимах тління і полум'яного горіння в шпунті, на нижній стороні паркету, дощатої підлоги, на поверхні чорнової підлоги (на ділянках, які не мають явних ознак термічної деструкції) зберігаються залишки бензину, гасу, а також інших ЛЗР і ГР [240].

Дуже добре вбирають у себе залишки горючих рідин – тканини, вата, поролон, а також інші рихлі і пористі матеріали: ґрунт, тирса, шлак, зерно, крупи. Конструкції з бетону, поверхні (у тому числі підлоги), покриті кам'яною керамічною плиткою або виготовлені з інших малопористих матеріалів, погано вбирають у себе залишки ЛЗР і ГР. Тому шукати на них після пожежі залишки рідин, як правило, безперспективно.

Під час пошуку ділянок, на яких доцільно відбирати проби для виявлення залишків горючих рідин, обов'язково слід орієнтуватися по запаху. Ніс людини – достатньо чутливий інструмент, який часто допомагає зорієнтуватися при відборі проб і вибрати ділянки, на яких зробити це найдоцільніше. Водночас відсутність явного стороннього запаху ще не є підставою для того, щоб не відбирати проби на ЛЗР. У найбільш підозрілих місцях і, насамперед, в осередку, якщо там збереглися зазначені вище матеріали, здатні містити в собі залишки ЛЗР та ГР, робити це слід обов'язково.

1. Відбір проб деревини. Глибина відбору проб деревини визначається, насамперед, можливою і глибиною проникнення рідини в деревину. Як показують дослідження, навіть через не пофарбовану, але позбавлену дефектів (сучки, тріщини) поверхню дошки (впоперек волокон) нафтопродукти проникають неглибоко (як правило, не більше ніж на $0,2\div 0,4$ мм).

За наявності на поверхні дефектів (сучків, тріщин тощо) дифузія в деревину спостерігається на всю глибину. З торця дошки по річних кільцях нафтопродукти проникають значно краще (на 80–90 мм). Отже, при відборі проб для дослідження необхідно дотримуватися таких рекомендацій: відбирати пробу деревини без дефектів з поверхні на глибину не більше 1 мм. Особливу увагу слід приділяти тріщинам і сучкам, висвердлюючи або вирубуючи їх на всю глибину, збираючи для аналізу стружки або тріски; для визначення ЛЗР і ГР або їх залишків на торцевій поверхні необхідно вилучати торцеву частку конструкції завдовжки 9–10 см.

Відбирати проби слід з не обвуглених ділянок деревини, наприклад, по периметру характерних обвуглених плям, які залишаються на поверхні матеріалів, що згорають, при вигоранні рідини. Збереження залишків ЛЗР і ГР на поверхнях, що мають сліди термічної дії, або обвуглились, малоймовірно.

2. Відбір проб тканин. На відміну від відбору проб деревини відбір проб тканин, вати, ватину, поролону і подібних матеріалів не викликає труднощів. Якщо зразок не можна відібрати для дослідження цілком, тоді вирізається ділянка, на якій виявлені або можуть бути виявленими ЛЗР і ГР, або відчувається будь-якій сторонній запах.

Нафтопродукти й їх залишки зберігаються в тканині навіть при її обгоранні (насамперед, це стосується шерстяних і напівшерстяних тканин). Для дослідження слід відбирати як обгорілі ділянки тканин, так і цілі.

3. Відбір проб ґрунту й інших сипучих матеріалів. Відбір проб ґрунту, в якому можуть бути залишки ЛЗР і ГР, проводять лопаткою, широким ножом або шпателем. З їх допомогою акуратно зрізають верхній шар ґрунту. Спеціальні дослідження проникаючої здатності ЛЗР стосовно до різних типів ґрунту не проводилися, проте відбір зразків можна вважати достатнім з глибини 2–3 см нижче прогрітого вогнем шару.

Проби об'єктів-носіїв залишків ЛЗР і ГР пакують в окремі скляні банки зі щільними пробками або в поліетиленові мішки. Тара має бути чистою і

герметичною, мішки повинні бути нові і непошкоджені. Після пакування проби поміщають у мішок, його горловину зав'язують подвійним вузлом. За можливості, варто запаяти мішок. Номер проби та місце її відбору зазначають на бирці, прив'язаній до горловини мішка. Мішки з окремими пробами поміщають у загальний мішок, який також герметично зав'язують, запечатують, забезпечують биркою та вказують, де, коли і ким вилучені проби, і направляють із супровідним листом на дослідження в лабораторію. У разі затримки з відправкою проб їх необхідно зберігати в холодильнику.

Вилученню для дослідження об'єктів електротехнічного призначення повинен передувати загальний огляд електромережі в зоні пожежі. Має бути встановлено та зафіксовано в протоколі огляду місця пожежі положення вимикачів і стан засобів захисту по всій лінії електропостачання згорілого приміщення. За неможливості вирішення цих питань на місці пожежі пристрій вилучається і направляється для подальшого дослідження. Під час огляду бажано скласти схему енергопостачання згорілого приміщення, в крайньому випадку – блок-схему.

Найретельніше оглядають осередок пожежі. У ньому візуально досліджують усі наявні енергоспоживачі й електрокомунікації. Відсутність ознак аварійних режимів на електроприладах і частинах електропроводів фіксується в протоколі огляду. Якщо виникають суперечності або не можна встановити візуальним оглядом непричетність об'єкта до виникнення пожежі, його вилучають для лабораторних досліджень. Вилученню підлягають також усі виявлені в осередку об'єкти зі слідами аварійних режимів роботи.

4. Проводи зі слідами оплавлень. Для встановлення причин руйнування струмопровідних жил необхідне повне вилучення речових доказів. Вилученню підлягає ділянка провідника, приєднана до клеми електрощита, завдовжки 0,5 м, а також ділянка, найбільш віддалена від електрощита, зі слідами руйнування до місця, де відсутні видимі пошкодження ізоляції [246, с. 145]. Якщо необхідна частина проводки не вціліла, вилучається те, що залишилося, оскільки при

неповному вилученні втрачається певна інформація. Ує стосується передусім діагностування режимів роботи електромережі при її перевантаженні. Якщо електрощит розташовувався поза зоною пожежі, наприклад в іншому приміщенні, і лише там збереглася проводка, її необхідно вилучити.

За можливості запакувати всю проводку, її можна розрізати на фрагменти. Кожен фрагмент необхідно позначити ярликом, вказавши на ньому номер місця розрізу, щоб надалі особа, яка вивчатиме його, могла скласти відрізки в правильній послідовності. Під час пакування не можна деформувати оплавлені ділянки.

На ярликах необхідно зазначити місце вилучення і належність провідника конкретної ділянки електроустановки, просторове розташування дроту (вертикальне, горизонтальне або похиле) і спосіб його кріплення. Ці ж відомості мають бути відображені на електричній схемі об'єкта.

Вилучення провідників з місця пожежі автотранспорту як речових доказів здійснюється в тих випадках, коли в результаті огляду автомобіля встановлено просторово-часовий зв'язок між аварійним режимом у його електромережі й осередком виникнення пожежі. Як речові докази мають бути вилучені відкрито прокладені дроти з мідними жилами будь-якого перетину, що мають оплавленим. Причому довжина провідників має бути, за можливості, найбільшою. Мінімальна довжина дроту, що має локальні оплавлення, – 20 см.

5. Електроприлади і устаткування. Усі малогабаритні електронагрівальні прилади (чайники, кип'ятильники, фени, праски, калорифери, грілки, електрокаміни тощо) та їх залишки, виявлені н осередку пожежі, підлягають обов'язковому вилученню та відправленню на дослідження з метою встановлення їх причетності (або непричетності) до виникнення пожежі. Якщо прилад у момент пожежі не був увімкнений або перебував у неробочому стані, то його вилучати не слід. Проте потрібно зазначити цей факт у протоколі огляду місця пожежі.

У протоколі також відображаються взаємне розташування електроприладів і матеріалів, що згоріли, наявність локальних зон термічного ураження (особливо прогарів) у місці, де розташований прилад.

Електронні прилади, теле-, відео- і радіоапаратура з ознаками аварійних режимів роботи та їх обгорілі залишки вилучаються і направляються на дослідження повністю. Це ж стосується й іншої малогабаритної побутової техніки.

З обгорілих холодильників вилучаються та направляються на дослідження окремі вузли і пристрої: пускове реле, терморегулятор, електродвигун. Стан холодильника після пожежі в цілому (зони вигорання фарби, деформації металу, наявність кольорів мінливості на сталі тощо) описується в протоколі огляду.

Аналогічним чином вчиняють з іншими приладами й устаткуванням, які, враховуючи їх габарити, не можуть бути вилучені для дослідження повністю.

Дріт з електровилкою вилучають разом з електроприладом, при цьому в протоколі огляду місця пожежі фіксують його положення на момент огляду, наявність (або відсутність) кіптяви на штирях вилки й отворах розетки. Необхідно мати на увазі, що під час пожежі при досить інтенсивному горінні часто відбувається руйнування дроту, розеток, вилок. У цьому випадку їх залишки потрібно шукати в пожежному смітті та вилучати разом із залишками електроприладу. Відпалені проводи зі згорілою ізоляцією дуже крихкі, тому поводитися з ними треба обережно, щоб не зруйнувати повністю.

Залишки ламп розжарювання, які знаходилися в осередку пожежі, також підлягають вилученню для дослідження. За результатами вивчення цоколя, електродів лампи, а також осколків колби можна встановити вплив аварійного режиму роботи лампи на виникнення пожежі. Тому слід шукати вказані залишки в пожежному смітті, а в разі їх виявлення акуратно пакувати (цоколь і електроди – окремо, осколки скла – окремо) та направляти на дослідження.

Люмінесцентні світильники, розташовані в осередку пожежі, для дослідження вилучаються повністю, разом зі струмопідвідними дротами. У

крайньому випадку, за неможливості повністю вилучити світильник (світильники), вилучають окремі їх елементи (дроселі та стартери).

При вилученні всіх без винятку електроприладів, комутаційних пристроїв, дротів тощо їх попередньо фотографують у тому положенні, у якому їх було виявлено, а на електричній схемі, що додається до протоколу, зазначають місце, де вони були підключені. За неможливості встановити належність дроту або електроприладу до конкретної ділянки електросхеми або блок-схеми, місце вилучення слід зазначити на плані місця пожежі.

При вирішенні питання про причину пожежі для дослідження можуть вилучати й інші об'єкти. Це окремі деталі машин, механізмів, приладів. Підставою для вилучення їх є наявність локальних оплавлень, прогарів, слідів тертя на нерухомих частинах машин та інших ознак. Наприклад, під час відпрацювання окремої версії про причину пожежі в автомобілі, крім електроустаткування, можуть вилучати іскрогасники, деталі паливної апаратури (карбюратори).

Вилученню підлягають виявлені в осередку обгорілі залишки речовин і матеріалів невідомого походження, залишки пляшок, балончиків, іншої тари або пристрої невідомого призначення [246, с. 147].

Факт відбору проб матеріалів на дослідження має бути зафіксовано в протоколі огляду місця пожежі або в спеціальному протоколі вилучення проб.

Усі точки відбору проб наносять на план місця пожежі, які за необхідності супроводжують короткими коментарями. Один примірник плану з точками відбору проб додають до протоколу огляду місця пожежі, а другий направляють разом з пробами до лабораторії.

Кожну пробу пакують у надійно закритий пакетик або ємність, на якому (якій) зазначають номер проби, а всі разом – у поліетиленовий пакет. Пакет запечатують та опломбовують і відправляють до лабораторії разом із супровідним листом, планом місця пожежі з точками відбору проб, таблицею з результатами вимірів.

Речові докази за особливостями вилучення, пакування і транспортування умовно можна поділити на предмети і сліди. Предмети необхідно брати до рук обережно, щоб на них не знищити або не пошкодити сліди. Сліди можуть бути у вигляді відбитків, нашарувань, кіптяви, просочених ділянок матеріалів, залишків рідин, оплавлень струмопровідних жил, обвуглення чи характерних пошкоджень матеріалів, шару окалини металу, залишків покриттів, запахів тощо [246, с. 247].

Дослідження речових доказів проводиться зазвичай у лабораторних умовах у порядку розгляду певних версій про місце і причину виникнення горіння.

Для збереження речових доказів слід забезпечити правила їх вилучення, що наведено вище, та створити умови (місце, температурно-вологісний режим, облік тощо) для зберігання.

У разі призначення пожежно-технічної експертизи слід враховувати її можливості у встановленні причин пожежі і, зважаючи на це, належним чином готувати матеріали для направлення експерту.

Встановлення причин пожежі неможливе без участі фахівців пожежної справи, інженерів-електриків, хіміків, фізиків, технологів та ін. Це обумовлено специфікою слідів, що залишає пожежа. Їх виявлення та оцінка пов'язані з дослідженням характеру уражених вогнем предметів, у тому числі електропроводів, запобіжників, вимикачів, інших приладів; впливу знарядь, інструментів; медико-біологічних слідів; слідів і продуктів горіння (вугілля, кіптяви, диму тощо); інших слідів [241, с. 171].

У цьому контексті вважаємо слушною думку А. В. Мішина, який вважає, що вибір моменту призначення експертизи визначається завданнями, поставленими перед експертом, а також тим, якою мірою слідчий на тому чи іншому етапі розслідування в змозі забезпечити експерта матеріалами для проведення усебічного й повного дослідження. Практика показує, що зазвичай необхідність у проведенні пожежно-технічної експертизи виникає на початковому етапі розслідування, оскільки експертний висновок допомагає вирішити одне з першочергових слідчих завдань – установлення причини пожежі [242, с. 107].

Аналогічну позицію з даного питання має Е. В. Лантух, який зауважує, що максимально результативною пожежно-технічна експертиза буде тоді, коли її призначають одразу ж після огляду місця події або її проведення за часом та місцем збігається з оглядом [243, с. 109].

На нашу думку, основним об'єктом пожежно-технічної експертизи є саме місце пожежі. Необхідність дослідження експертом місця пожежі викликана особливостями об'єктів експертизи, якими є обгорілі частини будівель, споруд, протипожежний інвентар, різні механізми та матеріали, залишки згорілих речовин. На місці пожежі експерт може оцінити ознаки, які в сукупності дають змогу виявити причину пожежі. Крім того, не кожен речовий доказ (через розміри чи з інших причин) може бути вилучено з місця пожежі, а в матеріалах слідчого огляду не завжди можливо повністю відобразити обстановку пожежі та зафіксувати окремі деталі, що мають вирішальне значення для встановлення осередку пожежі. Тому висновок експерта, заснований лише на матеріалах провадження, часто робить його неповним та необґрунтованим.

Обираючи момент для призначення експертизи, слідчий, як правило, повинен зважати на необхідність забезпечення експерту можливості дослідження місця пожежі в обстановці, найбільш наближеній до умов виникнення та розвитку пожежі. На нашу думку, таку можливість може бути забезпечено лише в тому разі, коли пожежно-технічна експертиза призначається одразу після слідчого огляду або ж її проведення збігається з ним.

Експертиза, що призначається під час розслідування кримінальних проваджень про знищення або пошкодження майна, обумовлюється предметом дослідження. Поряд з пожежно-технічною це може бути криміналістична експертиза, що призначається, як правило, для вирішення питань про тотожність (ідентифікація особистості за слідами пальців рук, босих ніг, взуття, слідів протекторів автопокришок та ін.; за почерком; ідентифікація вогнепальної зброї за стріляними гільзами і кулями; ідентифікація цілого по лінії розриву, розрізу,

розлому; ідентифікація знарядь злому за слідами на дверях і віконних рамах тощо), товарознавча, хімічна, електротехнічна та інші експертизи.

Проведення експертизи можливе тільки на основі вичерпних матеріалів, зафіксованих слідчим у процесуальних документах. Експертові мають бути надані всі необхідні матеріали (зразки, документи) кримінального провадження.

При з'ясуванні умов, що сприяють розвиткові та поширенню вогню як важливого елементу криміналістичної характеристики таких злочинів, повинна бути надана оцінка діям керівника гасіння пожежі та особового складу пожежних підрозділів, оскільки однією з таких умов можуть бути несвоєчасні або неправильні дії з гасіння пожежі [163, с. 162].

Таку оцінку має надати фахівець, який володіє спеціальними знаннями не тільки у сфері пожежної справи, а й пожежної тактики. У зв'язку з цим, при розслідуванні злочинів, учинених шляхом підпалу, за допомогою пожежно-тактичної експертизи має бути досліджено питання про тактику гасіння пожежі й зв'язки з її розвитком та настанням тяжких наслідків, що у кримінальних провадженнях даної категорії є обставиною, яка підлягає доказуванню [163, с. 163].

Головними завданнями пожежно-технічної експертизи є встановлення таких важливих для розслідування означеної категорії порушень даних, як визначення осередку пожежі, шляхів і часу виникнення горіння, причини виникнення пожежі та її динаміки в часі й просторі, визначення пожежонебезпечних властивостей речовин і матеріалів, а також відповідності технічного стану об'єкта протипожежним нормам [163, с. 171].

Широке коло питань, що вирішуються у процесі проведення пожежно-технічної експертизи, зумовили її класифікацію. Так, Л. М. Авіліна розподіляє пожежно-технічну експертизу на п'ять видів:

- 1) експертиза осередку пожежі, шляхів та часу розповсюдження вогню;
- 2) експертиза механізму утворення джерел запалювання, пов'язаних з виявом електричної енергії;

3) експертиза механізму утворення джерел запалювання, пов'язаних з виявом механічної енергії та експлуатацією установок вогневої дії;

4) експертиза займання речовин і матеріалів від джерел запалювання різного походження;

5) експертиза самозапалювання пожежного навантаження [244].

С. І. Зернов виділяє три види експертиз, що належать до пожежно-технічних:

- експертиза місцезнаходження осередку пожежі та її динаміки;
- експертиза механізму виникнення вогню;
- експертиза умов, які сприяють виникненню та розвитку пожежі [245, с. 16–20].

Отже, як основний критерій для класифікації пожежно-технічної експертизи вчені використали різні аспекти об'єктів дослідження даного виду експертних досліджень. Однак низка науковців не підтримують таку позицію і пропонують як критерій поділу судових пожежно-технічних експертиз використовувати завдання експертного дослідження.

Схожу класифікацію наведено й у роботі В. Д. Безвесільного та О. Ф. Дьяченка. Учені, зокрема, здійснили розподіл напрямів пожежно-технічної експертизи за питаннями діагностичного характеру, що вирішуються в процесі експертного дослідження:

1. Установлення осередку пожежі:
 - Де знаходився осередок пожежі за наявності вказаних вихідних даних?
 - З якого місця розпочалася пожежа?
 - Що почало горіти раніше (підлога, стіни або ін.)?
 - Яким чином розповсюджувалося горіння?
 - Чи не є місце максимальної глибини вигорання підлоги в даному місці осередком пожежі?
 - Де виникло початкове горіння: усередині обладнання чи зовні?

– Чим пояснюється незбігання осередку пожежі з місцем, де відбулося коротке замикання електропроводки, унаслідок дії факторів якого виникла пожежа?

2. Діагностика горючого середовища та динаміка горіння:

– Чи могло відбутися самоспалахування названих матеріалів і предметів на місці, де утворився осередок пожежі? Якщо так, то за яких умов?

– Чи не відбулося самозаймання певних речовин і матеріалів в умовах, що передували виникненню пожежі?

– Чи існували суперечності між умовами, необхідними для горіння наявних матеріалів пожежного навантаження, та свідченнями про виникнення і наслідки пожежі?

– Чи припустиме на території (у приміщенні) накопичення горючих матеріалів у місці постійної присутності засобів, що володіють енергією запалювання?

– Скільки часу необхідно для повного згорання даних матеріалів, предметів за вказаних умов?

– У який час виникло горіння?

– До якого виду належить матеріал (речовина), що горів, судячи із вказаного кольору диму або полум'я?

3. Діагностика взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем:

– Унаслідок дії якого засобу (знаряддя, пристосування тощо) утворилося джерело запалювання?

– За який проміжок часу повинно розпочатися горіння даного матеріалу від тліючого тютюнового виробу за вказаних умов?

– Чи існує причинний зв'язок між дією потенційних джерел запалювання і виникненням пожежі? Якщо так, то що стало безпосереднім джерелом запалювання при виникненні пожежі?

– Чи можливе займання наявних матеріалів пожежного навантаження від дії вогню, яким супроводжується робота технологічного устаткування або приладу?

– Від якого джерела міг загорітися даний матеріал за наявності вказаних умов?

– Яка пожежонебезпечна відстань до вказаних матеріалів від наявного джерела тепловиділення?

4. Діагностика причинного зв'язку між вибухом і пожежею:

– Яка природа вибуху і механізм його дії, чи є цей вибух технологічним?

– Що відбулося раніше: пожежа чи вибух?

– Які існували в даному випадку причини й умови утворення надмірного тиску в обладнанні? Унаслідок чого утворилася енергія запалювання вибухонебезпечної концентрації суміші в приміщенні, обладнанні?

– Чи існувала можливість уникнути виникнення вибуху? Які заходи безпеки необхідно було для цього вжити?

– Чи відповідали обладнання і його стан, а також організація виробничого процесу і характер робіт вимогам правил і нормативних актів?

– Які невідповідності нормативним вимогам причинно пов'язані з виникненням вибуху?

5. Діагностика причин виникнення пожеж з ознаками підпалу:

– Чи є в характері перебігу пожежі ознаки підпалу?

– Чи є специфічні особливості, що вказують на штучне утворення осередку пожежі?

– Чи не є ознакою підпалу наявність декількох осередків пожежі?

– Чи були на місці пожежі речовини, що здатні до самозаймання, та чи не могли вони спричинити штучне створення умов для виникнення початкового горіння?

– Чим можна пояснити накопичення матеріалів (речовин) на шляхах розповсюдження пожежі, чи припустима наявність предметів (матеріалів, речовин) у місцях, не призначених з пожежно-технічного погляду, для їх місцезнаходження?

6. Діагностика причинного зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом об'єкта:

- Чи дотримано технічні вимоги у процесі монтажу електропроводки освітлювальних, опалювальних приладів, систем вентиляції?

- Чи всіх нормативних вимог та правил дотримано під час виконання робіт? Якщо ні, то які саме?

- Чи відповідали дії відповідальної особи при проведенні технологічної операції вимогам, викладеним у нормативних актах?

- Чи не суперечило нормативним вимогам розташування самого об'єкта, технічного пристрою?

- Чи не перебувають у причинному зв'язку з пожежею наявні недоліки в пожежному захисті та невідповідність стану об'єкта нормативним вимогам?

7. Діагностика механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їх технічних причин:

- Якими особливостями характеризується взаємодія джерела запалювання з горючим середовищем при обставинах виникнення початкового горіння?

- Який механізм виникнення пожежі за наявних умов?

- Які особливості розвитку пожежі в часі та просторі?

- Які явища та обставини обумовили технічну причину пожежі?

- Яким чином джерело запалювання могло потрапити до місця, де потім утворився осередок пожежі?

8. Оцінка результатів пожежогасіння:

- У чому полягають недоліки, що негативно вплинули на наслідок пожежогасіння?

- Чи вплинули на наслідки пожежі перепони на шляху прямування підрозділу пожежної охорони до місця виклику?

- Чи відповідає нормативному часу прибуття на місце виклику пожежного підрозділу?

– Чи правильно було обрано вирішальний напрямок у гасінні пожежі? [246, с. 58–70].

Отже, коло питань, що вирішуються під час проведення пожежно-технічної експертизи, є надзвичайно широким. Своєчасне призначення такої експертизи й точна постановка питань судовому експерту дасть змогу в короткі терміни отримати необхідну інформацію, внести корективи до висунутих версій та визначити потрібні для подальшого розслідування слідчі дії.

3.3. Вибухотехнічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна

Вибухотехнічна експертиза – вид криміналістичної експертизи, предметом якої є фактичні дані (обставини), що пов'язані з визначенням групової належності та єдиного джерела походження вибухових пристроїв в цілому вигляді або за їх фрагментами (осколками), елементів вибухових пристроїв, обставин вибуху, які встановлюються на основі спеціальних знань в галузі криміналістичної вибухотехніки за питаннями, що поставлені на вирішення експертизи [247].

Об'єктами судової вибухотехнічної експертизи є матеріалізовані джерела інформації, визначені кримінально-процесуальним законодавством і надані експерту органом, що призначив експертизу, для експертного дослідження з метою вирішення поставлених запитань і встановлення фактів, що входять до предмета експертизи.

Предметом вибухотехнічної експертизи як комплексу спеціальних знань є криміналістична вибухотехніка, а предметом її як практичної діяльності – усі факти (обставини кримінального правопорушення), встановлені засобами даної експертизи. До її об'єктів належать вибухові пристрої (промислового і саморобного виготовлення), вибухові речовини, засоби підривання, їх залишки після вибуху, об'єкти обстановки місця події зі слідами вибуху, креслення, ескізи,

схеми зазначених виробів і відомості про них, що містяться в матеріалах кримінального провадження [248, с. 131].

Науковці класифікували питання, які вирішує вибухотехнічна експертиза, на такі групи: а) питання, спрямовані на ідентифікацію (встановлення індивідуальної totoжності) і визначення групової приналежності; б) питання, спрямовані на розпізнання властивостей досліджуваних об'єктів – діагностичні; в) питання, спрямовані на встановлення обставин здійснення вибуху – ситуаційні [249, с. 175; 250, с. 168].

У багатьох слідчих ситуаціях найбільш ефективно спочатку організувати проведення вибухотехнічних експертиз, що вирішують загальні питання про належність виявлених об'єктів до вибухових пристроїв, їх елементів або фрагментів, про конструкції, принцип дії і дієвість саморобного виробу. Залежно від результатів таких досліджень, призначають і проводять інші види експертиз, а також подальші докладні вибухотехнічні дослідження деталей і вузлів (фрагментів) вибухових пристроїв.

Усупереч думці про те, що складні багатооб'єктні вибухотехнічні експертизи та дослідження доцільно поділяти за групами однорідних об'єктів і окремих завдань дослідження, вважаємо, ґрунтуючись на аналізі практики призначення і проведення таких експертиз, найбільш доцільною призначення комплексної вибухотехнічної експертизи.

Об'єктом дослідження під час проведення вибухотехнічних і судово-балістичних експертиз може бути порох, що є засобом метання снаряда (кулі) та руйнування оболонки (корпусу) саморобного вибухового пристрою і може міститися в кількостях слідів на будь-яких об'єктах. У таких випадках для уникнення експертних помилок під час проведення ідентифікаційних досліджень доцільно проводити комплексну експертизу. Корисну інформацію про особу-виробника вибухового пристрою може бути отримано після проведення біологічної експертизи виявлених на місці вибуху слідів крові. Крім того, у

рамках біологічної експертизи досліджуються сліди потожирових виділень, слина, волосся тощо.

У кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження майна зазвичай виникає необхідність у призначенні й проведенні товарознавчої експертизи, яка вивчає не лише питання технології виробництва та самі товари (вироби), їх споживчі властивості, а й фактори, що впливають на споживчу вартість, а також основні й допоміжні матеріали, з яких виготовлено виріб; вивчається також тара й упаковка. Така експертиза поділяється на два види: експертиза продовольчих товарів та експертиза непродовольчих товарів. Експертиза продовольчих товарів поділяється на підвиди: м'ясомолочних товарів, рибних, бакалійних, плодоовочевих, вино-горілчаних, пива та безалкогольних напоїв, кондитерських виробів, продукції підприємств громадського харчування [163, с. 181].

Експертиза непродовольчих товарів також поділяється на підвиди: товарів легкої промисловості (одяг, взуття, текстильні вироби та ін.), галантерейних товарів та парфумерії, електропобутових товарів (освітлювальні прилади, побутова техніка та ін.), культтоварів (музичні інструменти, радіо, електрика, спорттовари), товарів господарсько-побутового призначення (будівельні, хімічні та ін.), транспортних засобів [163, с. 187].

Виконання завдань розслідування кримінальних правопорушень з використанням вибухівки залежить передусім від своєчасного призначення низки судових експертиз. Ключову роль у формуванні бази доказів у кримінальному провадженні відіграє висновок вибухотехнічної експертизи [251, с. 27].

Слід звернути увагу на те, що дослідження вибухотехнічних об'єктів здійснюється в межах кримінального провадження, як правило, двічі. Перший раз дослідження таких об'єктів проводить спеціаліст вибухотехнік під час огляду місця події. У межах даної слідчої (розшукової) дії спеціаліст повідомляє слідчому про властивості та ознаки виявлених вибухових пристроїв чи речовин, а також боєприпасів, надає рекомендації щодо опису їх ознак у протоколі, способів

отримання інформації у криміналістичних обліках тощо (більш детально розкрито в попередньому розділі) [251].

На базі пересувних вибухотехнічних лабораторій можливо проводити окремі види експрес-аналізів вибухівки. Незважаючи на те, що результати таких досліджень не можуть виступати доказами у суді, вони мають важливе значення у висуненні версій, плануванні та організації розслідування [251].

Будь-яку інформацію, отриману під час попередніх досліджень, необхідно перевірити під час проведення судової вибухотехнічної експертизи.

Для забезпечення ефективності отримання від експертів інформації слід дотримуватися двох головних правил:

1) об'єкти має бути зафіксовано, вилучено, упаковано та збережено відповідно до встановлених вимог і рекомендацій;

2) тактично правильно має бути визначена послідовність призначення експертиз щодо кожного з об'єктів і визначений перелік питань, які можна поставити на вирішення експерту.

Слідчому необхідно в кожному конкретному випадку визначати послідовність проведення експертиз з урахуванням інформативності об'єктів, що підлягають дослідженню, особливостей руйнування окремих слідів та інших обставин.

Так, у разі наявності на об'єктах слідів папілярних узорів пальців рук осіб, які можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення, виникає необхідність у проведенні передусім дактилоскопічної експертизи.

Слід звернути увагу на те, що потожирові сліди пальців рук залишаються після вибуху на окремих елементах вибухового пристрою, що не були значно деформовані або зруйновані вибухом. При цьому вони можуть бути повністю знищені діями експерта вибухотехніка.

Корисну і важливу інформацію можна отримати під час проведення біологічної експертизи слідів біологічного походження (крові, слини,

потожирової речовини, волосся), що залишились на елементах вибухового пристрою або на предметах обстановки місця вибуху.

Дослідження в межах криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів з використанням фізико-хімічних методів виявлених на місці події та на фрагментах вибухових пристроїв мікрооб'єктів (волокон одягу, частинок фарби, нафтопродуктів чи інших паливно-мастильних матеріалів, часток речовин невідомого походження) дає змогу встановити їх природу, вид, властивості. Зазначені експертизи проводять з використанням інструментальних методів за відповідними методиками, які дозволяють без руйнування, з мінімальним зміненням дослідити об'єкт-носії.

Встановлення конструкції вибухового пристрою та його окремих елементів часто зумовлює потребу в проведенні металознавчого дослідження, яке дозволяє визначити марку металу, використаного для виготовлення пристрою та його елементів, зміну його структури під впливом вибухового навантаження. За наявності зварених чи паяних швів конструкції вибухового пристрою можна встановити вид зварювальної техніки, матеріалу, марку електроду, тип припою тощо.

Часто виникає необхідність у розв'язанні ідентифікаційних і діагностичних питань щодо інструментів й обладнання, які використовувались для виготовлення деталей і вузлів вибухового пристрою, через призначення трасологічної експертизи. За допомогою цього виду досліджень вирішується також завдання щодо встановлення цілого пристрою за його частинами.

Дослідження об'єктів рід час проведення товарознавчої експертизи слід проводити до призначення вибухотехнічної експертизи, оскільки висновки товарознавців дозволять вибухотехнікам вирішити більше коло питань, зокрема встановити за порівняльним зразком боєприпасів або вибухового пристрою точне місце його розташування, його масу, спосіб підриву. Слідчому перед проведенням вищевказаних експертиз рекомендується попередити кожного експерта про

забезпечення збереження мікроскопічних кількостей вибухової речовини на досліджуваних об'єктах.

Комплексна судово-медична та вибухотехнічна експертиза дає змогу встановити дистанцію і зону вибуху за особливостями ушкоджень тіла людини. До комплексних вибухотехнічних експертиз, крім судових медиків, також часто залучаються спеціалісти галузі хімії, технології виробництва вибухових речовин, металознавства, криміналістики.

Загальними завданнями, що вирішуються під час вибухотехнічних експертиз, є встановлення природи вибуху, відновлення зовнішнього вигляду та конструктивних особливостей підірваного вибухового пристрою, принципу його функціонування і застосування.

Предметом даної експертизи є фактичні дані, пов'язані з встановленням належності речовин і виробів до категорії вибухових, з визначенням їх вражаючої здатності й ступеня небезпеки, професійних навичок особи, яка виготовила вибуховий пристрій, відновленням (реконструкції) обстановки місця, де стався вибух, аналіз і деталізація ситуації, що передувала вибуху. Об'єктами вибухотехнічної експертизи виступають: вибухові пристрої, вибухові речовини, боєприпаси та предмети, що за конструкцією на них схожі; місце та обстановка вибуху; пошкоджені вибухом об'єкти та інші сліди використання вибухівки; матеріали кримінального провадження.

На вирішення експерту вибухотехніку можуть бути поставлені такі ідентифікаційні завдання:

- визначення за окремими частинами (фрагментами) єдиного цілого вибухового пристрою або його елемента;
- встановлення спільного джерела походження двох чи більше об'ємів (зразків) вибухової речовини;
- з'ясування виду й марки вибухової речовини або вибухового пристрою промислового виготовлення;

- встановлення підприємства, на якому виготовлено промисловий вибуховий пристрій;
- визначення загальної групової належності двох чи більше вибухових пристроїв;
- з'ясування належності слідів, виявлених на досліджуваних об'єктах, предметах обстановки місця події до слідів вибуху.

На вирішення експерту вибухотехніку можуть бути поставлені такі діагностичні завдання:

- вчинення вибуху в даній обстановці місця події;
- можлива природа вибуху та його технічні причини;
- розташування центру (епіцентру) вибуху;
- конструкція підірваного вибухового пристрою та його елементів;
- принцип функціонування підірваного вибухового пристрою;
- маса підірваної вибухової речовини;
- уражаючі властивості вибухового пристрою;
- радіус вражаючої дії вибуху;
- володіння особою, яка виготовила вибуховий пристрій, спеціальними навичками та вміннями в галузі хімії й технології вибухових речовин, боєприпасів і вибуховій справі.

У межах вибухотехнічної експертизи може бути проведено експертизу вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу. Її предметом є належність або неналежність досліджуваної речовини до групи вибухових речовин; визначення елементного складу, характерного для індивідуальних і сумішевих вибухових речовин та піротехнічних складів; визначення типу (виду) вибухових речовин; виявлення слідів продуктів вибуху та пострілу; визначення спільної родової (групової) належності досліджуваних вибухових речовин або продуктів пострілу. Об'єктами даної експертизи виступають будь-які матеріальні носії речовини, що підозрюються на належність її до категорії вибухової.

Так, зокрема, об'єктами можуть бути:

- предмети, що можуть належати до залишків вибухового пристрою (уламки перешкод, залишки годинникового механізму та джерел живлення, уривки дроту, частини пакувального матеріалу тощо);

- ґрунт, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вирви, що утворилася внаслідок вибуху;

- предмети-носії, що містять нашарування можливих продуктів вибухового перетворення вибухових речовин (частинки і мікрочастинки речовин, кіптява);

- порох;

- вогнепальна зброя;

- набой, дріб, картеч, пижі тощо;

- одяг потерпілих або його залишки;

- різноманітні предмети-носії.

У випадках, коли предмети, на поверхні яких залишились сліди контакту з продуктами вибуху, мають великі габарити, об'єкти для дослідження вилучаються таким чином: поверхню обробляють паралельно двома марлевими тампонами, один з яких змочено ацетоном, а інший – дистильованою водою. Отримані таким чином змиви (тампони) пакують окремо і направляють на дослідження разом з чистими матеріалами тампонів.

До основних завдань експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу належать:

- встановлення факту належності даного об'єкта до вибухових речовин або речовин, що можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин або речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів;

- встановлення способу виготовлення вибухових речовин;

- виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях;

- встановлення за продуктами розкладання вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху;

– встановлення спільної родової належності вибухових речовин (порохових зарядів).

Питання, що можуть бути поставлені для вирішення експерту:

Чи є дана речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?

Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухової речовини надані речовини? Якщо так, то в якому сполученні?

Яким способом – промисловим чи саморобним, виготовлена дана вибухова речовина?

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи є на даному предметі продукти розкладу вибухової речовини? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?

Чи мають дані вибухові речовини (зазначають порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) належність?

Чи складали раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?

Чи є в каналі ствола наданої на дослідження зброї сліди продуктів пострілу?

Чи містять надані на дослідження об'єкти (перешкоди, уражені об'єкти тощо) сліди продуктів пострілу?

Яким видом порохового заряду були споряджені набої, за допомогою яких здійснювалися постріли? [251].

3.4. Товарознавча експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна

Товарознавча експертиза є способом збирання доказів, саме тих фактичних даних, які мають значення для правильного встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення – тобто тих неочевидних

фактів, що можуть бути встановлені спеціалістом (спеціалістами) товарознавцем шляхом спеціального дослідження відповідних об'єктів. На стадії досудового розслідування судово-товарознавча експертиза сприяє об'єктивності, повноті й усебічності пізнання події та обставин кримінального правопорушення. Товарознавча експертиза призначається тільки після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і вважається основною формою використання науково-технічних досягнень у галузі товарознавства [252, с. 124].

Об'єктом судової експертизи зазвичай називають джерела інформації для експерта, які мають певний процесуальний статус. Так, об'єктами експертизи можуть бути матеріальні предмети (їх властивості, ознаки), якщо сам предмет залучений до провадження як речовий, письмовий доказ. Об'єктом можуть виступати й живі організми, людина: відображення конкретних осіб, тварин; складні предмети як поєднання взаємодіючих деталей (окремі механізми, агрегати); комплекти предметів певного цільового призначення (коробка сірників, пачка сигарет і т. ін.); сипучі та рідкі тіла (певний обсяг чорнила, клею, маси шроту тощо); предмети певного джерела походження (заводу-виробника, фабрики); виділення людини, частини її тіла і трупи; різноманітні об'єкти рослинного й тваринного походження та ін. [252, с. 132].

Отже, об'єктами експертизи є закріплені в матеріалах провадження і передбачені кримінальним процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації.

Такі об'єкти експертизи часто не збігаються з предметами-речовими доказами. Так, одні й ті самі предмети-речові докази можуть бути об'єктами дослідження експертів різних спеціальностей.

Об'єкт експертизи є специфічним для кожного виду судової експертизи, тому його своєрідність є важливою ознакою для розрізнення експертиз.

Я. С. Сапошинський об'єктом судово-товарознавчої експертизи називав: галантерейні, пушно-хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві, взуттєві й інші промислові товари народного споживання; харчові жири,

зерноборошняні, плодоовочеві, кондитерські, м'ясні, рибні, молочні й інші продовольчі товари; копалинне вугілля, нафту, нафтопродукти, лісоматеріали, промислове обладнання, мінеральні добрива й іншу продукцію виробничо-технічного призначення, а також споживчі властивості різної сировини, допоміжних матеріалів, тари й пакувальних засобів [253, с. 371–372].

К. А. Букалов в одному із своїх перших посібників з проблем судово-товарознавчої експертизи зазначав, що «... дана експертиза досліджує чотири групи об'єктів: 1) товари народного споживання (промислової і продовольчої групи); 2) сировину, напівфабрикати, допоміжні матеріали; 3) тару, впакувальні засоби; 4) документи [254, с. 15]. У подальшій публікації К. А. Букалов дійшов висновку, що «... дослідженню товарознавчою експертизою підлягають три групи об'єктів; 1) товари народного споживання; 2) сировина, напівфабрикати, допоміжні матеріали товарного походження; 3) тара, впакувальні засоби товарного призначення [255, с. 50]. Однак «... особливе місце як безпосередні засоби дослідження вказаних об'єктів товарознавчої експертизи за певних умов посідають документи облікового й іншого характеру, які є за своїм змістом у кримінальному судочинстві доказами – документами або речовими доказами. Така ситуація можлива в тому випадку, коли самі об'єкти товарного походження не збереглися в натурі на момент експертизи, а необхідна інформація про зміст їх властивостей й інші дані про них, у відповідності з поставленими на вирішення експертизи питаннями, містяться в певних документах. Водночас у процесі товарознавчої експертизи документи необхідно досліджувати також і за наявності можливості безпосереднього дослідження товарних об'єктів» [256, с. 50–51].

Підкреслюючи важливість документів як об'єктів судово-товарознавчого дослідження, К. А. Букалов зазначає, що товарознавча експертиза іноді проводить свої дослідження лише на основі документальних даних про зміст споживчих властивостей та інших показників товарних виробів, коли самих товарів немає в наявності з різних причин. У природі товарної експертизи це неприпустимо,

оскільки без надання товарів у натурі не може бути їх поставки й отримання [257, с. 56].

Є. Г. Коваленко та Є. Д. Лук'янчиков вважають, що об'єктом судово-товарознавчої експертизи є здебільшого готова продукція, сировина, різні матеріали, напівфабрикати, а також товари які були у використанні та експлуатації [258, с. 48].

О. О. Желавська до об'єктів судово-товарознавчої експертизи відносить різні вироби товарного походження, зразки (проби), а також матеріали кримінальних і цивільних справ, у яких наведені товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інша інформація про обставини зміни споживчих властивостей. Зокрема, на її думку, такими об'єктами можуть бути: галантерейні, пушно-хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві товари, взуття та інші промислові товари народного споживання; харчові жири, зерно-мучні, плодоовочеві, кондитерські, м'ясні, рибні, молочні та інші продовольчі товари; нафтопродукти, лісоматеріали, промислове обладнання, мінеральні добрива та інша продукція промислово-технічного призначення; а також споживчі властивості різноманітної сировини, допоміжних матеріалів, тари і пакувальних засобів, адже вони також визнаються товарами. На думку авторки об'єктами судово-товарознавчої експертизи можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціальності [259, с. 241].

Є. Р. Россінская вважає, що об'єктами товарознавчих експертиз є промислові і продовольчі товари, упаковка і тара, сировина і напівфабрикати. До них авторка також відносить документи, у яких зазначаються найменування, сорт, артикул, комплектність товару або виробу, підприємство і країна-виготовлювач, умови зберігання, транспортування і використання виробів. Такими документами можуть фігурувати приймально-здавальні й інші акти, рахунки, накладні, сертифікати якості, нормативна документація, акти торгівельно-промислових палат, бюро торгівельних експертиз, лабораторних досліджень [260, с. 499].

Т. Артюх і В. Архипов зазначають, що об'єктами судово-товарознавчої експертизи є реально існуючі або існуючі в минулому товари (вироби), зразки (проби), а також документи (матеріали кримінальних і цивільних справ), в яких містяться відомості про товарні характеристики досліджуваних об'єктів і різноманітні ситуації, що стосуються операцій, пов'язаних з товаром (умовами упакування, маркування, зберігання, транспортування, експлуатації, а також інші обставини, що мають значення в конкретній справі). На думку цих авторів, до об'єктів такої експертизи не можуть належати предмети, у яких відсутні ознаки, що дозволяють визначити їх товарну приналежність і можливість належності до певної товарної групи [261, с. 21–23].

Поряд із безпосереднім дослідженням об'єктів (виробів), маркувальних позначок, зразків товарів при проведенні судово-товарознавчої експертизи працюють також із документами, які відображають стан товару, різні процеси, що відбуваються з ним при здійсненні товарних операцій (приймання, розбракування, реалізація тощо). Такі документи надають додаткову інформацію про досліджуваний товар і можуть належати до об'єктів судово-товарознавчої експертизи. Як свідчить проведене нами дослідження, найчастіше експерти-товарознавці працюють із такими документами:

- документи, що містять інформацію стосовно особливостей походження виробів (сертифікати, посвідчення про якість, технічні паспорти, ярлики);
- товаросупровідні документи, що характеризують якість товару та його стан перед здачею на склад готової продукції та відправленням замовнику (специфікації, рахунки-фактури, товарно-транспортні накладні, впакувальні листи, ярлики);
- товарно-транспортні (відвантажувальні) документи, які містять інформацію щодо умов та строків транспортування (квитанція про приймання вантажу, залізнична накладна, комерційний акт);
- приймальні документи, в яких зафіксовані характеристики якості товару під час приймання (відомості про приймання товару і методи випробувань – акти

розбракування, експертизи бюро технічних експертиз, лабораторних випробувань, дефектні відомості, журнали приймання та розбракування товарів, приймально-видаткові накладні, акти уцінки та переоцінки, паспорти на товари, акти санепідемстанцій тощо);

- складські документи, що містять інформацію стосовно мов зберігання товару, претензійні матеріали;

- процесуальні документи (протокол огляду, висновки експертів, різні довідки, заяви) [252, с. 135].

Отже, до товарознавчої експертизи слід віднести а) вироби товарного походження (промислової і продовольчої груп); б) сировина, напівфабрикати, допоміжні матеріали; в) тара, упаковальні засоби товарного призначення, у вигляді зразків (проб), як нові так і вживані (бували в експлуатації); г) документи, що характеризують походження, вид, артикул, сорт, комплектність та інші показники товарів; г) інші речові докази, матеріали кримінального провадження [252, с. 136].

За результатами вивчення архівних матеріалів експертного провадження судово-товарознавчих експертиз у підрозділах Експертної служби МВС України, найбільш досліджуваними об'єктами судово-товарознавчої експертизи в період 2017–2019 рр. були: а) засоби зв'язку – 37,4 %; б) документи про якісні характеристики досліджуваних товарів – 13,6 %; в) оргтехніка – 14,3 %; г) побутова техніка – 10,0 %; г) одяг – 2,1 %; д) меблі – 4,0 % (додаток Б).

Суб'єктом експертного товарознавчого дослідження може бути особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними товарознавчими знаннями, має право згідно із Законом України «Про судову експертизу» на проведення судово-товарознавчої експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчиненого кримінального правопорушення, та надати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань, тобто товарознавства. Звертає на себе увагу недосконале формулювання законодавця,

відповідно до якого технічні або інші спеціальні товарознавчі знання можуть бути не науковими.

Особа може виконувати функцію судового експерта-товарознавця у кримінальному провадженні за двох умов: 1) наявність у неї спеціальних товарознавчих знань і практичних навичок, необхідних для розв'язання експертних завдань; 2) незацікавленість у кримінальному провадженні.

Судовими експертами-товарознавцями, відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», можуть бути особи:

- які мають вищу освіту за спеціальністю «товарознавство» освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст – магістр;
- пройшли відповідну підготовку в галузі судово-товарознавчої експертизи;
- склали іспит експертно-кваліфікаційної комісії на право самостійного проведення судово-товарознавчих експертиз.

Процесуальний статус судового експерта-товарознавця визначається тим, що він є самостійним учасником процесу, виступає під час досудового розслідування незалежно від інших суб'єктів судово-експертної діяльності. Головна його функція – надання письмового висновку на основі проведеного дослідження вищезазначених нами об'єктів, із застосуванням спеціальних товарознавчих знань. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта-товарознавця, а також інші вимоги, які ставляться до його професійної діяльності, регламентовані ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 118, 122, 124, 242, 243, 244, 245, 266, 327, 332, 352, 356, 517, 518 КПК України, а також Законом України «Про судову експертизу».

Предмет товарознавчої експертизи є її найважливішою індивідуалізуючою характеристикою та похідним від родового поняття предмета дослідження.

Щодо поняття предмета судово-товарознавчої експертизи, в процесуальній доктрині вироблена практично одностайна думка – ним називаються фактичні дані (обставини), що мають значення для провадження, які встановлює експерт-товарознавець в результаті відповідного дослідження.

Предмет судово-товарознавчої експертизи становлять фактичні дані (обставини провадження), що досліджені та встановлені під час розслідування правопорушень. У ст. 91 КПК України передбачено обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

В. Д. Арсеньєв зазначав, що предметом судової експертизи є «... ті сторони, властивості і відношення її об'єктів (основного і допоміжних), що досліджуються (підлягають дослідженню) засобами (методами, методиками) даної експертизи (експертизи даного роду, виду та ін.) з метою вирішення питань, які мають значення для справи (входять до предмета доказування по ньому) і перебувають у межах спеціальної компетенції даної галузі знання» [262, с. 4–5].

Н. П. Яблоков зауважував, що «... предмет будь-якої експертизи в широкому розумінні слова дорівнює (є рівним) предмету тієї науки або певної її частини, на даних якої заснована експертиза» [263, с. 54].

На нашу думку, А. Р. Шляхов правильно констатував, що предмет науки і предмет заснованої на ній експертизи є поняттями різних рівнів. Адже предмет науки – це певна група об'єктивних закономірностей дійсності, предмет же експертизи – це ті обставини, які можна встановити за допомогою результатів пізнання наукою свого предмета. При цьому «... вивчення закономірностей передбачає розроблення відповідних наукових методик і методів, які слугують практичним цілям пізнання» [264, с. 5].

Ю. К. Орлов наголошував, що предметом судової експертизи є «факти, обставини (фактичні дані), які встановлюються шляхом проведення експертизи» [265, с. 3].

На думку Є. Р. Россінської, предметом судової експертизи є фактичні дані (обставини справи), які досліджуються і встановлюються в кримінальному судочинстві на основі спеціальних знань у різних галузях науки і техніки, мистецтва і ремесла.

Визначення предмета судової експертизи в загальному вигляді конкретизується через визначення предметів судових експертиз різних родів і видів» [266, с. 24].

На думку К. А. Букалова, «... предмет товарознавчої експертизи коротко викладений в окремих публікаціях, однак, головним чином, стосовно окремих видів (груп) товарів, що є недостатнім для розроблення рекомендацій, які могли б використовувати судово-слідчі працівники під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ» [255, с 155].

Предмет і метод судово-товарознавчої експертизи обумовлюються предметом і методом науки товарознавства. Визначення предмета судово-товарознавчої експертизи має безпосереднє значення для правильного встановлення кола об'єктів дослідження, характеру й обсягу питань, що вона вирішує [267, с. 14–15].

На нашу думку, під час виконання завдання, яке поставив перед експертом-товарознавцем слідчий або суддя (суд), діяльність експерта спрямована на виявлення і вивчення тих властивостей і ознак об'єктів товарознавства, що надійшли на експертизу, які містять у собі певну інформацію про подію, що і становить предмет відповідного дослідження. Експерт-товарознавець, володіючи спеціальними товарознавчими знаннями і використовуючи різні наукові методи та засоби, встановлює об'єктивний факт або формулює свої судження про факт, який входить до предмета дослідження і в конкретному випадку може збігатися з предметом експертизи. Цей факт як одиничне явище або подія пов'язаний з іншими фактами, що встановлюються в результаті дій слідчого чи судді (суду) у певному провадженні.

Тому предметом судово-товарознавчої експертизи доцільно вважати встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факт, які мають значення для кримінального або іншого провадження, шляхом дослідження об'єктів судово-товарознавчої експертизи, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулася.

На нашу думку, предметом судово-товарознавчої експертизи є встановлення факту, явища або судження про певний факт. Таке встановлення зумовлюється об'єктами даної експертизи, завданнями, що необхідно вирішити, методами, які застосовуються, й умовами, в яких здійснюється судово-товарознавче дослідження [252, с. 140].

Важливим питанням є визначення завдань судово-товарознавчої експертизи. Вітчизняні та зарубіжні науковці і практики значну увагу приділяли питанням класифікації завдань судової експертизи взагалі та різних її класів, видів, підвидів зокрема.

Розвиток теорії завдань судової експертизи характеризується певними етапами.

1. Завдання експертних досліджень розподіляють на ідентифікаційні та неідентифікаційні, які диференціюють. Зазвичай, диференціація здійснюється за метою та об'єктом дослідження. Виділяють ситуалогічні завдання (Г. Л. Грановський, Ю. Г. Корухов, В. Ф. Орлова, А. Р. Шляхов та ін.).

2. Завдання визначаються залежно від методів дослідження, зазвичай за схемою «об'єкт – завдання – властивості – ознаки – методи», яка згодом пропонується доповнити ще двома елементами – станом об'єкта та механізмом взаємодії (М. М. Ростов, Х. М. Тахо-Годі).

3. Пропонується систематизація завдань за конкретно-цільовим призначенням результатів експертизи, з одного боку, та ступенем спільності (окремі, спільні) – з іншого, де спільні завдання об'єднуються в групу інтеграційних і завжди вирішуються у формі комплексних експертиз (А. Р. Шляхов).

4. Пропонуються максимальні диференціації за різноманітними підставами, які, на жаль, не спроможні достатньо точно розмежувати існуючі різновиди експертних завдань (Ю. К. Орлов).

5. Виділяються чотири основні групи (підходи) засад поділу експертних завдань: інтеграційний, рівневий, об'єктний, предметний. Визнається, що

найбільш перспективним для вирішення питання є синтез предметного та об'єктного підходів, за провідної ролі предметного (Г. В. Прохоров–Лукін) [252, с. 150].

Поширення набуває систематика, відповідно до якої завдання судової експертизи, з погляду на цільову функцію, поділяють на три категорії: 1) ідентифікаційні, 2) діагностичні, 3) ситуаційні (ситуалогічні) (В. Г. Гончаренко, О. О. Садченко, Н. І. Клименко, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова–Єфремян, В. К. Стринжа, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, В. М. Шерстюк та ін.).

Отже, товарознавча експертиза – це процесуальна дія, сутність якої полягає у проведенні судовим експертом-товарознавцем, за завданнями сторін кримінального провадження і суду, науково обґрунтованого дослідження товарів, робіт і послуг, з метою встановлення їх товарних властивостей та іншої споживацької інформації під час вирішення завдань кримінального провадження із застосуванням систем і методів, яке оформляється у вигляді висновку експерта [252, с. 155].

Висновки до розділу 3

1. Оскільки відповідно до ст. 84 КПК України джерелом доказів у кримінальному провадженні є висновок експерта, то в розслідуванні та розкритті злочинів, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням майна трасологічна експертиза посідає одне з головних місць. Це пов'язано з тим, що така злочинна діяльність орієнтована на матеріальні цінності, на які здійснюється вплив знаряддям також матеріального світу, а трасологія вивчає і досліджує саме матеріальні сліди-відображення. Наведені в дисертаційному дослідженні завдання та можливості такого виду експертиз створюють уявлення про ефективність використання спеціальних знань у галузі трасології з метою встановлення фактів, що мають значення для розслідування та з'ясування істини у кримінальному провадженні.

2. У результаті дослідження експертної практики під час розслідування знищення або пошкодження майна встановлено, що пожежно-технічна експертиза є однією з найбільш складних, неоднозначних експертиз, оскільки за її допомогою необхідно встановити факти, що існували іноді через значний час до її призначення.

Таким чином, найважливішим етапом при проведенні судової пожежно-технічної експертизи є експертний огляд місця пожежі. Однією з головних завдань цього огляду є встановлення осередку пожежі. Вихідну інформацію для встановлення первинного вогнища пожежі і оцінки динаміки пожежі отримують шляхом порівняльного дослідження ступеня термічних пошкоджень будівельних конструкцій, обладнання, комунікацій, предметів інтер'єру та ін.

3. Об'єкти судової вибухотехнічної експертизи являють собою вибухові речовини, вироби, що містять вибухові речовини і сліди дії виробів, що містять вибухові речовини. Предмет судової вибухотехнічної експертизи становлять фактичні дані (обставини) щодо незаконних операцій (виготовлення, придбання, передачі, збуту, зберігання, перевезення або носіння), розкрадання вибухових речовин і виробів, а також відносно злочинів, учинених з використанням названих об'єктів, які встановлюють експерти-вибухотехніки на основі спеціальних знань в галузі хімії й технології вибухових речовин, конструювання та проектування виробів, що містять вибухові речовини, в окремих галузях військовий справи і криміналістики.

4. Окреслено місце судово-товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна. Сутність судово-товарознавчої експертизи заключається у тому, що за допомогою спеціальних досліджень встановлюються фактичні товарні властивості, ступінь зниження вартості товарів, відповідність показників якості товарів, встановлення дефектності товарів, причин їх виникнення.

Призначення судово-товарознавчої експертизи є процесуальною дією і включає наступне: а) визначення необхідності проведення судово-товарознавчої

експертизи; б) вибір експерта; в) складання постанови про проведення судово-товарознавчої експертизи; г) формулювання питань, які необхідно вирішити експертам; д) ознайомлення з цією постановою підозрюваного; е) роз'яснення йому його права.

Об'єктами судової товарознавчої експертизи можуть бути різноманітні види непродовольчих товарів, а саме: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, фото-, радіо-, та відеоапаратура, обчислювальна техніка.

За результатами проведеного дослідження, у 76,0 % випадків під час призначення судово-товарознавчої експертизи слідчі зверталися за консультацією до експерта-товарознавця. Консультація стосувалася таких напрямів: визначення питань, які необхідно вирішити у кримінальному провадженні (49,0 %); вибір виду експертизи (27,1 %); визначення можливостей обраного виду експертизи (13,0 %); відбір зразків для порівняльного дослідження, їх вид, кількість та якість (3,0 %).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, суть якого полягає в усебічному дослідженні використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна та формування на цій основі теоретичних положень і практичних рекомендацій.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Комплексно питання використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна недостатньо досліджено на науковому рівні. Означене питання висвітлено переважно в контексті дослідження підпалів та вибухів як найбільш розповсюджених способів його вчинення. Натомість особливостям використання спеціальних знань при розслідуванні знищення або пошкодження майна приділено недостатньо уваги.

2. Під час розслідування знищення або пошкодження майна використання спеціальних знань відіграє важливу роль для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Особливого значення набуває такий напрям, як залучення спеціаліста та проведення експертиз. Залучення спеціалістів є важливим та ефективним засобом для успішного розслідування. Особливо ефективним цей напрям застосування спеціальних знань є на початкових етапах розслідування, оскільки провадження слідчих дій при розслідуванні знищення або пошкодження майна не терпить зволікань.

3. Обґрунтовано, що криміналістична характеристика розслідування знищення або пошкодження майна це система узагальнених відомостей про типові ознаки способів учинення злочину, слідової картини, особи потерпілого та злочинця, яка є основою для побудови інших елементів підвидової методики розслідування знищення або пошкодження майна.

4. У результаті проведеного дослідження та аналізу наукових праць визначено, що при залученні спеціаліста для проведення огляду місця події з

урахуванням способу вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК України, слід дотримуватися таких тактичних рекомендацій:

- а) проводити огляд якомога швидше після отримання відповідного повідомлення;
- б) уживати заходів щодо збереження слідів та інших речових доказів, протоколювання зміни і пошкодження при вилученні й дослідженні об'єктів;
- в) забезпечувати безпеку учасників слідчого огляду від ушкодження джерелами підвищеної небезпеки;
- г) забезпечувати учасників огляду комплектом інструментів, спорядження та обладнання для проведення пошукових робіт, вимірювання при фіксації обстановки, виявлення та вилучення речових доказів, відбору та упакування проб і зразків для порівняльних досліджень;
- д) розпочинати огляд з візуального обстеження об'єкта знищення чи пошкодження з урахуванням принципу доцільності;
- е) спрямовувати огляд місця події на перевірку версій про причини та інші обставин руйнування, заснованих на вихідній інформації про об'єкт;
- ж) з'ясовувати факт належності до події для всіх слідів і предметів, що є можливими носіями криміналістично значимої інформації;
- е) проводити експрес-дослідження безпосередньо на місці події, за умови забезпечення збереження зразків та об'єктів для судових експертиз, з метою отримання розшуково-орієнтуючої інформації про обставини, що підтверджують або спростовують версію про вчинення досліджуваного кримінального правопорушення.

5. Встановлено, що у процесі допиту спеціаліст допомагає слідчому з'ясувати обставини провадження та правильно оцінити отримані показання. Спеціаліст консультує слідчого щодо загальних та спеціальних понять і термінів, які стосуються предмета допиту; пропонує (за потреби) залучити до проведення допиту інших спеціалістів; допомагає визначити для кожної категорії допитуваних спеціальний (індивідуальний) перелік документів, які відображають обставини, що мають значення для кримінального провадження; визначення характеру, послідовності та змісту запитань для різних категорій допитуваних.

6. Визначено, що участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту впливає на якість та ефективність розслідування. Використання спеціальних знань спеціалістом при проведенні слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки, чіткої організації тактичних прийомів і комбінацій для отримання правдивих показань і доведення причетності певних осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Слідчий експеримент входить до слідчих (розшукових) дій, які мають лише перевірений характер. Під час його проведення зазвичай застосовується лише фіксація та дослідження фактичних даних, які підтверджують або спростовують наявність певних фактів, що мають значення для кримінального провадження. Головною метою проведення слідчого експерименту є: 1) перевірка та ілюстрація зібраних доказів; 2) перевірка та оцінка слідчих версій; 3) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; 4) отримання нових доказів.

Вивчення кримінальних проваджень (120) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289) свідчать, що така слідча дія проводилася лише у 6,5 % загальної кількості кримінальних проваджень; у 23,0 % вона, хоча й була вочевидь необхідна, проте під час досудового розслідування не проводилася, що певною мірою знижує якість проведення досудового слідства.

7. Проведення судової експертизи як основної процесуальної форми використання експертом спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає аналіз за завданням сторони кримінального провадження, слідчого судді, суду особою, яка володіє спеціальними знаннями, – експертом, матеріальних об'єктів експертизи, які надаються в його розпорядження, а також різних документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Предметом трасологічної експертизи є обставини (фактичні дані), пов'язані зі слідоутворюючими та слідосприймаючими об'єктами, процесом

слідоутворення, які встановлюються на основі спеціальних знань щодо питань, які поставлені на вирішення експертизи.

8. Пожежно-технічна експертиза є однією з важливих й ефективних форм використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. Об'єктами судової пожежно-технічної експертизи виступають: обгорілі й обвуглені конструктивні елементи і частини будівель, споруд, деформовані й зруйновані будівельні конструкції, виготовлені з металу, залізобетону, каміння, деревини, пластмаси тощо, обгорілі елементи інтер'єру; пошкоджені полум'ям транспортні засоби; складне за конструкцією, зокрема й громіздке, технологічне обладнання, розташоване на місці пожежі; окремі механізми та обладнання, їх вузли і деталі; різноманітні обгорілі й необгорілі предмети або їх рештки, в числі яких, ймовірно, можуть бути перебувати технічні засоби підпалу або предмети із слідами легкозаймистих речовин.

9. Констатовано, що знищення або пошкодження майна шляхом вибуху має потужну руйнівну дію, а відтак для виявлення слідів (ознак) та отримання доказів потрібні спеціальні прийоми і методи дослідження, що вимагає застосування спеціальних знань у формі експертиз. Визначено види, завдання та порядок проведення судових експертиз. Доведено, що основною експертизою є вибухотехнічна з дослідження вибухових пристроїв та їх частин і фрагментів, вибухових речовин і слідів, залишених після вибуху.

Об'єктами вибухотехнічної експертизи є матеріалізовані джерела інформації, визначені кримінально-процесуальним законодавством і надані експерту органом, який призначив експертизу, для експертного дослідження з метою вирішення поставлених запитань і встановлення фактів, які входять до предмету експертизи.

10. Обґрунтовано доцільність призначення судово-товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна.

Удосконалено окремі форми використання спеціальних товарознавчих знань у процесі досудового розслідування, зокрема: безпосереднє використання

таких спеціальних знань слідчим, прокурором, судом, слідчим суддею; участь спеціаліста-товарознавця у проведенні слідчих (розшукових) дій; проведення судово-товарознавчих експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков Б. С. Ответственность за истребление и повреждение государственного и общественного имущества по советскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1955. 185 с.
2. Шаньгин Ю. М. Відповідальність за знищення або ушкодження державного або громадського майна по радянському кримінальному праву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1972. 205 с.
3. Кольшкіна В. Ф. Уголовная ответственность за уничтожение и повреждение имущества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1976. 19 с.
4. Харітошкін В. В. Кримінально-правова боротьба зі знищенням або пошкодженням майна вогнем в результаті підпалу або злочинного порушення правил пожежної безпеки. Москва: Наука, 1983. 115 с.
5. Хабаров А. В. Злочини проти власності: вплив цивільно-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Єкатеринбург, 1999. 278 с.
6. Єлісеєв С. А. Злочини проти власності за кримінальним законодавством Росії. Томськ, 1999. 147 с.
7. Файзрахманова Л. М. Уголовная ответственность за уничтожение или повреждение чужого имущества по УК России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ижевск, 2002. 218 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконіт, 1998. Т. 1. 910 с.
9. Плютина Е. М. Уничтожение или повреждение имущества: проблемы квалификации и соотношения со смежными составами преступлений (по материалам судебной практики Краснодарского края): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2005. 199 с.
10. Шарипов А. М. Уголовно-правовая оценка уничтожения и повреждения чужого имущества: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владимир, 2005. 178 с.

11. Шевченко И. Г. Уничтожение и повреждение имущества в уголовном праве России: Эволюция норм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Самара, 2007. 26 с.

12. Безверхов А. Г., Шевченко И. Г. Уничтожение и повреждение имущества: вопросы истории, теории, практики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 192 с.

13. Сакун А.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. 231 с.

14. Миронюк С. А. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 230 с.

15. Горбунов В. А. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 218 с.

16. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Москва: ЛексЭст, 2002. 336 с.

17. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: курс лекций. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург. ЮИ МВД России. 1993. Ч. 4. 79 с. С. 37.

18. Брайнин М. С. Расследование дел о пожарах: метод. пособие для прокурорско-следственных работников. Москва, 1956. 152 с.

19. Мегорский Б. В. Методика установления причин пожаров. Москва: Стройиздат, 1966. 348 с.

20. Притузова В. А. Основные вопросы методики расследования дел о поджогах. Москва: ВЮЗИ, 1951. 137 с.

21. Егоров А. П. Расследование по делам о пожарах в поездах: метод. пособие. Москва: Трансжелдориздат, 1952. 164 с.

22. Шиманова З. Е. Пожарно-техническая экспертиза. Москва: МКХ РСФСР, 1963. 86 с.
23. Зуйков Г. Г. Расследование поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности. Москва: ВШМ МВД СССР, 1968. 46 с.
24. Григорьян А. С. Расследование поджогов. Москва: Юрид. лит, 1971. 128 с.
25. Аюпов А. Г., Старокожев И. И. Методика расследования пожаров (в помощь работникам пожарной охраны и следователям). Ташкент, 1972. 200 с.
26. Безуглов М. В. Расследование поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва: ВЮЗИ, 1972. 18 с.
27. Казаков Г. Н. Расследование и предупреждение поджогов, совершаемых с целью сокрытия преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1974. 20 с.
28. Миусская Р. А. Расследование поджогов, совершаемых в целях маскировки других преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1975. 22 с.
29. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики: учеб. пособие. Москва: ВЮЗИ, 1980. 96 с.
30. Вавриш А. В. Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 274 с.
31. Мишин А. В. Расследование поджогов личного имущества граждан: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Казань: Казан. гос. ун-т, 1986. 24 с.
32. Грац М. Методика расследования поджогов (по материалам ЧССР): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва: Акад. МВД СССР, 1987. 22 с.
33. Качанов А. Я. Расследование уголовных дел о пожарах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1988. 22 с.

34. Ханин В. Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел по пожарам: автореф. дис. ... юрид. наук: 12.00.09. Минск, 1988. 18 с.

35. Пракшин Ю. К., Зернов С. И. Методика осмотра места пожара. Киев: РИО МВД СССР, 1988. 168 с.

36. Попов И. А. Расследование пожаров: Правовое регулирование. Организация и методика: учеб. пособие. Москва: ЮрИнфор, 1998. 310 с.

37. Умаев А. А. Использование математических методов и моделей в расследовании дел о пожарах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1990. 19 с.

38. Ушаков Л. А., Палюх В. Г. Дознание по делам о пожарах. Харків: ХІПБ МВД Украины, 1995. 145 с.

39. Цимбал М. Л. Огляд місця події у справах про пожежі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1999. 20 с.

40. Міхайлов М. А. Основи методики розслідування кримінальних вибухів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2000. 20 с.

41. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.

42. Красюк І. П. Ситуаційні дослідження при вчиненні керованих вибухів: метод. рек. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2004. 60 с.

43. Колесніков В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 185 с. С. 11.

44. Степанова А. М. Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 178 с.

45. Бузинарський М. Ю. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 212 с.

46. Олійник Ю. Я. Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 20 с.

47. Коновалова В. О. Основи методики розслідування підпалів і злочинних порушень протипожежних правил (Глава XXIV). *Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів*. Харків: Право, 1998. С. 330–341.

48. Івасишин Т. М., Остапюк Ю. М. Особливості дослідження місця вибуху з метою ефективного пошуку вибухової речовини, продуктів її перетворення та криміналістична інтерпретація результатів їх дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2009. Вип. 9. С. 319–327.

49. Плютіна О. М. Знищення або пошкодження майна: проблеми кваліфікації та співвідношення із суміжними складами злочинів (за матеріалами судової практики). *Законність*. 2009. № 2. С. 8–9.

50. Татаров О. Ю., Газдайка-Василишин І. Б. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 650–659.

51. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 48–52.

52. Степанова А. М. Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів. Київ, 2004. 179 с.

53. Бузинарський М. Ю. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу. Київ, 2011. 212 с.

54. Олійник Ю. Я. Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Київ, 2014. 210 с.
55. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна. Київ, 2016. 238 с.
56. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы). Киев: Вища шк., 1980. 160 с.
57. Галкин В. М. Средства доказывания в советском уголовном процессе. Москва: ВНИИСЭ. 1968. Ч. 2. С. 8–15. 68 с.
58. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Высш. шк., 1980. Вып. 21. С. 35–43.
59. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва: Юрид. лит., 1967. 147 с.
60. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: Изд-во РУДН, 2000. 296 с.
61. Пукшанский Б. Я. Обыденное знание. Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1987. 211 с.
62. Бахин В. П., Гончаренко В. И., Клименко Н. И. и др. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник; под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.
63. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе: учеб. пособие. Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1976. 143 с.
64. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. М., Изд. "Юридическая литература", 1967, 192 стр.
65. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве: учеб. пособие. Москва: Юрид. лит., 1989. 288 с.

66. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1987. – 100 с.

67. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2002. – 20 с.

68. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие Киев: КГУ, 1987. 100 с.

69. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: проблемні питання. URL: <http://nndes.org.ua/news/item/68>.

70. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике: учеб. пособ. / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченка. Киев: изд-во при Киевском ГУ издат. объедин. «Вища школа», 1979. 88 с.

71. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 231 с.

72. Бахин В. П., Карпов Н. С. Материалы к изучению практики борьбы с преступностью. Киев: Изд-во Семенко Сергея, 2007. 489 с. С. 10.

73. Грабовский В. Д., Кравчук О. Н. Фоноскопия. Теория и практика использования звуковых следов в расследовании преступлений : учеб. пособие. Н. Новгород: НА МВД РФ, 2001. 108 с.

74. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квіт. 2012 № 4651-VI (у ред. від 13.07.2017). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

75. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). Москва: Юрид. лит., 1990. 159 с.

76. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія: навч. посіб. Харків: Консум, 1999. 157 с. С. 46.

77. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України: монографія. Київ: НАВСУ, 2002. 300 с. С. 53.

78. Еленюк Г. А., Ищенко П. П., Ярослав Ю. Ю. Использование специальных познаний при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособие. Караганда : Караганд. ВШ МВД СССР, 1987. 94 с.

79. Хрусталев В. Н., Трубицин Р. Ю. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2013. 208 с.

80. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/1378204>.

81. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие. Киев: КГУ, 1987. 100 с.

82. Коберник С. Д., Сегай М. Я., Стринжа В. К., Цымбал П. В. Совершенствование тактики следственного осмотра с участием группы специалистов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 33–39.

83. Буркацкий В. Л. Вопросы использования специальных знаний на первоначальном этапе расследования краж. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1990. Вып. 40. С. 52–56.

84. Кримінальний процесуальний кодекс України. Наук.-практ. коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажевський, Є. П. Бурдаль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. А. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

85. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII (ред. від 1 січ. 2016 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

86. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний; к вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Ред-издат. отдел МВД УССР, 1969. Вып. 6. С. 199–206.

87. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. Москва, 1973. 153 с.

88. Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств. *Вопросы криминалистики*. Москва: Госюриздат, 1962. Вып. 6–7. С. 33–45.

89. Арсеньев В. Д., Заблоцкий В. Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск: Краснояр. ун-т, 1986. 153 с.

90. Бородин С. В., Палиашвили А. Я. Оценка научной обоснованности выводов экспертизы. *Теоретические и процессуальные вопросы судебной экспертизы*: материалы научной конференции (Москва, 4–8 июля 1961 г.). Москва, 1961. Сб. 1. С. 77–80.

91. Панюшкин В. А. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1985. 269 с.

92. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. Москва: Юрид. лит., 1979. 318 с.

93. Сорокин А. А. Сущность и явление. Киев: Наук. думка, 1987. 486 с.

94. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе /методологические и правовые проблемы/. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1986. 171 с.

95. Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1982. 83 с.

96. Филин Д. В., Князев В. А., Зинченко В. Н. К вопросу о формах использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Проблемы социалистической законности*. Харьков. 1991. № 26. С. 110–115.

97. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник*: наук. журн. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. № 3 (104). С. 46–58.

98. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / О. Б. Бишевец, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергеевої. Київ: Алерта, 2015. 536 с.

99. Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпалый В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*: респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1986. Вып. 33. С. 3–8.

100. Журавель В. А. О структуре частной криминалистической методики. *Криминалистика и судебная экспертиза*: респ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1995. Вып. 47. С. 62–67.

101. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 650 с.

102. Кирсанов З. И. К вопросу о понятии технико-криминалистических средств и методов. *Криминалистика и судебная экспертиза*: республ. межвед. сборн. науч. и науч.-метод. работ. Київ, 1973. Вып. 10. С. 34–39.

103. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.

104. Коновалова В. О. Інновації в методиці розслідування злочинів / В. О. Коновалова, Я. Є. Мишков // Право та інновації. – 2016. – № 2. – С. 34–40.

105. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

106. Лужецька О. Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 2 (65). С. 205.

107. Миловидова М. А. Криминалистический учет по способу выполнения преступных действий и его использование в практике борьбы с преступлениями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Н. Новгород, 1994. 213 с.

108. Цивільний кодекс України: Коментар: 2-ге вид. зі змінами станом на 15 січ. 2004 р. Харків Одісей, 2004. 856 с.

109. Навроцький В. О. Злочини проти власності: лекції для студ. юрид. фак. Львів: Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка, 1997. 80 с.

110. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перероб. та допов. Київ: Юрид. думка, 2010. 1288 с.

111. Про автомобільний транспорт: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2344-III (редакція від 17.07.2015 р.). URL: zakon.rada.gov.ua/go/2344-14.

112. Миронюк М. А. Підстави та умови відмежування умисного знищення або пошкодження майна від окремих суміжних складів злочинів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (11). С. 247–249.

113. Архівні матеріали діяльності судів загальної юрисдикції Чернігівської області у 2018 р. // Архів Апеляційного суду Чернігівської області. 2016. Т. 2. 320 с.

114. Козак Н. С., Цимбал П. В., Данкович Н. О. Криміналістичні аспекти виявлення комп'ютерних злочинів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2010. № 4 (51). С. 252–258.

115. Попелюшко В. А. Способ совершения преступления как элемент предмета доказывания. *Советское государство и право*. 1984. № 1. С. 122–125.

116. Плютина Е. М. Уничтожение или повреждение имущества: проблемы квалификации и соотношения со смежными составами преступлений (по материалам судебной практики Краснодарского края): дис. ...канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08. Краснодар, 2005. 199 с.

117. Шишкин Н. А. Собственность как объект уголовно-правовой охраны от преступных посягательств, связанных с уничтожением или повреждением чужого имущества: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Воронеж, 2010. 210 с.

118. Про питання, що виникли в судовій практиці у справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок

порушення правил пожежної безпеки: Постанова Пленуму Верховного суду України від 2 лип. 1976 р. № 4 (редакція від 03.03.2000 р.). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-00.

119. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 27. С. 48–52.

120. Мишин А. В. Расследование и предупреждение поджогов личного имущества граждан. Казань, 1991. 128 с.

121. Цимбал М. Л., Шепітько В. Ю. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань): монографія. Харків: Гриф, 2004. 192 с.

122. Сакун А. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: спец 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. 19 с.

123. Кряжев В. С. Общие положения методики расследования преступлений, совершенных с применением взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Иркутск, 2003. 235 с.

124. Бурбело Б. А. Особливості слідової картини місця події, пов'язаного із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин, як джерело інформації встановлення особи злочинця. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 245–252.

125. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

126. Великий тлумачний словник сучасної української мови : [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

127. Буханченко О. А. Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Акад. управління МВС України, 2010. 220 с.

128. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львів держ. ун-т внутр. справ, 2012. 212 с.

129. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 черв. 1992 р. № 8. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92.

130. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений: Лекция. М., 1973. 38 с.

131. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1973. Вып. 10. С. 28.

132. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – Київ : Атіка, 1999. – 418. 274 с.

133. Варченко И. А. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. 231 с.

134. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник. Харків: Право, 2001. 528 с.

135. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 21 с.

136. Колесніков В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 18 с.

137. Поліщук В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Б.в., 2013. 16 с.

138. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2014. 218 с.

139. Хоменко А. Н. Связь личности преступника, как элемента криминалистической характеристики преступлений с другими ее элементами. *Актуальные вопросы правоправедения в период совершенствования социалистического общества*. Томск: Том. ун-т, 1989. С. 220–225.

140. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2006. 588 с.

141. Гетьман Г. М. Моделювання особи невідомого злочинця (криміналістичні засоби, методи та технології): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2015. 20 с.

142. Образцов В. А. Криминалистическая характеристика преступника и ее связь с потерпевшим и другими структурными элементами события преступления. *Криминалистическая виктимология*. Иркутск, 1980. С. 45.

143. Лукашевич В. Г., Салтевский М. В. Дидактические материалы к специализированному курсу криминалистики. Научные основы криминалистической методики в помощь слушателям оперативно-розыскной специализации. Киев: КВШ МВД СССР, 1986. 35 с.

144. Пономарева Л. В. Характеристика личности преступника по делам об изнасилованиях // *Бизнес в законе: сб. статей*. М., 2007. С. 94.

145. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: 3-тє вид. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: ТОВ Одісей, 2007. 1184 с.

146. Поліщук В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Б.в., 2013. 16 с.

147. Слободянюк Б. К. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики умисного знищення або пошкодження чужого майна. Актуальні проблеми досудового розслідування: тези Всеукр. наук.-практ. конф. ДЮІ МВС України, (Кривий Ріг, 23 жовт. 2015 р.). С. 32–34.

148. Дроздов О. Ю., Скок М. А. Проблеми агресивної поведінки особистості: навч. посіб. Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. 225 с.
149. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1976. 28 с.
150. Сорокотягина Д. А. Виктимологический анализ при расследовании преступлений. *Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики)*: сб. науч. тр. Иркутский гос. ун-т, 1980. С. 33–44.
151. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): науч.-практ. пособие. Харків: Консум, 1999. 160 с.
152. Шакур В. І. Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах та за кордоном: навч.-практ. посіб. Київ: УАВС, 1995. 32 с.
153. Шевцов Г. М. Потерпевший – юридическое лицо как структурный элемент криминалистической характеристики преступлений: *Криминалистическая виктимология*. Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1980. 160 с.
154. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 012. № 37. Ст. 1370.
155. Варченко И. А. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. 19 с.
156. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. (зі змінами) № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
157. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.
158. Селівнов Н. А. Залучення спеціалістів до розслідування. *Огляд практики за матеріалами слідчих органів прокуратури*. Москва, 1973. С. 3–5. С. 3.

159. Серов В. А. Використання науково-технічних знань і засобів доказування по кримінальним справам: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1979. С. 126.

160. Лопушний Є. Я. Участь спеціаліста-криміналіста в слідчих діях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Алма-Ата, 1971. С. 26.

161. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2016. 19 с.

162. Ростом'ян Л. С. Особливості огляду місця події у справах про вандалізм. *Форум права*. 2008. № 1. С. 358–362.

163. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2016. 238 с. С. 118.

164. Про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: інструкція; наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

165. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія. Харків: Апостіль, 2015. 227 с.

166. Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. Т. 1. 1917–1925 гг. Київ, 1966. 831 с.

167. Цимбал П. В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1992. 232 с.

168. Герасимов І. Ф., Іщенко Є. П. Тактичні аспекти використання науково-технічних засобів при збиранні доказової інформації. *Теорія і практика збирання доказової інформації технічними засобами на досудовому розслідуванні*: зб. наук. пр. Київ, 1980. С. 184–185.

169. З організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: інструкція; наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. №575. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

170. Участь спеціаліста в огляді місця події: довідник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 160 с.

171. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Практическое руководство по осмотру места происшествия: теория, тактика, техника: учеб-практ. пособие. Киев, 2015. 750 с.

172. Сирков С. М. Ефективніше використовувати у розкритті і розслідуванні злочинів можливості експертно-криміналістичної служби. Москва, 1989. № 5. С. 49.

173. Селина, Е. В. Применение специальных познаний в уголовном процессе / Е. В. Селина. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 356 с.

174. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* / [голов. ред. В. В. Чернєй] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ: ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. № 1 (28). С. 56–61.

175. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

176. Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. – 2010. URL: <http://www.dslib.net/kriminal-process/klevcov-ispolzovanie-specialnyh-znaniy-pri-rassledovanii-prestuplenij-svjazannyh-s.html>.

177. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

178. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Апостіль, 2015. 228 с.

179. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. Київ Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

180. Комаров И. М. Тезисы о понятии справочно-консультационной деятельности специалиста в досудебном производстве. *Сучасні проблеми розвитку судової експертизи*: зб. матеріалів засідання «круглого столу» (Севастополь, 10–11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ, 2010. С. 22–24.

181. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики / В.И. Комиссаров. – Саратов, 1987. – 180 с.

182. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій: навч. посіб. / [Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 432 с.

183. Печерский В. В. Предмет доказывания и типовые программы допроса в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : учеб.-практ. пособие. Москва: Юрлитинформ, 2012. 384 с. С. 7.

184. Участие специалиста в следственных действиях: учебник / А. М. Зинин, А. И. Семикаленова, Е. В. Иванова / под общ. ред. А. М. Зинина. Москва: Проспект, 2016. 288 с.

185. Екимовская А. Н. Допрос с участием специалиста: монография. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс, 2013. 146 с.

186. Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Выпуск 3. / Т.Г. Бордонос и др.; за ред. В.П. Колмакова. Киев: Редакционно-издательский отдел МООП УССР, 1966.

187. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие. Харьков: Консум, 1999. 157 с. С. 114.

188. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с. С. 283–287.

189. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста. *Криминалистика и судебная экспертиза*: респуб. межведомств. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев, 1981. Вып. 22. С. 51–54.

190. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. 349 с.

191. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український): 1500 термінів. Харків: Право, 2001. 552 с. С. 14.

192. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посіб. Харків: КримАрт, 1998. 209 с. С. 3.

193. Омельчук Л. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2013. 228 с. С. 111.

194. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва: Юрид. лит., 1982. 152 с. С. 182.

195. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник / І. В. Пиріг, Г. С. Бідняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

196. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні: станом на 1 верес. 2016 р. / за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ: Центр учбової літ., 2016. 824 с. С. 150–170.

197. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. 996 с. С. 76.

198. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

199. Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. – 2010. URL: <http://www.dslib.net/kriminal-process/klevcov-ispolzovanie-specialnyh-znaniy-pri-rassledovanii-prestuplenij-svjazannyh-s.html>.

200. Екимовская А. Н. Особенности производства допроса с участием специалиста по делам о преступлениях, связанных с профессиональной деятельностью. *Вестник Саратовской государственной академии права*. Саратов, 2010. № 5. С. 132–135 .

201. Новиков А. А. Применение специальных знаний в форме участия специалиста в уголовном судопроизводстве России (историко-правовой, уголовно-процессуальный и организационный аспекты): монография. Калининград, 2009. 480 с.

202. Пиріг І.В. Шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення досудового розслідування // Криміналістика і судова експертиза. Міжвідомчий науково-методичний збірник. Випуск 63. – 2018. – С. 134 – 142.

203. Новиков А. А. Применение специальных знаний в форме участия специалиста в уголовном судопроизводстве России (историко-правовой, уголовно-процессуальный и организационный аспекты): монография. Калининград, 2009. 480 с.

204. Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. – 2010. URL: <http://www.dslib.net/kriminal-process/klevcov-ispolzovanie-specialnyh-znaniy-pri-rassledovanii-prestuplenij-svjazannyh-s.html>.

205. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 210 с. С. 162.

206. Зернов С. И. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений, сопряженных с пожарами. Москва, 1996. 128 с.

207. Варченко И. А. Криминалистическая характеристика и особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2002. 21 с.

208. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва, 1973. 216 с.

209. Слободянюк Б. К. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження майна / Б.К. Слободянюк // Історико-правовий часопис : науковий журнал. – 2015. – № 2(6). – С 189–194.

210. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. Київ. 2018. № 1 (106). С. 325–336.

211. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ:Юстініан, 2012. 1328 с.

212. Гусаченко Є. О. Слідчий експеримент: використання спеціальних знань та умови їх нормативного застосування. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 1. С. 64.

213. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части: Общая и Особенная. [3-е изд.]. Санкт-Петербург: Изд. книж. магазина «Законоведение», 1910. 127 с.

214. Мельникова Э. Б. Участие специалистов в следственных действиях. Москва: Юрид. лит., 1964. 87 с.

215. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / под ред. А. И. Винберга. Москва, 1959. 171 с.

216. Чернецький О. К. Слідчий експеримент у кримінальному судочинстві : тактика і психологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. К. Чернецький. – Харків, 2013. – 19 с.

217. Коташевський О. В. Посібник для слідчого. Огляд, відтворення, інші методичні розробки. Рівне: Каліграф, 2005. 108 с.

218. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. М. Балицький. – Ірпінь, 2015. – 216 с.

219. Салтевский М. В. Криминалистика в современном изложении юристов: учеб. и практ. пособие. Харьков: Рубикон, 1997. 430 с.

220. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

221. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 233 с.

222. Цивільний кодекс України: Закон України за станом на 17 черв. 2018 р. / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2003.

223. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / тлумач. словник. Київ, Аконіт, 1999. Т. 2. 926 с.

224. Салтевский М.В. Криминалистическая характеристика : структура, элементы / М.В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики. – К., 1987. – Гл. 22. – С. 310-312.

225. Герасименко О. Ю. Забезпечення можливості фіксації цифрових даних при проведенні огляду місця події. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Київ: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2010. С. 114–116.

226. Аминев Ф. Г. О некоторых вопросах экспертно-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.).

Київ: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2010. С. 571–575.

227. Наказ Міністерства юстиції України № 3503/5 від 12 грудня 2011 року «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE20169.html.

228. Боднар А. В. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ. 2018. № 2 (107). С. 281–292.

229. Справочная книга криминалиста: справочник / Н. А. Селиванов и др. / под ред. Н. А. Селиванова. Москва: Норма, 2000. 727 с.

230. Криминалистика: учебник / Т. С. Волчецкая и др. / под ред. В. Д. Зеленского та Г. М. Меретукова. Санкт-Петербург: Юрид. центр, 2015. 704 с.

231. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ: Центр учбової літ., 2015. 704 с.

232. Криміналістика : підруч. / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К. , Клименко Н. І. та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.

233. Про затвердження Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз: наказ від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. Міністерство юстиції України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z070598/page?text=%ED%E0%F4%F2%EE%EF%F0%EE%E4%F3%EA%F2%B3%E2>.

234. Кіцелюк В. М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 251 с.

235. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Київ: Юрінком Інтер, 2012. 376 с.

236. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

237. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затв. наказом Міністра юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 і зареєстр. в Мін-ві юстиції України. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Видавничий Дім Ін Юре, 2003. С. 97–107.

238. Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 лип. 2017 р. № 621.

239. Смирнов К. П., Чешко И. Д., Голяев В. Г., Егоров Б. С. Комплексная методика определения очага пожара. Ленинград: ЛФ ВНИИПО МВД СССР, 1986. 114 с.

240. Чешко И. Д., Голяев В. Г. Исследование обгоревших остатков лакокрасочных покрытий строительных конструкций с целью выявления очаговых признаков пожара: метод. рек. Ленинград: ЛФ ВНИИПО МВД СССР, 1988. 67 с.

241. Слободянюк Б. К. Виявлення ознак злочину при огляді місця пожежі / Б. К. Слободянюк // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 1 (34)'2015. – К., 2015. – С. 194–196.

242. Торопов С. О. Попередні та експертні балістичні дослідження на місці події : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь: Нац. ун-т держ. податк. служби України. 2011. 17 с

243. Лантух Э. В. Методика расследования убийств, сопряженных с поджогом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1998. 152 с.

244. Авилина Л. М., Докшина Н. В. Судебная пожарно-техническая экспертиза: пособие для следователей, судей и экспертов. Москва, 1994. Ч. 1. С. 42–49.

245. Зернов С. И. Задачи пожарно-технической экспертизы и методы их решения: учеб. пособие. Москва, 2001. 200 с.

246. Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування та судові експертизи пожеж: довід.-метод. посіб. Харків: ТОВ «Компанія СМІТ», 2007. 360 с.

247. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / КНДІСЕ, ХНДІСЕ, ЛНДІСЕ МЮ України, ДНДЕКЦ МВС України, 2005.

248. Таркинский А. И. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с применением взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 210 с.

249. Мочагин П. В. Криминалистическая модель преступлений, совершаемых с использованием взрывчатых веществ и взрывных устройств, и ее применение в целях раскрытия преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мочагин Павел Владимирович. – Ижевск, 2005. – 133 с.

250. Асташов М. А. Использование специальных познаний эксперта-взрывотехника при расследовании преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2001. 202 с.

251. Кікінчук В. В., Степанюк Р. Л., Пазинич Т. А. Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами вибуху, загрози вибуху або виявленні саморобних вибухових пристроїв: наук.-метод. рек. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2018. 39 с.

252. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 317 с.

253. Судебные экспертизы (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / И. П. Кононенко, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай и др. Київ: РИО МВД СССР, 1981. 412 с.

254. Букалов К. А. Процессуальные и криминалистические вопросы назначения судебной товароведческой экспертизы: учеб. пособие / Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курского. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. 63 с.

255. Букалов К. А. Использование специальных товароведческих познаний на предварительном следствии. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. 104 с.

256. Букалов К. А. Назначение судебно-товароведческой экспертизы по делам о хищении социалистического имущества. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы*: межвуз. научный сборник. Саратов: Саратовский университет, 1978. Вып. 3. С. 114–122.

257. Букалов К. А. Процессуальная сущность специальных товароведческих познаний и условия использования их следователем. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы*: сборник научных статей / Саратовский государственный университет. Саратов: изд-во Саратовск. ун-т, 1978. Вып. 2. С. 108–111.

258. Коваленко Е. Г., Лукьянчиков Е. Д. Судебные экспертизы в практике расследования органами внутренних дел хищений социалистической собственности: учебное пособие / Мин-во внутр. дел СССР, Киев. высш. шк. МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского. Киев: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1988. 72 с.

259. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

260. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. Москва: Норма, 2005. 656 с.

261. Артюх Т. М., Архипов В. В. Методологічні засади судово-товарознавчої експертизи. *Вісник КНТЕУ*. 2008. № 1. С. 21–28.

262. Арсеньев В. Д. Соотношение понятия предмета и объекта в теории судебной экспертизы. *Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре – криминалистических чтениях*: сб. рефератов. Москва, 1979. Вып. 26. С. 4–5.

263. Яблоков Н. П. К вопросу об экспертизе по технике безопасности. *Экспертизы при расследовании преступлений*: сборник. Вильнюс, 1969. Вып. 7. С. 54.

264. Шляхов А. Р. Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы: метод. пособие. Москва, 1972. 121 с.

265. Орлов Ю. К. Использование специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза: общие понятия*: учеб. пособие. Москва, 2004. Вып. 2. С. 3–20.

266. Зинин А. М., Майлис Н. П. . Судебная экспертиза : учеб. М. : Право и Закон, 2002. 320 с.

267. Букалов К. А. Процессуальные и криминалистические вопросы назначения судебной товароведческой экспертизы: учебное пособие / Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курского. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. 63 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані опитування слідчих Національної поліції України
щодо розслідування знищення або пошкодження майна

В анкетуванні взяли участь 180 респондентів

Стаж слідчої роботи в підрозділі:	
а) до 3 років	72,0%
б) до 10 років	31,5%
в) понад 10 років	23%
Які труднощі виникають при розслідуванні знищення або пошкодження майна?	17%
а) відсутність окремої криміналістичної методики	
б) недостатня кількість літературних джерел	93%
в) відсутність інформаційно-довідкових даних	4,5%
г) складнощі організаційного характеру (відсутність належної взаємодії між слідчими й оперативними працівниками, складнощі взаємодії слідчих та спеціалістів, велике навантаження та ін.	62%
д) інше	33%
Чи існують, на Вашу думку, особливості розслідування знищення або пошкодження чужого майна?	
а) так	92,5%
б) ні	17,5%
Які елементи криміналістичної характеристики, на Ваш погляд, набувають особливого значення в даній категорії злочинів?	
а) предмет посягання	72,0%
б) способи вчинення злочину	80%
в) обстановка вчинення злочину	47%
г) місце і час учинення злочину	60%
д) особа злочинця	30%
е) типові сліди злочину	67,0%
ж) інше	11,0%
Чи в усіх випадках виявляються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК України?	
а) так	19%
б) ні	87%
Які способи вчинення умисного знищення або пошкодження чужого майна траплялися у Вашій практиці?	

а) підпал	77%
б) вибух	29,5%
в) інші способи	5,7%
Що найважче доказувати при розслідуванні знищення або пошкодження чужого майна?	
а) подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини)	43,0%
б) винуватість особи	77,5%
в) причетність інших осіб	65,0%
г) вид і розмір шкоди	14,0%
д) інше	6,7%
Зазначте причини слідчих помилок при розслідуванні знищення або пошкодження чужого майна:	
а) недосконалість чинного законодавства	7,0%
б) недостатній рівень професійної та спеціальної підготовки	42,5%
в) відсутність узагальненої слідчої та судової практики	9,0%
г) особлива складність розслідування злочинів	78,5%
д) несприятливі умови службової діяльності	22,0%
Які, на Вашу думку, найбільш доцільні першочергові слідчі (розшукові) дії при розслідуванні знищення або пошкодження чужого майна?	
а) допит підозрюваного	89,0%
б) допит свідків	96,5%
в) огляд місця події	98,0%
г) слідчий експеримент	33,5%
д) освідування	10,0%
е) обшук особи	40%
ж) огляд документів	8,0%
з) огляд речових доказів	52,0%
і) обшук	87,0%
к) одночасний допит	15,0%
л) судові експертизи	88,0%
Чому Ви не проводили обшуки в усіх випадках розслідування знищення або пошкодження чужого майна?	
а) були відсутні достатні підстави	77,2%
б) вважав проведення інших слідчих (розшукових) дій достатнім	21,5%
в) інше	7,0%
Чи вважаєте Ви за доцільне планувати розслідування знищення або пошкодження майна?	
а) так	82,0%
б) ні	32,0%

Якщо так, то в якій формі Ви здійснюєте планування розслідування?	
а) розгорнутий письмовий план розслідування	34,0%
б) складання письмового плану окремої слідчої (розшукової) дії	9,5%
в) здійснення планування в усній формі	55,0%
г) складання переліку першочергових слідчих (розшукових) дій	11,7%
д) інше	0,0%
Чи необхідна допомога спеціалістів при розслідуванні таких злочинів:	
а) обов'язково	82,5%
б) бажано (залежно від ситуації)	17,0%
в) на погляд слідчого	5,5%
Чи необхідна допомога співробітників оперативних підрозділів при розслідуванні таких злочинів:	
а) обов'язково, протягом усього розслідування	82,0%
б) бажано (залежно від етапу розслідування)	7,5%
в) на погляд слідчого	5,5%
Чи сприяло б проведення негласних слідчих (розшукових) дій більш повному та якісному з'ясуванню обставин знищення або пошкодження чужого майна?	
а) так	90,0%
б) ні	7,5%
в) важко відповісти	4,5%
б) накладення грошового стягнення	2,0%
в) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом	0,0%
г) відсторонення від посади	0,0%
д) тимчасовий доступ до речей і документів	66,0%
є) тимчасове вилучення майна	36,5%
ж) арешт майна	41,0%
Які запобіжні заходи Ви найчастіше застосовували при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 194 КК України?	
а) особисте зобов'язання	82,0%
б) особиста порука	4,0%
в) застава	9,0%
г) домашній арешт	7,0%
д) тримання під вартою	2,0%

Додаток Б

Аналітична довідка за результатами вивчення 120 кримінальних проваджень про знищення або пошкодження майна за 2017–2019 роки

За результатами дослідження особливостей розслідування знищення або пошкодження майна в архівах органів внутрішніх справ і районних (міських) судів дисертантом із застосуванням спеціально розробленої анкети вивчено 120 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 194 КК України за період з 2017 по 2019 рр. (100 %).

Використано такі категорії кримінальних проваджень: кримінальні провадження, за якими районними (міськими) судами винесено рішення, що зберігаються в архівах судів; зупинені й закриті провадженням, що зберігаються в архівах Національної поліції України.

За результатами аналізу кримінальних проваджень вказаної категорії встановлено, що знищення або пошкодження майна використовувалось як спосіб приховування злочинів для знищення або приховування слідів інших тяжких злочинів у 7,6 % випадків. Знищення чи пошкодження власного майна, у тому числі майна, що є спільною власністю винного та інших осіб, не утворює складу цього злочину (вказана практика мала місце в 3,0 % випадках).

Потерпілим від злочину крім фізичної особи виступала юридична особа, майно якої було знищено або пошкоджено, а також особа, яка загинула або отримала інші тяжкі наслідки внаслідок цих дій винного. У 5,0 % випадків саме юридична особа виступала потерпілою від цього злочину.

Одним з найважливіших питань, які свідчать про суспільну небезпечність даного злочину, є діяння винного, спрямовані на знищення або пошкодження чужого майна, у 72,0 % випадків виражались у механічному впливі за допомогою різних знарядь і засобів, без допомоги різних знарядь і засобів (31,0 %) та з використанням хімічного і термічного впливу (16,0 %). Крім того, знищення або пошкодження майна (шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом) було вчинено у вечірній (18,6 % випадків) та нічний (59,0 %) час, у житлових приміщеннях (8,0 %), де перебували люди.

Умисне знищення або пошкодження майна вчиняли переважно чоловіки (78,0 % випадків досліджених кримінальних проваджень), у стані алкогольного сп'яніння (57,0 %), без вищої освіти (63,0 %), без постійного місця роботи (87,0 %), одружені й такі, які мають дітей (51,0 %).

Залежно від того, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння, встановлено такі мотиви умисного знищення або пошкодження майна: особистий, у тому числі ревності (72,0 % випадків з досліджених); хуліганський (29,0 %); корисливий (20,0 %); расової, національної чи релігійної нетерпимості (4,0 %); інші (39,0 %).

Злочин, передбачений ст. 194 КК України, вчинявся шляхом знищення у 29,0 % випадках, а пошкодженням – у 72,0 % випадків. Під час гострих конфліктів (бійок, сварок), коли винний, який перебував у стані сильного душевного хвилювання або озлоблення, як акт помсти обирав здебільшого підпал (84,0 %), заздалегідь до нього не готуючись, та не вживаючи заходів щодо приховування злочину і його слідів (мало місце у 6,0 % вивчених кримінальних проваджень).

Значну частину таких злочинів заздалегідь було підготовлено (66,0 %). Тобто злочинець продумував зміст і послідовність дій з реалізації свого злочинного наміру і приховання слідів злочину, визначав час його вчинення, підбирав, виготовляв і здобував засоби та знаряддя, підшукував співучасників і розподіляв ролі між ними.

Обстановка вчинення злочинів, передбачених ст. 194 КК України, зазвичай була обумовлена предметом злочинного посягання. Його певні особливості змушували злочинця вичікувати (67,0 %), підбирати (25,0 %) або навіть створювати (10,0 %) обстановку, яка найбільш сприятлива для вчинення злочину.

У багатьох випадках підготовка до вчинення злочину полягала в розробленні плану (17,0 %), розподілі ролей між співучасниками, підшукуванні засобів і знарядь (9,0 %), отриманні інформації про об'єкт посягання (17,0 %), попередній розвідці (8,0 %), підшукуванні транспорту (22,0 %), підготовці засобів маскуванню зовнішності (9,0 %).

Встановлено такі способи проникнення на об'єкт знищення чи пошкодження майна: правомірний вільний доступ (у 24,0 % проваджень); неправомірний вільний доступ (25,0 %); без проникнення на об'єкт злочинного посягання, коли, винний, наприклад, підкладає засоби вибухівку під днище автомобіля (36,0 %); закидання джерела знищення (пошкодження) всередину об'єкта без безпосереднього проникнення туди самого злочинця (15,0 %); зламування запірних пристроїв, вікон, підбір ключа та ін. (13,0 %).

До способів знищення або пошкодження майна слід віднести такі: особа вчиняє злочин без спеціальної підготовки при звичайному для конкретних умов знаходження об'єктів, що не вимагають додаткових пристосувань і технічних засобів (7,0 %); особа вчиняє злочин із використанням технічних інструментів та побутових пристроїв (запальничок, сокир, плоскогубців) (46,0 %); особа вчиняє злочин з використанням спеціальних, заздалегідь підготовлених знарядь, розрахованих на приховання злочинних дій і на полегшення його вчинення (11,0 %); особа вчиняє злочин шляхом спеціального створення умов для знищення або пошкодження чужого майна, що імітують необережність або ненавмисне порушення правил експлуатації (9,0 %); злочин вчинено організованими групами чи злочинними організаціями (7,0 %); злочин вчинено таким способом та за таких умов, що характерні для всіх або для частини зазначених вище груп (29,0 %).

Знищення або пошкодження майна вчинено організованими злочинними групами у 76,0 % випадків з розподіленням ролей співучасників; у 30,0 % – не були чітко розподілені такі ролі; у 7,0 % – відомості відсутні. Лідер організованої групи в 40,0 % випадків мав попередню судимість. Наявність корумпованих

зв'язків злочинної групи – у 30,0 % випадків; відсутність таких зв'язків – у 43,0 %; зв'язок у процесі розслідування не встановлювався – у 33,0 %.

Виявлено такі прийоми приховування факту знищення або пошкодження чужого майна: ужиття винним заходів щодо незалишення слідів на місці злочину (51,0 %); знищення і приховування слідів злочину, а також використаних злочинцем засобів і знарядь (27,0 %); неявка підозрюваного за викликом до органів досудового розслідування (13,0 %); надання неправдивих показань підозрюваними або зміна їх змісту (11,0 %) або відмова від надання показань (7,0 %); висунення підозрюваним помилкового алібі (14,0 %); маскування і фальсифікація обставин злочину (12,0 %); приховування особами, які є учасниками злочинної події, відомостей про носії криміналістично значимої інформації про сам злочин і його учасників; зміна місця проживання підозрюваним (11,0 %); інсценування некримінального знищення (8,0 %); створення умов для повного знищення предмета посягання (9,0 %). Менш поширеними є такі способи: симуляція злочинцем психічного чи іншого захворювання; примушування до надання неправдивих показань свідка за плату або під загрозою фізичної розправи; вплив шляхом погрози або підкупу на осіб, які, відповідно до своїх функціональних обов'язків, здійснюють розслідування; вплив шляхом заподіяння матеріальної шкоди майну свідків чи потерпілого або викрадення близьких їм осіб з метою змінення або надання неправдивих свідчень; зміна зовнішності або окремих частин тіла (відрощування бороди і вусів; надягання спеціального одягу та пристосувань для приховування особи; зміна особи шляхом гримування та ін.) запідозреним чи підозрюваним. Їх загальна кількість становила 8,0 %.

За порою року цей злочин вчинено влітку – 42,0 %, взимку – 13,0 %, а навесні і восени приблизно однаково – 27,0 та 29,0 %. Вчинення вказаних злочинів саме шляхом підпалу в зимовий час становить меншу кількість (9,0 %), порівняно з іншими порами року. Рідкістю є вчинення підпалу в сиру і дощову погоду, оскільки вона заважає активному поширенню вогню (6,0 %).

Найбільш небезпечним для таких злочинів часом доби є нічний (з 0 до 06 год – 57,0 % та ранній (з 6.00 до 12.00 год) – 14,0 %, вечірній (з 18.00 до 24.00 год) – 17,0 %. Найменше таких злочинів вчиняється в денний час (з 12.00 до 18.00 год) – 9,0 %.

Цей злочин є характерним для міст, де їх вчинено 62,0%, а в сільській місцевості – 28,0%. Зокрема, злочин вчинено в житлових приміщеннях (у жилих будинках – 44,0%; у кімнатах гуртожитку – 7,0%), у приміщеннях загального користування – 29,0%. За місцем роботи і навчання вчинено у 25,0 % злочинів; у громадських місцях – 13,0 %; на вулицях – 17,0 %; у скверах і парках – 8,0 %; у зонах відпочинку – 7,0 %; на прибудинковій території – 16,0 %.

За віком особи, які вчинили злочин, розподіляються: від 14 до 16 років – 7,0 %; від 16 до 18 років – 4,0 %; від 18 до 24 років – 9,0 %; від 24 до 30 років – 31,0 %; після 30 років – 40,0 %.

Серед злочинців мешканці міста становили 66,0 %, а мешканці сільської місцевості – 41,0 %. Загальноосвітній рівень характеризується так: 29,0 % –

злочинців мали базову загальну середню освіту, 24,0 % – повну загальну середню освіту, 18,0 % – базову вищу освіту (молодший спеціаліст), 29,0 % – повну вищу освіту (спеціаліст). На момент вчинення злочину менша половина засуджених (47,0 %) не працювала або не навчалася. Працював лише кожний третій (32,0 %) і кожний п'ятий навчався (у школі – 14,0 %; коледжі – 7,0 %; інституті тощо – 8,0 %).

Переважає більшість осіб – 71,0 %, які характеризувалися позитивно, лише 28,0 % – виключно негативно, а інші – 8,0 % у своїх характеристиках мали суперечливі відомості, з різних джерел.

Мотиви, якими керувався винний при умисному знищенні або пошкодженні чужого майна, є: 20,0 % – корисливі; 22,0 % – хуліганські; 41,0 % – із конкуренції і ворожнечі; 30,0 % – злість.

Потерпілими, майно яких було знищено або пошкоджено, найчастіше були знайомі за місцем проживання або роботи (57,0 %), родичі або члени сім'ї злочинця (39,0 %). Тільки у 14,0 % випадків винний не знав потерпілого до вчинення злочину, не спілкувався з ним. У 30,0 % потерпілих було виявлено певну віктимогенну деформацію особи, коли вона, здійснюючи свою діяльність, саме через свої психологічні особливості провокує вчинення щодо неї злочину. Проте в більшості (72,0 %) за відношенням до виконання своїх професійних обов'язків та за способом життя – це особи суспільно-нормальної групи, досить активні в громадському житті, які вступають у конфлікт не з особистих егоїстичних мотивів або через конфліктність рис своєї вдачі та діяльності.

Досудове розслідування умисного знищення або пошкодження майна було розпочате внаслідок: повідомлення службових осіб установ, підприємств, організацій (15,0 %), заяв громадян, які випадково стали очевидцями та виявили злочин (19,0 %), самостійного виявлення обставин злочину правоохоронними органами (66,0 %), повідомлень, оприлюднених у засобах масової інформації тощо (5,0 %).

Затримання підозрюваного, коли його застали на місці вчинення злочину, або безпосередньо після його вчинення, здійснювалося у 17,0 % випадків, а у 89,0 % випадків – після проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Участь спеціаліста полягала в забезпеченні таких дій: відібрання зразків для проведення експертизи (42,0 %); надання допомоги у виявленні слідів злочину (23,0 %); проведення фотофіксації (26,0 %); відеофіксація (13,0 %); складання планів, схем, креслень (14,0 %).

Під час встановлення меж огляду до ділянок місця події включали: місце, де вчинено злочин, виявлено сліди або предмети, що мають ознаки речових доказів (100 %); приміщення чи ділянку місцевості, на яких перебував злочинець безпосередньо перед вчиненням злочину (13,0 %); ймовірні шляхи прямування злочинця до місця вчинення злочину та шляхи, якими він його залишив (17,0 %); ділянку місцевості або приміщення, де були виявлені знаряддя злочину (18,0 %); інші ділянки, які були носіями слідів вчиненого злочину або місця знаходження вилучених предметів, що стосуються події злочину (7,0 %).

Найбільш часто під час проведення огляду місця події використовувалась фотофіксація (68,0 %), відеофіксація (25,0 %). Однією з типових помилок слідчих є поверхова фіксація в протоколі огляду місця події виявлених об'єктів (31,0 %).

В одноепізодних кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 194 КК України, у середньому допитано від 7 до 11 свідків.

Необхідність у провадженні обшуку виникала не в усіх випадках. Так, об'єктами обшуку були: 1) установи, підприємства, організації – 6,2 %; 2) квартира – 37,1 %; 3) житловий будинок – 34,0 %; 4) гараж – 12,0 %; 5) автомобіль – 13,0 %.

Особистий обшук проводився у 100 % випадків затримання особи на місці злочину, або через нетривалий час після його вчинення.

Обшуки найчастіше проводились: за місцем роботи підозрюваних, у службових приміщеннях підозрюваних (42,3 %); за місцем проживання підозрюваного – 41,5 %; за місцем проживання їх родичів, знайомих (9,0 %); в інших місцях (дачі, гаражі, садові ділянки, транспортні засоби) – 29,0 %. У 8,2 % вивчених кримінальних проваджень до участі в обшуку залучалися відповідні спеціалісти, а технічні засоби використовувалися тільки у 33,1 % кримінальних проваджень.

Неповноту допитів виявлено у 47,0 % з вивчених матеріалів кримінальних проваджень, що негативно позначилося на якості розслідування.

У процесі розслідування призначено та проведено такі види експертиз: трасологічна – 44,0 %; товарознавча – 76,0 %; пожежотехнічна – 62,0 %; вибухотехнічна – 31,0 %; інші – 33,0 %.

Додаток В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2017. № 3 (104). С. 46–58.
2. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. Київ: ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. № 1 (28). С. 56–61.
3. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2018. № 1 (106). С. 325–336.
4. Боднар А. В. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2018. № 2 (107). С. 281–292.
5. Боднар А. В. Призначення судової товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Visegrad journal on human rights*. міжнар. пр. вид. 2019. № 4 (193). Р. 15–20. (Словацька Республіка).
6. Боднар А. В. Криміналістична характеристика як основа формування методики розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Випуск 50. Т. 3. С. 184-189.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Боднар А. В. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: стан наукового дослідження. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (Київ, 24 листоп.

2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 110–114.

2. Боднар А. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ: Європейський ун-т, 2018. С. 49–50.

3. Боднар А. В. Залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали круглого столу (Київ, 28 лют. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 41–43.

4. Боднар А. В. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна в інших країнах. *Захист прав і свобод людини: досягнення, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 14 черв. 2018 р.). Київ: Legal Activity, 2018. С. 62–65.

Додаток Г
Акти впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
полковник поліції

А К Т

**впровадження у практичні діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження здобувача Національної академії
внутрішніх справ Боднар Анастасії Василівни «Використання спеціальних
знань під час розслідування знищення або пошкодження майна»**

Комісія у складі: начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук, доцента Шевчишена А.В.; старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борець І.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Горохов О.Г. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача Національної академії внутрішніх справ Боднар Анастасії Василівни «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Начальник відділу
ГСУ НП України**
кандидат юридичних наук, доцент

Артем ШЕВЧИШЕН

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

Олександр ГОРОХОВ

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

Ігор БОРЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Р.А. Сербин

21. 01. 2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації здобувача Національної академії внутрішніх справ Боднар Анастасії Василівни «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Чорноус Ю.М. (голова комісії), завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1, доктора юридичних наук, доцента Вознюка А.А., заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського О.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Боднар А.В. на тему «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Боднар А.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять зі здобувачами вищої освіти академії під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» та «Доказування у кримінальному провадженні».

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2017. № 3 (104). С. 46–58.

2. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. Київ: ПК «Типографія від «А» до «Я», 2018. № 1 (28). С. 56–61.

3. Боднар А. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчого експерименту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник*

Національної академії внутрішніх справ: наук. журн. Київ. 2018. № 1 (106). С. 325–336.

4. Боднар А. В. Трасологічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*: наук. журн. Київ. 2018. № 2 (107). С. 281–292.

5. Боднар А. В. Призначення судової товарознавчої експертизи під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Visegrad journal on human rights*. міжнар. пр. вид. 2019. № 4 (193). Р. 15–20. (Словацька Республіка).

6. Боднар А. В. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: стан наукового дослідження. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 110–114.

7. Боднар А. В. Пожежно-технічна експертиза під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ: Європейський ун-т, 2018. С. 49–50.

8. Боднар А. В. Залучення спеціаліста до проведення допиту під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали круглого столу (Київ, 28 лют. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 41–43.

9. Боднар А. В. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна в інших країнах. *Захист прав і свобод людини: досягнення, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 14 черв. 2018 р.). Київ: Legal Activity, 2018. С. 62–65.

Голова комісії:

доктор юридичних наук, професор

Ю.М. Черноус

Члени комісії:

доктор юридичних наук, доцент

А.А. Вознюк

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

О.В. Калиновський

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

С.Д. Гусарев31. 07. 2019 р.**АКТ**

**про впровадження результатів дисертації Боднар Анастасії Василівни
«Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або
пошкодження майна» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
у освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук Дубівки І.В., (голова комісії), професора кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Омельченка О.Є., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна А.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Боднар Анастасії Василівни «Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Боднар А.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема у системі професійної освіти слідчих і прокурорів, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії:
кандидат юридичних наук

І.В. Дубівка

Члени комісії:
кандидат юридичних наук,
доцент

О.Є. Омельченко

кандидат юридичних наук,
доцент

А.В. Самодін